

21

Barcelona Societat

Revista de coneixement i anàlisi social

Tribuna

Crisi, austeritat i pobresa amb perspectiva de gènere

En profunditat

Feminització de la pobresa i mercat de treball

Les diferències salarials a Barcelona

Polítiques públiques, crisi i persones grans: feminització de la pobresa i de les condicions d'envelliment

L'ocultació de la qüestió del gènere en les estadístiques sobre pobresa: revisió a partir de les dades de Catalunya

Dones sense llar: la invisibilització de l'exclusió residencial femenina

Exclusió social, polítiques d'inclusió i desigualtats de gènere

Experiències

La lluita contra la feminització de la pobresa i la precarietat a la ciutat de Barcelona

Sindillar i Las Kellys: de la precarietat a l'auto-organització

Sumari

3 Presentació

5 Editorial

Albert Sales

9 Tribuna

10 Crisi, austeritat i pobresa amb perspectiva de gènere

Maria de la Fuente

21 En profunditat

22 Feminització de la pobresa i mercat de treball

Iolanda Fresnillo

38 Les diferències salarials a Barcelona

Ma Jesús Calvo i Cristina Mora

53 Polítiques públiques, crisi i persones grans: feminització de la pobresa i condicions d'envelliment

Sandra Ezquerro

65 L'ocultació de la qüestió del gènere en les estadístiques sobre pobresa: revisió a partir de les dades de Catalunya

Francesc Valls Fonayet i Àngel Belzunegui Eraso

81 Dones sense llar: la invisibilització de l'exclusió residencial femenina

Albert Sales i Laura Guijarro

90 Exclusió social, polítiques d'inclusió i desigualtats de gènere

Natalia Rosetti

107 Experiències

108 La lluita contra la feminització de la pobresa i la precarietat a la ciutat de Barcelona

Mar Camarasa i Casals, Estel Crusellas i Sonia Ruiz

118 Sindillar i Las Kellys: de la precarietat a l'auto-organització

Homera Rosetti. Ajuntament de Barcelona

Barcelona Societat

Revista de coneixement i anàlisi social

Núm. 21- Setembre 2017

Consell editorial

Laia Ortiz, tercera tinenta d'alcalde i regidora de Drets Socials

Carmen Andrés, regidora d'Infància, Joventut i Gent Gran

Josep Maria Montaner, regidor d'Habitatge

Miquel Àngel Essomba, comissionat d'Educació i Universitats

Lola López, comissionada d'Immigració

Gemma Tarafa, comissionada de Salut

Direcció acadèmica

Albert Sales

Redacció i coordinació

Pep Gómez, Departament de Recerca i Coneixement

Txus Molar i Ramón Pablo, Departament de Recerca i Coneixement

Magda Orozco, Departament de Comunicació

Consell de redacció

Laura Trujillo, Institut Municipal de Persones amb Discapacitat

Dolors Cortina, Gabinet Tècnic de Programació

Marta Cruells, Feminismes i LGTBI

Sergi de Maya, Tinència d'alcaldia de Drets Socials

Pep Gómez, Equip de Direcció i Coordinació

Laia Herrera, Tinència d'alcaldia de Drets Socials

Davide Malmusi, Direcció de Serveis de Salut

Albert Pérez, Institut Municipal d'Educació

Maika Rodríguez, Agència de Salut Pública

Albert Sales, Equip de Direcció i Coordinació

Maria Truño, Institut d'Infància

Vanessa Valiño, Regidoria d'Habitatge

Assessorament lingüístic

Victoria Martín (Traductora i correctora)

Disseny original

Croma Studio

Maqueta

Jordi Salvany

Fotografia

Istockphoto i Shutterstock.

Impressió:

Vanguard Gràfic SA

Edició

Observatori Social Barcelona

Observatori Social de Barcelona

Departament de Recerca i Coneixement

Gerència de l'Àrea de Drets Socials

Ajuntament de Barcelona

València, 344 - 08009 Barcelona

Telèfon: 93 413 26 69

ISSN: 1133-635

Dipòsit legal: B-21.686-1993

© Ajuntament de Barcelona

Barcelona Societat té una periodicitat semestral.

Es permet reproduir les dades i la informació provinents de fonts municipals si se'n cita la procedència. Els articles inclosos en aquesta publicació són responsabilitat exclusiva dels seus autors.

Presentació

Laia Ortiz Tinenta d'alcaldia de Drets Socials,
Ajuntament de Barcelona

Al juny de 2016, l'Ajuntament de Barcelona va presentar l'*Estratègia contra la feminització de la pobresa i la precarietat a Barcelona*, a la segona sessió plenària de la Taula contra la Feminització de la Pobresa. L'Estratègia es concreta en 71 actuacions amb l'objectiu de combatre des de diferents àmbits la situació de desigualtat que pateixen les dones i que les exposa a una major vulnerabilitat social i a un major risc de pobresa.

L'Estratègia es planteja un horitzó temporal de vuit anys, temps suficient per posar en marxa noves dinàmiques que contribueixin a reduir la pobresa i les situacions de precarietat femenina a mitjà i llarg termini a la ciutat. Les actuacions previstes pretenen actuar sobre les arrels dels processos de feminització de la pobresa i de la precarietat, incidint sobre aspectes estructurals com la discriminació en el mercat laboral, les desigualtats en la distribució de les càrregues de cura i del treball domèstic, l'accés a l'habitatge, o la millora de l'estat de salut, tot reconeixent els límits d'actuació des de l'àmbit local però amb la voluntat de desafiar dinàmiques globals clarament injustes.

Existeixen poderosos factors estructurals que situen a les dones en posicions de desigualtat en front de la pobresa. La menor taxa d'activitat laboral, una taxa d'atur estructural més elevada, una major incidència dels contractes temporals i a temps parcial, i uns salaris sensiblement inferiors, fan que la relació de les dones amb el mercat

laboral sigui més precària que la dels homes i, alhora, que la protecció vinculada a les cotitzacions a la seguretat social sigui més feble per les treballadores que pels treballadors.

Entre les dones grans s'acumulen, doncs, les pensions baixes, les situacions de solitud (el 77% de les persones grans que viuen soles són dones) i de dependència, a causa del fracàs d'un sistema de protecció social fonamentat en les cotitzacions provinents del treball assalariat. Una concepció del treball capitalista i patriarcal que ignora les tasques no mercantilitzades converteix a aquelles que han treballat tota la vida centrades en la cura i en fer possible la vida, en les oblidades del sistema de seguretat social i dels mecanismes de protecció a la gent gran. L'escàs valor que dona el mercat a les tasques tradicionalment feminitzades contribueix, també, a que les cotitzacions de les dones siguin baixes i la protecció social més feble que la dels homes.

En l'àmbit familiar, les dones pateixen un risc més elevat de pobresa que els homes quan es produeix una ruptura de parella o quan encapçalen una llar en solitari. No en va, les llars amb major risc de pobresa de la ciutat són les monoparentals. El fet d'estar a la cua en polítiques de suport a les famílies i de protecció dels infants converteix tenir criatures en un factor de risc de pobresa que opera amb especial intensitat en aquestes llars.

Si analitzem el fenomen de la pobresa des de la perspectiva de la interseccionalitat i la combinació de la desigualtat de gènere amb d'altres factors de desigualtat com són l'origen o l'edat, veiem com aquesta pobresa femenina apareix en els rostres de les dones migrades, les dones grans o les dones que encapçalen famílies monomarentals.

Hem volgut dedicar el número 21 de la revista Barcelona Societat a recollir diferents punts de vista sobre la feminització de la pobresa des del rigor acadèmic i la recerca, per aprofundir en aquestes vulnerabilitats i per generar un espai de reflexió que orienti el desenvolupament de polítiques públiques que facin front a les desigualtats. La pobresa i l'exclusió social no estan inscrites de forma fatalista en el destí de cap societat. Com tampoc ho està cap mena de desigualtat o marginació. Al contrari, la pobresa i l'exclusió són susceptibles de ser abordades des dels valors, des de l'acció col·lectiva, des de la pràctica institucional i des de les polítiques públiques. És en aquest punt que ens volem situar. Volem ser una ciutat que posa a disposició dels ciutadans i ciutadanes les millors condicions de vida, que facilita desenvolupar els projectes personals, individual i col·lectivament. Una ciutat que treballa amb intensitat per la cohesió, i que es proposa lluitar expressament contra tota mena d'exclusions, desigualtats, pobresa o discriminacions

Editorial

Albert Sales

La crisi sembla haver provocat una convergència entre les taxes de pobresa de les dones i dels homes. A Catalunya, la taxa AROPE (*at risk of poverty and exclusion*), que comptabilitza la proporció de persones que viuen en llars afectades per la pobresa econòmica, per la baixa intensitat de treball assalariat o per privació material, segueix sent més alta per les dones que pels homes. Les diferències s'han reduït progressivament dels 4,8 punts l'any 2009 als 0,6 l'any 2015. Per què parlar, doncs, de feminització de la pobresa? I, més enllà de la publicació d'aquest número de Barcelona Societat, per què impulsar una estratègia contra la feminització de la pobresa a la ciutat?

Les autores i els autors dels articles recollits en el número 21 de Barcelona Societat mostren a partir de resultats de recerca, reflexions teòriques i experiències la necessitat d'aproximar-se a l'empobriment i les vivències d'exclusió social amb perspectiva de gènere, trencant amb la ceguesa dels indicadors i amb una concepció excessivament econòmicista dels processos socials.

Els indicadors que prenen com a referència els ingressos de la llar, com la taxa de risc de pobresa o la taxa AROPE, no reflecteixen la distribució interna dels recursos econòmics. Les dades de l'Enquesta de condicions de vida (ECV), però, revelen que en un 62,7% de les llars catalanes és l'home qui aporta els ingressos principals. La posició de desavantatge de les dones en el mercat laboral i una construcció de les polítiques de protecció social basada en les cotitzacions a la seguretat social minva de forma significativa la capacitat de les dones de generar renda. En conseqüència, la mitjana dels ingressos individuals (rendes del treball i altres activitats econòmiques i prestacions socials) va ser l'any 2015

de 17.125 euros entre els homes i d'11.375 euros entre les dones. L'origen dels ingressos familiars determina els riscos socials individuals i, alhora, condiona la capacitat d'apropiació de la renda. Segons l'ECV, un 25,4% de les dones assegura no poder gastar una petita quantitat de diners per a ella mateixa durant la setmana, proporció que en el cas dels homes es redueix fins el 20,8%

La distribució interna dels recursos econòmics de les llars no és l'únic factor que invisibilitza l'impacte de la pobresa en les dones. Una conceptualització excessivament econòmica de la pobresa obvia altres aspectes socialment rellevants. El gènere condiona l'accés als recursos culturals, l'autoestima, la disponibilitat de temps, d'espai, la dedicació als treballs no remunerats, la seguretat personal, etc.

Per exemplificar les desigualtats de gènere a l'hora de desenvolupar els propis projectes de vida, podem parar atenció a la disponibilitat i al repartiment del temps. L'Enquesta d'ús del temps (EUT) de 2011 mostrava que els homes dedicaven 62 minuts diaris més de mitjana a l'activitat laboral remunerada que les dones. Alhora, els homes dedicaven 46 minuts més de mitjana que les dones a activitats d'oci i a l'ús dels mitjans de comunicació. Per contra, les tasques de cura de la llar i de la família seguien sent clarament feminitzades, dedicant-hi les dones 112 minuts més de mitjana que els homes cada dia.

El procés de mercantilització i de familiarització d'activitats que abans de la crisi assumien els poders públics té un impacte diferencial en funció del gènere. Reduir serveis que proporcionen suport a les tasques de cura de persones malaltes, persones dependents, i infants, impacta directament

sobre les persones que assumeixen aquestes feines dins la llar. Com ens mostren les autores i els autors, cal millorar les eines per a l'anàlisi de la feminització de la pobresa perquè, malgrat l'evolució d'alguns indicadors, la crisi i les polítiques d'austeritat estan íntimament relacionades amb un increment de les desigualtats de gènere en la distribució dels riscos de pobresa i exclusió social.

Tribuna

Crisi, austeritat i pobresa amb perspectiva de gènere

Maria de la Fuente

Institut de Ciències Polítiques i Socials (ICPS)

Paraules clau: Estat del benestar, feminització de la pobresa, austeritat, crisi, pobresa

Durant els darrers anys, la major part de la població ha vist empitjorades les seves condicions de vida. Els impactes de la crisi financera i les polítiques de caire deflacionista per a donar-hi resposta encara estan per avaluar. En aquest context, el fenomen de la pobresa ha crescut i ha pres noves formes, incrementant també la seva complexitat. Aquest article presenta una reflexió sobre els conceptes de pobresa i feminització de la pobresa, per, a continuació, abordar l'evolució de l'empobriment de la població i les diferències de gènere en el mateix, així com els impactes de gènere en les polítiques d'austeritat.

Introducció

Al llarg dels darrers deu anys, la major part de la població ha vist empitjorades les seves condicions de vida. Els impactes de la crisi financera i de les polítiques de caire deflacionista per a donar-hi resposta encara estan per avaluar, i possiblement, sota l'aparença de mesures d'emergència, implicaran una modificació estructural de l'Estat del benestar i de la qualitat de vida d'àmplies capes de la ciutadania. En aquest context, el fenomen de la pobresa ha crescut i ha pres noves formes, incrementant també la seva complexitat. Quin és el rol que hi tenen les desigualtats de gènere? S'ha produït un increment de la feminització de la pobresa, o pel contrari hem experimentat una degradació de les condicions de vida amb un impacte fonamentalment masculinitzat? Resulta encara prematur establir conclusions definitives en relació a una transformació que està en marxa. Tanmateix, amb aquest horitzó, es poden avançar alguns elements conceptuals i posar-los en relació amb el que ja sabem sobre els impactes de la crisi i les mesures "d'austeritat". A continuació es presenta una reflexió sobre els conceptes de pobresa

i feminització de la pobresa, per, tot seguit, abordar l'evolució de l'empobriment de la població i les diferències de gènere en el mateix, així com els impactes de gènere al respecte de les polítiques d'austeritat.

1. Què és la feminització de la pobresa?

La feminització de la pobresa és un concepte utilitzat inicialment en el context de les polítiques de desenvolupament. Neix de la necessitat de fer emergir en el debat públic la ceguesa de gènere del tractament de la pobresa per part de les organitzacions internacionals i de cooperació. Avui podem dir que hi ha dues maneres d'interpretar aquest terme (CCOO, 2016: 29; Pérez Orozco, 2003). La primera, fonamentalment descriptiva, fa referència a la composició majoritàriament femenina de la població en situació de pobresa, o bé al major increment de dones que d'homes en aquesta situació en un període determinat. La segona, de caràcter analític, pretén assenyalar el gènere com a estructura social causant d'aquesta diferent incidència de la pobresa en homes i dones. Podríem anomenar, amb major precisió, a aquest segon enfocament “l'anàlisi de la pobresa amb perspectiva de gènere” o “anàlisi de gènere de la pobresa”.

La gran dificultat per identificar avui l'existència d'una feminització de la pobresa a Catalunya, i després analitzar-ne els seus condicionaments de gènere, prové de les eines estadístiques utilitzades per a la seva mesura, i els implícits conceptuals que contenen. Les taxes de risc de pobresa i de risc de pobresa i exclusió social, com tots els indicadors estadístics, impliquen una simplificació de la realitat amb l'objectiu de poder obtenir una xifra sintètica que puguem comparar al llarg del temps i l'espai, per a saber si millorem o

empitjorem i “quant de bé o de malament” estem en relació a altres contextos. En aquest cas, però, aquesta simplificació és cega al gènere, no reconeixent la diferent posició d'ambdós sexes en relació a l'escassetat de recursos necessaris per viure. D'una banda, no inclou la diversitat d'experiències de manca de benestar. De l'altra, es considera que són les llars –composades, en la seva gran majoria, de forma mixta per persones d'ambdós sexes–, i no les persones, les subjectes a la pobresa, i en conseqüència, no ens permeten identificar les desigualtats dins de les mateixes.

La manera en què es pot crear una mesura que capti la complexitat del fenomen de la pobresa, sense deixar de banda experiències rellevants, ha estat un tema central en l'economia del desenvolupament. La multidimensionalitat de la pobresa ha estat objecte d'atenció i debat d'especialistes, entre els quals destaca l'aportació clàssica d'Amartya K. Sen i Martha Nussbaum. L'economista i la filòsofa (1998) van assenyalar que considerar només la renda com a mesura del benestar esbiaixava la nostra perspectiva del mateix. La renda és el mitjà per assolir les necessitats humanes i pot tenir un pes i importància diferents en cada societat, però el benestar passa pel desenvolupament d'un conjunt de capacitats bàsiques que són comunes a tots els éssers humans, i que pertanyen a tots els àmbits de la vida, més enllà de l'ocupació i el consum. El repte avui, però, és la determinació dels elements que componen aquestes múltiples cares de la pobresa i l'empobriment. Existeixen moltes propostes, cap d'elles amb un consens total¹.

---

1. L'indicador de pobresa i exclusió social (la taxa AROPE, utilitzada de forma estandarditzada a nivell europeu) pretén captar aquesta multidimensionalitat, sense tanmateix traspasar el marc que estableix la centralitat dels recursos monetaris i de consum i l'ocupació com les principals vies d'inclusió social.

Retenint la necessitat d'incorporar la perspectiva de gènere (és a dir, de tenir en compte les experiències i necessitats d'homes i dones com a igualment valuoses), es pot proposar que, a més de l'existència d'uns recursos mínims per evitar la carència extrema, una noció multidimensional de la pobresa hauria de poder captar també la qüestió de la dependència econòmica, de la precarietat i de la marginació (CCOO, 2016). L'autonomia econòmica és fonamental, ja que qualsevol persona necessita tenir els seus propis ingressos (ja siguin provinents del seu treball o de pensions públiques) i també tenir-ne capacitat de decisió. Les relacions de poder dins la llar, doncs, esdevenen un element central per a avaluar el benestar econòmic dels seus membres. Aquest benestar, per altra banda, també depèn del gaudi d'uns nivells mínims de seguretat en el futur, més enllà de l'obtenció de rendes suficients en períodes determinats. Anomenem precarietat a la manca d'aquesta seguretat, que genera un nivell de vulnerabilitat i desempoderament incompatibles amb el benestar. Finalment, cal tenir en compte que els diners no són suficients si vivim sense una xarxa comunitària i/o pública de suport. La inclusió va més enllà de la disponibilitat de diners, ja que factors com l'aïllament o la sobrecàrrega de treball poden treure'ns la capacitat d'usar els recursos disponibles per a viure amb una qualitat de vida mínima. Una noció multidimensional ens permetrà considerar tots aquests elements conjuntament per a respondre de forma veraç a la pregunta sobre fins a quin punt hem empitjorat el nostre benestar durant la darrera dècada i fins a quin punt el col·lectiu de persones que no en gaudeixen d'uns nivells mínims s'ha ampliat.

Com hem esmentat més amunt, el segon gran problema de la conceptualització subjacent a les actuals mesures de la

pobresa és que la unitat mínima considerada és la família. Es pressuposa que la llar és la unitat bàsica d'ingrés de les rendes² i del consum. Així, les dades individuals no són més que una estimació a partir de la informació obtinguda sobre les llars; una estimació que assigna una distribució equivalent dels ingressos i de la capacitat de consum a les persones que hi viuen, independentment del seu sexe o la seva edat. Tanmateix, a la major part de les llars les persones adultes que hi conviuen són un home i una dona, i el primer té, en la majoria dels casos, ingressos superiors a la segona. Així doncs, aquesta assumpció implica a la pràctica que s'assigna a les dones, de forma merament estadística, una part de la renda que a la vida real pertany als homes; "així, finalment, quan es llegeixen aquestes dades desagregades per sexe (tal i com les exposen el organismes estadístics oficials, per exemple) s'acaba conclouent que no hi ha una desigualtat important en la pobresa" (De la Fuente et al, 2016:233).

El problema analític és gran i la solució no és senzilla. Si bé seria fictici suposar que les persones que tenen un ingrés baix o cap ingrés (paradigmàticament: les mestresses de casa) viuen en la mateixa situació de pobresa independentment de la seva situació de convivència a la llar, també és fal·laç suposar que l'esfera domèstica és un àmbit de distribució igualitària dels recursos, com es fa actualment. Avui, contra tots els coneixements provinents de l'economia i la sociologia feminista, estem ignorant les desigualtats de gènere dins de les llars en el terreny econòmic, suposant que les diferències en les rendes individuals entre homes i dones que hi conviuen no tenen

---

2. Cal tenir en compte que el patrimoni queda fora d'aquestes mesures.

cap conseqüència en els estils de vida, en la dependència i en la precarietat econòmica d'uns i les altres.

Un canvi de perspectiva ens aportaria una informació substancialment diferent de la que maneguem avui. Utilitzant les dades disponibles a l'Enquesta de Condicions de Vida de l'INE (2015) sobre les rendes individuals, i seguint la metodologia implementada per Belzunegui et al (2012), podem saber que un de cada quatre homes i una de cada dues dones tenen uns ingressos per sota del llindar que els permetria viure sols/es sense risc de pobresa. A més, si observem –a través d'aquesta mateixa font–, les rendes mitjanes segons els grups d'edat, sabem que les dones joves (menors de trenta) són les que, de mitjana, tenen ingressos més baixos (4.996,6 euros anuals), i que són les dones de 65 anys les que ingressen menys diners en comparació amb els homes del seu grup d'edat (10.213,6 euros front 19.137,50) (CCOO, 2016: 67).

Aquesta diferència en les rendes no succeeix per casualitat. Existeix una estructura social de gènere que condiciona les posicions i expectatives socials sobre cadascun dels sexes, que ho fa de diverses formes en interacció amb altres condicionants com l'edat o l'origen, i que té implicacions clares pel que fa a la feminització de la pobresa. Es caracteritza per dues normes socials. En primer lloc, la feina domèstica i de cura és responsabilitat principal de les dones. Aquesta norma està relacionada amb la pobresa per dues raons. D'una banda, perquè implica la realització d'un volum de treball gratuït que genera un cost d'oportunitats important per a l'obtenció de rendes. De l'altra, perquè la divisió de rols dins la llar està associada a la dependència econòmica de l'home, a qui se suposa la responsabilitat

principal d'aportar una renda suficient a tots els seus membres.

Així, aquesta primera norma té com a conseqüència una vinculació relativament dèbil de les dones al mercat de treball. Les trajectòries laborals femenines estan desproporcionadament marcades per sortides i entrades en el mercat de treball en funció de les necessitats familiars, i per fórmules de treball a temps parcial. En general, existeix una major incidència de la precarietat laboral entre les dones que entre els homes, amb menys possibilitats d'estabilitzar-se i de dur a terme un progrés professional que ells. Pel que fa la pobresa, això implica diverses situacions de vulnerabilitat. En primer lloc, les menors rendes de les dones respecte els homes a causa dels tipus de contracte. En segon lloc, les menors pensions, en el context d'un sistema de base contributiva i no universalista pel que fa a les transferències públiques. Aquest fet impacta sobretot a dones amb trajectòries laborals marcades pel gènere a través de la discontinuïtat, o bé a les mestresses de casa majors de 65 anys. La insuficiència de les rendes del treball –així com l'assoliment de drets laborals– es veuen, a més, reforçades per la menor capacitat d'acció col·lectiva (menor sindicació i menor veu en les organitzacions sindicals).

La segona norma es produeix de forma transversal tant a l'esfera pública com a l'esfera domèstica. És una falta de reconeixement social i econòmic de les dones i d'allò considerat femení. Aquesta menysvaloració té importants conseqüències en la feminització del risc de pobresa. Els perjudicis en el benestar de la tasca de cura de les persones en situació de dependència (virtualment, tothom en un moment o altre), fan que aquelles persones

(majoritàriament dones) que tenen aquesta tasca no professional com a dedicació principal o única, es trobin en una posició de vulnerabilitat social important. No només pels costos d'oportunitat assenyalats anteriorment, sinó per la manca de reconeixement social i d'atenció pública que garanteixi unes condicions mínimes de salut i benestar psicosocial. Això situa aquest col·lectiu en una posició que pot anar des de la precarietat vital a una situació de marginació. Aquests riscos no monetaris també són presents quan el gènere s'entrecrua amb el sobreenvelliment. La desatenció pública i social de les dones sobreenvellides està associada a la manca de reconeixement del seu rol social en èpoques passades, i pot implicar una autèntica situació de marginació, ja sigui associada a la solitud o no.

La manca de reconeixement també es produeix a l'esfera pública i laboral. Hi ha sub-sectors econòmics que realitzen tasques tradicionalment femenines, estructuralment mal remunerades, i amb unes condicions de treball amb un important desgast de la qualitat de vida i la salut. En especial, el sector domèstic i/o de la neteja, així com el sector de l'atenció domiciliària són dos casos extrems d'aquest problema, on la feminització de la pobresa és un fet sobradament contrastat. La precarietat i vulnerabilitat que suposen aquests llocs de feina afecten sobre manera a un col·lectiu, el de les dones d'origen estranger, en el qual els riscos socials són específics per l'encreuament de dues condicions: dona i nouvinguda. Un altre col·lectiu doblement mal reconegut és el de les dones joves. Moltes d'elles amb estudis postsecundaris, es troben sobrerrepresentades en el col·lectiu de persones amb rendes individuals per sota el llindar de la pobresa,

mostrant que el nivell d'estudis no protegeix igual a dones que a homes. Sovint, aquest efecte dels estudis sobre el benestar econòmic té a veure amb l'emparellament amb homes amb rendes superiors, no a través de l'assoliment de rendes pròpies (Valls, 2016: 71). Tornem així a l'inici d'aquesta reflexió: assenyalant la qüestió de la dependència econòmica de les dones respecte els homes dins la família.

2. Ha augmentat durant la crisi la feminització de la pobresa?

Molts indicadors mostren que entre 2008 i 2016, el benestar de la major part de la població al nostre context ha disminuït i que noves formes d'empobriment fan encara més complex el fenomen. Com hem mostrat, identificar les desigualtats de gènere, o l'empitjorament de les condicions de vida de les dones amb les eines estadístiques disponibles en aquest àmbit és difícil. A continuació fem una aproximació que ens permet orientar-nos, si bé de forma fragmentària, en aquest terreny.

Seguint la guia que ens proporciona la proposta multidimensional presentada anteriorment (CCOO, 2016), en primer lloc ens aproximarem a les rendes necessàries per a la supervivència. La mesura del salari³ mitjà ens proporcionarà informació sobre la desigualtat de gènere en l'accés de la població a aquest recurs fonamental⁴.

---

3. Una altra limitació és que les dades fan referència al treball assalariat, excloent el treball autònom o altres règims de cotització. Tot i així, la major part de la població que treballa ho fa de forma assalariada.

4. L'altra gran font d'ingressos són les transferències públiques. Malgrat la seva importància, donat que la major part de les mateixes són de tipus contributiu –i per tant vinculades a les rendes del treball– i per raons d'espai, hem optat per no analitzar-les en aquest apartat.

Així, observem que, després d'una ralentització del seu creixement a partir de 2009, els salaris masculins i els salaris femenins comencen a decreïxer respectivament el 2012 i el 2013 fins a 2014⁵. En aquest període, a més, la bretxa salarial de gènere augmenta, passant de cobrar un 24% menys a cobrar un 26 % menys que els homes (dades de l'Enquesta anual d'estructura salarial de l'INE). S'ha produït, doncs, un empobriment generalitzat dels salaris i un augment de la bretxa de gènere. Tanmateix, tal i com ja s'ha exposat, la gent jove mostra pautes diferents a la resta dels grups d'edat. Els salaris de la gent jove (de 25 a 34 anys) són els que més han disminuït en conjunt, però al mateix temps han estat els més igualitaris durant la crisi (amb una bretxa d'entre un 14% el 2009 i un 15% el 2014). La resta de grups d'edat presenten una disminució menor de les rendes en els anys de la crisi, però una major bretxa de gènere, que, a més, ha augmentat també en major mesura. Les dones d'entre 45 i 54 anys són les que han patit un major augment de la desigualtat (del 29% al 32%), convergint en aquest terç menys de sou, amb les –ja tradicionalment més discriminades– dones majors de 55 anys (que han passat, en el mateix període, del 31% al 32% de bretxa). Val la pena també apuntar que a l'any 2014 els sous masculins i els de les dones més joves s'han recuperat lleugerament, mentre que els de les dones majors de 34 han seguit baixant.

Tenint en compte aquestes dades, podem suposar que la dependència econòmica en l'àmbit familiar ha augmentat. Aquesta intuïció es veu reforçada per la informació que

ens dóna l'evolució de les separacions en aquest mateix període. A Catalunya, els trencaments de parella no havien deixat d'augmentar fins a 2006 (arribant als 27.493), però van disminuir a partir de 2007 de forma molt pronunciada, fins als 18.898 el 2016, un nombre que ens retorna als nivells del tombant de segle. Tot i que no podem atribuir a un sexe o un altre aquesta decisió, si assumim la motivació parcial o totalment econòmica que s'amaga en aquest canvi de comportament col·lectiu, hem de considerar també que l'impacte econòmic d'una separació per a homes i dones és diferenciat, ja que les dones soles i les dones amb nens i nenes a càrrec, són les famílies amb major risc de pobresa.

La precarietat vital està marcada per la incertesa no només en relació a les rendes de treball, sinó també pel que fa a la seguretat de drets socials en el futur. De nou, resulta difícil conèixer l'evolució durant els anys de la crisi d'aquesta dimensió de la pobresa. La taxa de temporalitat, després d'una disminució durant la primera meitat de la crisi, ha tornat a mostrar una tendència en augment, i ha passat de ser un fenomen feminitzat a ser un fenomen amb un impacte igualitari (21,2% en els homes i 21,1% en les dones). En l'esfera privada, resulta rellevant que l'edat mitjana de la maternitat, que s'havia mantingut força estable en els 29 anys per al primer fill/a, hagi crescut fins als 31,5 anys. Malgrat que aquest fet no ens ofereix informació directa sobre les desigualtats de gènere, sí parla sobre l'empitjorament de les perspectives de les dones a l'actual dècada respecte la dècada anterior, i en els casos de les dones majors de 35, té implicacions sobre la pròpia possibilitat de la maternitat biològica que els homes no han d'afrontar.

---

5. Dades de l'Enquesta anual d'estructura salarial de l'INE. Es presenten les dades entre el 2009 (ja que es produeix un canvi metodològic aquell any que dificulta la comparació amb anys anteriors) fins a 2014, darrer any amb dades disponibles.

El fenomen de la pèrdua de densitat social –que hem anomenat marginació– és el menys mesurat, i no tenim informació que ens permeti dimensionar l’evolució a nivell de Catalunya, incorporant-hi la perspectiva de gènere. Com hem dit, la literatura assenjala que es tracta d’un fenomen majoritàriament masculí. Així ho mostra la informació demoscòpica sobre la percepció de la població de tenir “amb qui parlar”, o les dades dels serveis públics d’atenció a les persones sense llar.

Tanmateix, existeix una manca de criteris i mesures per a identificar situacions de vulnerabilitat socialment invisibles com ara la sobrecàrrega del treball de cura, les relacions de dominació dins la llar, o la solitud.

3. Quin paper han jugat les polítiques d’austeritat en la feminització de la pobresa?

Malgrat tot just comencem a avaluar els impactes directes de les desigualtats de les polítiques aplicades com a resposta a la crisi financera, sí coneixem l’orientació de gènere de les principals estratègies adoptades (Bettio et al, 2012). En particular, en les polítiques aplicades durant la segona etapa de la crisi, a partir de 2010. Es tracta de l’etapa de la mal anomenada *austeritat*, simbolitzada per la reforma constitucional de 2011, que establí el condicionament de la despesa pública al principi d’estabilitat pressupostària.

Tal i com assenyalen Alfama et al (2016), en el nostre context aquestes mesures es poden agrupar en cinc tipus. El primer és la reducció i degradació institucional dels organismes públics encarregats de vetllar per la igualtat de gènere. Aquesta política, sense un efecte directe sobre

la feminització de la pobresa, dificulta el control públic de l’impacte de gènere de la resta, i encara més la proposta de marcs alternatius d’actuació, favorables a la igualtat⁶. Pel que fa als altres quatre grups de polítiques amb rellevància de gènere, són els següents. En primer lloc, la disminució del pressupost i el personal dels serveis públics, en particular el sanitari, i també l’educatiu. L’impacte de gènere d’aquesta reducció és triple, ja que les dones són majoria entre les persones beneficiàries, entre les persones treballadores, i també entre les “prestadores substituïdes” a falta de polítiques públiques (Gálvez, 2013: 95). Pel que fa a la feminització de la pobresa, aquesta política incrementa el risc dels col·lectius de dones responsables principals de la cura de criatures i de persones malaltes, a més de les dones de major edat, per qui l’atenció sociosanitària de proximitat esdevé una xarxa de protecció i inclusió social. A més, la bretxa salarial en augment des de 2012 està possiblement relacionada amb la reducció pressupostària d’aquests sectors ocupacionals, altament feminitzats, després d’una primera fase en què van ser els sectors masculinitzats els que van patir majors davallades en salaris.

En segon lloc, s’han dut a terme diverses reformes del sistema de pensions amb l’objectiu de limitar-ne l’accés i desvincular-ne la quantia respecte l’augment del cost de la vida. Com ja s’ha esmentat, l’enfocament contributiu de

---

6. En particular, la inexistència d’avaluacions d’impacte de gènere de les principals polítiques d’austeritat emmarcades en els Plans Nacionals de Reforma d’aquest període (Lombardo: 2013) té dues conseqüències importants: d’una banda, desconeixem la previsible dimensió del seu efecte desigual en homes i dones; de l’altra, coneixem la voluntat política d’ignorar el greuge que poden haver suposat, i els riscos específics per a les dones en un context d’empitjorament generalitzat de les condicions de vida.

les garanties de rendes (fonamentalment, les pensions), és un factor estructural d'empobriment de determinades cohorts de dones que van viure la major part de la seva etapa potencialment activa sota el franquisme amb treballs en economia informal, o sent mestresses de casa. Ara, l'increment de l'exigència d'anys cotitzats castigarà les intermitències en el mercat de treball i la participació a temps parcial, tots dos fenòmens majoritàriament femenins, malgrat la incorporació d'homes a aquests perfils laborals de baixa intensitat en els darrers deu anys. Així, els futurs perfils de persones sense dret a pensió o amb pensions insuficients per a viure fora de la pobresa possiblement seguiran sent feminitzats, no ja per la manca de participació en el mercat de treball, sinó pels perfils amb trajectòries precàries i discontinües, combinades amb l'enduriment en l'accés i la rebaixa de la quantia.

El tercer grup de polítiques és la retirada de suport públic a la cura: a través de les restriccions polítiques i pressupostàries als governs locals (i als seus serveis socials), així com l'aturada de la dotació per al desplegament de la Llei d'Autonomia personal, que hauria d'haver estat la base per a la consolidació d'un quart pilar de l'Estat del benestar. Entre els col·lectius en risc de pobresa, les cuidadores no professionals de persones en situació de dependència, que han vist eliminats els seus drets socials i també reduïda la quantia –ja de per sí minsa- que percebien per a dur a terme aquesta tasca. També impacta sobre els col·lectius de treballadores del sector de l'atenció domiciliària, que, com ja hem esmentat, viuen la precarització extrema del seu sector, i del conjunt de treballadores de la cura del sector privat o l'economia informal, en les quals impacta la manca de dignificació d'un treball clau per a què la societat funcioni.

En quart lloc, s'han produït diversos canvis en la regulació del mercat laboral que han tendit a precaritzar-lo, afectant –com hem esmentat– amb especial intensitat sobre les rendes de la població més jove, en concret les dones d'aquest col·lectiu, però de forma generalitzada a homes i dones de totes les edats. Un esment especial mereix la regulació fallida dels i les treballadores domèstiques, una política orientada a l'emergència a l'economia formal d'aquest col·lectiu, format majoritàriament per dones d'origen estranger i en situació de pobresa i gran vulnerabilitat social, i que no va solucionar el problema estructural del mateix.

La darrera gran estratègia d'austeritat ha sigut l'augment de l'IVA, un impost indirecte que, com a tal, provoca un perjudici major sobre les rendes més baixes, contribuint a ampliar la bretxa en l'empobriment entre dones i homes, i entre les dones de classe mitjana i aquelles que, per classe, edat o condició migrant, viuen en condicions de major risc social.

4. Conclusions

La feminització de la pobresa és un concepte àmpliament discutit, que té diversos significats i enfocaments, i pel qual ens falten eines d'anàlisi que ens permetin identificar l'evolució. El biaix de gènere dels instruments de mesura convencionals impedeix conèixer amb profunditat la desigualtat entre homes i dones en la pobresa, així com un possible empobriment femení causat per la crisi econòmica i fruit de les polítiques deflacionistes i d'ajust fiscal: les anomenades polítiques d'austeritat.

Tanmateix, sí podem constatar que la major part de les seves múltiples dimensions (manca de condicions de vida mínimes, dependència econòmica, precarietat i marginació)

afecten en major mesura a dones que a homes (CCOO, 2016). Tant les rendes insuficients per un benestar mínim, com la dependència econòmica són fenòmens feminitzats sobre els quals podem afirmar, després d'aquesta aproximació de caire exploratori, que se n'ha aguditzat la seva marca de gènere. La precarietat és també un fenomen feminitzat que, tanmateix, la crisi econòmica pot haver masculinitzat. Finalment, la marginació és un fenomen que està masculinitzat, tot i que queda pendent una recerca amb major profunditat que permeti identificar riscos de pèrdua de densitat social diferents en funció del gènere.

També sabem que l'estructura social de gènere té normes que determinen una situació de vulnerabilitat vers la pobresa, en particular entre col·lectius de dones en els quals el gènere es combina amb l'edat (grans, joves) o amb l'origen (estranger). Ens referim a la responsabilitat prioritària de la cura i la domesticitat, i a la menysvaloració de les dones i allò femení. Les polítiques d'austeritat han actuat en una societat marcada per aquesta estructura generalitzada, amb un previsible impacte desigual en cinc àrees clau: reducció dels serveis públics, reforma del mercat laboral, reforma de la regulació de les pensions de jubilació, increment de l'IVA, i reducció de les polítiques adreçades al suport a la cura. Aquestes polítiques tindran efectes –que podrem anar coneixent durant els propers anys– d'empitjorament de les condicions de vida de les dones en el seu conjunt. També, possiblement augmentarà el nombre de dones pobres pertanyents a col·lectius tradicionalment en risc (com les treballadores estrangeres, o les dones més grans, les dones cuidadores de dependents o les dones amb trajectòries laborals discontinues), i es crearan nous perfils de pobresa feminitzats (com el de les joves amb estudis i feina).

Bibliografia

Alfama, Eva, Marta Cruells y María de la Fuente (2014) “¿Qué ha cambiado con esta crisis? El Mainstreaming de Género en la encrucijada”. *Investigaciones Feministas*, vol. 5. Pàgines 69-95.

A. Belzunegui (coord.): *Socialización de la pobreza en España. Género, edad y trabajo en los riesgos frente a la pobreza*. Icaria.

Bettio, Francesca, Corsi, Marcella, D'ippoliti, Carlo; Lyberaki, Antigone, Samek, Manuela Y Verashchagina, Alina (2012). *The impact of the economic crisis on the situation of women and men and on gender equality policies. Synthesis Report*. European Commission, Directorate General for Justice. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Comissions Obreres (2016). *La pobresa amb perspectiva de gènere: conceptes, indicadors i situació a Catalunya*. Editat per Comissions Obreres.

De la Fuente, Maria (coord.). (2016). *Exclusió social i gènere als municipis: transversalitat, interseccionalitat i empoderament*. Col·lecció Grana núm 34, Institut de Ciències Polítiques i Socials.

Gálvez, Lina (2013): “Una lectura feminista del austericidio”. *Revista de Economía Crítica*, nº 15 (primer semestre 2013). Pàgines 80-110.

Lombardo, Emanuela (2013) “Gender mainstreaming and policy responses to the economic crisis: the ‘unintended consequences’ of EU and national policymaking on Spanish gender equality policies”. Ponència presentada a la Conferència del AECPA, Sevilla 18-19 setembre.

Pérez Orozco, Amaia (2003). *Feminización de la pobreza. Mujeres y recursos económicos*. CGT. Comisión Confederal contra la Precariedad.

Sen, Amartya K. i Nussbaum, Martha Nussbaum (comp.) (1998). *La Calidad de Vida*, Fondo de Cultura Económica.

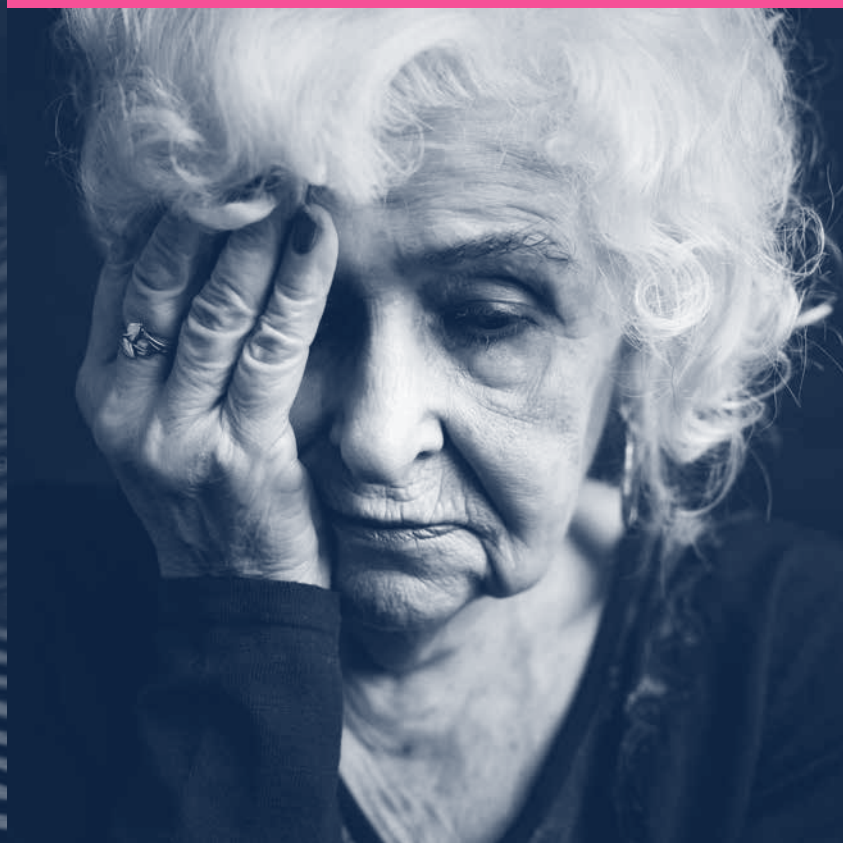
Valls, Francesc (2016). “Cartografia de la feminització de la pobresa a Catalunya”. A *Exclusió social i gènere als municipis: transversalitat, interseccionalitat i empoderament*. Col·lecció Grana núm 34, Institut de Ciències Polítiques i Socials.

En profunditat

Feminització de la pobresa i mercat de treball*

Iolanda Fresnillo
Cooperativa Ekona

Paraules clau: crisi, feminització de la pobresa, treball

En el marc de la crisi econòmica, no poques veus han alertat de l'emergència d'un procés de feminització de la pobresa. La crisi està deixant rastre a través d'un empobriment de la població més vulnerable, i les dones – especialment les de classe treballadora, d'origen migrant o depenents–, en són especialment afectades. En definitiva, dones i homes pateixen de forma diferenciada tant els impactes de la conjuntura econòmica com les mesures d'austeritat per fer-hi front. Tot i això, si ens fixem en alguns indicadors com l'evolució de la taxa de risc de pobresa, aquest fenomen de feminització de la pobresa vinculat a la crisi econòmica, no resultaria tant evident. Cal, doncs, una mirada més profunda i a llarg termini que entri a analitzar també què entenem per pobresa i com definim aquest procés de feminització.

Pobresa més enllà dels diners

Al llarg de les darreres dècades, el concepte 'pobresa' ha anat patint una important evolució. Des de perspectives unidimensionals i quantitatives, principalment centrades en la qüestió monetària (renda, ingressos o capacitat de consum), s'ha anat passant a aproximacions més holístiques, que juntament amb les privacions materials derivades d'un determinat nivell d'ingressos o renda, aborden la dificultat d'accés a altres factors no materials, que poden anar des de la pròpia percepció subjectiva de la pobresa fins a les relacions de poder o la vulnerabilitat (Chant, S., 2003). Aquesta darrera visió aposta per una

---

* Aquest text és una actualització del capítol "Crisi, ocupació i feminització de la pobresa" inclòs en l'informe "La pobresa amb perspectiva de gènere: Conceptes, indicadors i situació a Catalunya", de De la Fuente, M., Cutillas, S., Fresnillo, I., Carrere, H, i Castellà, H., editat i publicat per CCOO (2017).

mirada a la pobresa com a fenomen multidimensional, determinat no només pels recursos disponibles, sinó sobretot per les capacitats de les persones per poder gestionar aquests recursos.

Tot i l'evolució i un cert consens en el món acadèmic envers a aquesta mirada multidimensional, encara avui coexisteixen diferents visions i, per tant, diferents metodologies per mesurar la pobresa. I de fet, un dels indicadors més habituals quan es parla de pobresa és la taxa de risc de pobresa, que mesura el percentatge de persones que en un territori determinat viuen per sota del llindar de la pobresa, situat en el 60% de la renda mediana en aquell territori. En aquest sentit, si l'indicador més habitual es basa en poder gaudir d'uns ingressos determinats per definir si una persona és o no pobre, no ens ha d'estranyar que avui en dia es segueixi abordant la pobresa com l'absència de recursos econòmics.

Nosaltres, però, entenem que els llindars que indiquen si una persona és o no pobre no vindrien determinats únicament per una quantitat de recursos econòmics a disposició, sinó per si aquests recursos i d'altres (materials i no materials), i la capacitat d'aconseguir-los o gestionar-los, són suficients per assolir i garantir una vida digna. En aquest sentit, podríem definir la pobresa com l'absència de recursos i capacitats suficients per cobrir les necessitats que ens permeten assolir un determinat nivell de benestar (CCOO, 2017). Hi ha múltiples determinants o factors que condicionen la disposició d'aquests recursos i capacitats d'una manera justa, per assolir una vida digna, en un context determinat, i aquests varien d'una societat a una altra i d'un context a un altre.

Aquesta mirada multidimensional al fenomen de la pobresa sorgeix en bona mesura per la necessitat de dotar de perspectiva de gènere l'anàlisi dels processos d'empobriment. Aquesta necessitat es fonamenta en el fet que “les experiències de la pobresa i l'exclusió estan travessades per les desigualtats que es produeixen entre homes i dones” (Rosetti, 2016). Aquest caràcter clarament no neutral de la pobresa es deu a múltiples causes o determinants, la més evident de les quals és la diferència de capacitats que se'n deriven d'un desigual accés als recursos. Segons Amaya Pérez Orozco, aquest accés als recursos és desigual “en els tres àmbits fonamentals –llar, mercat i Estat– i existeix un accés diferenciat per gènere. Així, les dones tenen un menor accés als recursos comprats al mercat degut als seus menors ingressos provinents del treball remunerat o de prestacions públiques” (Pérez Orozco, 2003).

Per a Rosetti, aquesta desigualtat de gènere, que també es dona a l'esfera de la pobresa i l'exclusió social, és consubstancial no només al sistema patriarcal, sinó també al sistema econòmic capitalista, que atorga una centralitat gairebé absoluta a l'economia de mercat, atribuint valors desiguals a les aportacions d'homes i dones, considerant de forma diferenciada els treballs necessaris per a la subsistència no només de la societat, sinó del mateix sistema econòmic. “Mentre s'amaga i es menysté el treball reproductiu i de cura, predominantment fet per dones, el treball remunerat és l'únic valorat i que atorga 'sentit vital' i inclusió social a les persones” (Rosetti, 2016).

La feminització de la pobresa es refereix en aquest sentit tant a l'impacte diferenciat del procés d'empobriment com a la causalitat. Així, en primer lloc abordem la feminització

de la pobresa com la constatació de la major incidència de la pobresa en les dones que en els homes, o que la pobresa de les dones és més severa que la dels homes. Des d'aquesta perspectiva, quan parlem de feminització de la pobresa vinculada a la crisi ens referim a que la pobresa entre les dones augmenta més o amb més intensitat que entre els homes. Per a d'altres autores, entre les quals trobem a Amaya Pérez Orozco, el concepte de feminització de pobresa pren rellevància en el nostre entorn quan fem referència a nova pobresa o nous pobres. En el context d'increment progressiu de la precarització en el treball, aguditzada durant l'actual crisi econòmica, aquesta nova pobresa faria referència sobretot a “aquelles persones que, malgrat disposar d'un treball o d'alguna prestació o subsidi estatal, no posseeixen recursos suficients per cobrir les seves necessitats. Dins dels/es nous/ves pobres, la majoria són dones, i és a aquesta realitat –creixent i global– a la que s'ha denominat feminització de la pobresa o feminització de l'empobriment” (Pérez Orozco, 2003). Pérez Orozco fa referència també a la feminització de la pobresa dins de la unitat familiar arrel de la desigual participació en l'administració i el consum de recursos dins la llar, una realitat que, segons ella, resta oculta a l'imaginari col·lectiu de les famílies com a unitats harmòniques.

Aquesta darrera accepció seria propera a la perspectiva que analitza la feminització de la pobresa des de la causalitat, és a dir, analitza la relació entre gènere i procés d'empobriment, constatant que una part de la pobresa de les dones ve donada o està condicionada pel gènere. Independentment de si el grau d'incidència de la pobresa és major o menor que en els homes, es posa l'èmfasi en les causes o condicionants d'aquesta pobresa i la vinculació

d'aquestes amb les relacions de gènere. S'és pobre pel fet de ser dona. En aquest sentit, l'experiència de la pobresa i l'exclusió està condicionada per les identitats de gènere, la qual cosa té relació amb la divisió sexual del treball i les condicions diferenciades de treball entre homes i dones.

Algunes autores com Sylvia Chant han posat en qüestió el concepte de feminització de la pobresa des de la perspectiva quantitativa i d'impacte (les dones seríem més entre els pobres i seríem més pobres). “Sovint es refereix a la ‘feminització de la pobresa’ sense cap elaboració, amb tres llocs comuns que es repeteixen: que les dones representen un percentatge desproporcionat dels pobres del món, que aquesta tendència s'està aprofundint, i que tot plegat està relacionat amb una creixent incidència de llars encapçalades per dones” (Chant, 2006). Aquest darrer factor ha aixecat crítiques des dels moviments feministes, ja que es veu una certa culpabilització de les dones pel seu major empobriment. Davant d'aquests ‘llocs comuns’, Chant argumenta que no hi ha dades per suportar aquestes afirmacions, i que l'empobriment de les dones ha esdevingut una ortodòxia global que ja no es qüestiona. Fa referència a la dificultat d'obtenir estadístiques rellevants i consistents desagregades per sexe, com un dels factors principals per no poder demostrar aquesta tendència. Chant qüestiona també la manca d'atenció a les relacions de gènere en les anàlisis que es focalitzen en la feminització de la pobresa. “Si la pobresa s'està feminitzant, significa que hi ha una contrapartida en forma de masculinització de la riquesa, el poder, els privilegis i l'acumulació de recursos?”

Per a Chant, el focus en l'anàlisi de l'increment de desequilibris en la privació entre els pobres des d'una

perspectiva de gènere seria més rellevant i més obvi si es centrés en les aportacions (no exclusivament monetàries) més que en els ingressos, és a dir, en com l'increment de responsabilitats i de treball no remunerat no ha significat més poder per renegociar els inputs dels homes o les recompenses personals. Finalment, Chant afirma que la nomenclatura de 'feminització de la pobresa' serà rellevant en la mesura que els indicadors puguin capturar de forma més eficaç les dimensions de la pobresa que exposen les dones a major patiment i explotació. Aquesta conceptualització de la 'feminització de la pobresa' difícilment estarà "reflectida en les mesures convencionals, ja que s'ignora un element fonamental per explicar aquesta feminització, la posició de les dones en l'estructura social i la seva vulnerabilitat estructural, que es pateix a partir d'una relació social desigual, de marcada asimetria de poder" (Brunet, 2010).

Gènere, crisi i treball: els factors de discriminació

Partim de la hipòtesi que, des de les dues perspectives al voltant de la feminització de la pobresa, aquest fenomen s'estaria donant en el nostre entorn de forma més intensa arrel de la crisi econòmica i de les transformacions que aquesta ha suposat en el treball, tant remunerat com no remunerat. Dones i homes patim de forma diferenciada tant els impactes de la conjuntura econòmica com les mesures d'austeritat que s'han pres per fer-hi front, i per tant aquesta té una incidència diferenciada en els nivells de pobresa d'homes i dones. Així mateix, la posició diferenciada i desigual en l'accés als recursos econòmics, sobretot a través del treball remunerat, però també a través de les prestacions de l'Estat, la terra, els recursos naturals o el crèdit, així com les desigualtats en el repartiment de

temps i treballs o en l'accés als espais de poder, sobretot econòmics, són claus per entendre l'origen d'aquest impacte diferenciat de la crisi en homes i dones. Aquests factors són estructurals al sistema econòmic capitalista, i constituïrien causes sistèmiques d'aquest procés de feminització de la pobresa que s'aguditzava amb la crisi econòmica.

En definitiva, podem afirmar que el fort impacte de la crisi econòmica tant en el mercat laboral com en altres aspectes de la realitat socioeconòmica al nostre país no és neutre al gènere, com, des d'una perspectiva interseccional, tampoc ho és a altres factors com la classe social, el nivell de renda, l'origen, l'edat o l'opció sexual.

Històricament, de les crisis se'n surt amb una major desigualtat de gènere, ja que es produeix una major intensificació del treball de les dones (remunerat i, especialment, no remunerat), una major pressurització del treball remunerat femení, una més ràpida recuperació del treball remunerat masculí després de la crisi, o retrocessos en els avenços en igualtat aconseguits en èpoques de progrés (regulació, polítiques d'igualtat i regles del joc) (Gálvez, L. i Rodríguez, P. 2012). Aquest impacte no és, però, immediat, i en el cas de l'actual crisi econòmica, podia semblar que en un inici aquesta tenia un major impacte sobre la població masculina, degut a la forta afectació al sector de la construcció, altament masculinitzat. Cal, doncs, una mirada a llarg termini per valorar l'impacte de gènere real de la crisi.

Resulta evident que la relació amb el món laboral és clau per entendre els factors d'empobriment i, en especial, la

feminització de la pobresa. En el nostre entorn laboral, les diferències entre homes i dones s’han manifestat tradicionalment en una persistent bretxa en les taxes d’ocupació i atur; en un major pes del treball a temps parcial entre les dones; en una ocupació femenina caracteritzada per contractes de caràcter temporal; en la discriminació salarial de les dones i en una important segregació d’aquestes en ocupacions de menor remuneració que els treballs masculinitzats. D’entre aquests factors, la bretxa de gènere en els salaris és un dels factors que més incideixen en la disposició d’una menor renda per aquelles llars amb major proporció de dones. A més, suposa també menys drets a rebre prestacions i pensions de jubilació i, per tant, impacta negativament sobre la capacitat econòmica de les dones durant tot el cicle vital (Cantó, Cebrián i Moreno, 2016).

Per Amaia Pérez Orozco, com que el treball assalariat és la principal i, sovint, única via d’obtenció d’ingressos, “els biaixos de gènere en el mercat laboral impliquen una primera i crucial discriminació de les dones en l’accés als recursos monetaris” (Pérez Orozco, 2003), determinant així també la seva major predisposició al risc de pobresa. Però la desigualtat va més enllà de la dimensió monetària. Així, les condicions laborals, o el fet de tenir o no una feina remunerada, tenen impacte a altres dimensions¹ que vinculem amb la pobresa, com l’estat de salut, l’autonomia, la seguretat (no només la que dóna tenir una estabilitat d’ingressos per salari, sinó també rebre prestacions de l’Estat o poder fer plans de vida a futur), la sobrecàrrega de treball (per acumulació de treball remunerat i no remunerat), l’existència de connexions i relacions socials, o la possibilitat de fer vacances o de disposar de temps d’oci.

Més enllà d’aquesta aproximació sistèmica, resulta interessant analitzar els factors de discriminació en el mercat laboral que poden tenir un impacte sobre una major feminització de la pobresa. Com apunten Nieto i Carreras (2016), la participació en el mercat laboral de les dones és menor, i la probabilitat d’estar en situació d’atur és major. Les dones també experimenten pitjors condicions d’ocupació, és a dir, més precarietat, i sovint l’accés al mercat es dóna en sectors feminitzats amb jornades a temps parcial. Aquesta precarització de la vida laboral de les dones acaba repercutint en una menor seguretat econòmica durant els períodes d’atur i menor quantia en la pensió de jubilació a la fi de l’etapa laboral.

Seguint l’esquema que planteja Amaia Pérez Orozco, distingim els següents elements característics del mercat laboral on es produeixen desigualtats de gènere:

- **Taxes d’activitat.** La presència de les dones en el mercat laboral, tot i una evolució important en les darreres dècades, és encara més baixa que la dels homes i està molt condicionada pel cicle vital. A Catalunya, la bretxa en la taxa d’activitat entre homes i dones d’entre 15 i 64 anys el 2014 (últim any del qual tenim dades comparatives amb la UE) era de 8,6 punts, mentre que de mitjana aquesta bretxa augmenta fins als 10,7 punts a l’Estat espanyol i a la Unió Europea és de 11,6 punts.

---

1. Veure la proposta d’àmbits, dimensions, sub-dimensions i indicadors possibles per una concepció de la pobresa des d’una perspectiva multidimensional que s’inclouen en el treball “La pobresa amb perspectiva de gènere: Conceptes, indicadors i situació a Catalunya”, CCOO 2017.

- **Taxa d'atur.** L'atur ha estat tradicionalment un fenomen majoritàriament femení. L'atur de llarga duració també ha estat tradicionalment superior en el cas de les dones en relació als homes. És un dels factors determinants de l'exclusió social i, per tant, de major risc de pobresa femenina.

- **Treball a temps parcial.** Tot i que ha estat tradicionalment una realitat a l'Estat espanyol, amb una presència molt inferior a la del conjunt de la UE, la tendència és que el treball parcial sigui fortament feminitzat. “Habitualment, s’ha donat una imatge d’aquests contractes com a desitjats per les dones perquè els permetia ‘conciliar’ la seva vida laboral i familiar” (Pérez Orozco, A., 2003), però sovint és una opció no desitjada. En aquest sentit, el percentatge de persones amb jornada parcial involuntària (no desitjada) ha passat del 3% entre les dones i el 0,5% entre els homes al 2004, a l’11,8% entre les dones i el 4,2% entre els homes (Conde, J.I., 2015).

- **Treball temporal.** Com en el cas del treball a temps parcial, és una realitat no escollida sinó imposada

per la realitat del mercat laboral que contribueix a la precarització del treball remunerat femení.

- **Economia submergida.** Alguns estudis (Pérez Orozco, A., 2003; Gálvez, L. i Rodríguez, P. 2012; o OIT, 2016) indiquen que hi ha una major presència de dones en el sector de l’economia informal o economia submergida. En el cas de l’Europa Occidental, és així especialment en treballs relacionats amb la cura o les tasques de la llar (Pérez Orozco, A., 2003).

- **Segregació horitzontal.** Fa referència a la segregació per sectors econòmics i d’activitat. El mercat laboral espanyol està segregat de manera que “les dones estan sobrerrepresentades en ocupacions relacionades amb el comerç, les tasques d’administració i les activitats relacionades amb l’atenció a les persones” (CCOO, 2015). La segregació horitzontal ha estat una de les raons per les quals la crisi, en un primer moment, va afectar sobretot a l’ocupació masculina, per la seva incidència en sectors com el de la construcció. Però, possiblement, a llarg termini,

Taula 1. Factors de desigualtat de gènere en el món laboral (2007, 2011, 2015).

	2007		2011		2015	
	Dones (%)	Homes (%)	Dones (%)	Homes (%)	Dones (%)	Homes (%)
Taxa d'activitat (16 a 64 anys)	68,40	86,20	73,40	84,80	74,30	83,50
Taxa d'atur	7,68	5,60	20,05	20,70	19,09	16,53
Treball a temps parcial	21,46	4,30	22,34	5,65	21,67	7,07
Temporalitat (Menys d'1 any en ocupació actual)	23,26	19,21	15,47	13,78	14,96	15,90
Contractes temporals	82,95	83,08	89,74	88,51	88,33	87,85

Font: Idescat, a partir de diferents fonts primàries

Taula 2. Segregació laboral horitzontal. Percentatge sobre la població assalariada de cada sexe i sector econòmic (2007, 2011, 2015).

	2007		2011		2015	
	Dones (%)	Homes (%)	Dones (%)	Homes (%)	Dones (%)	Homes (%)
Agricultura	0,32	1,89	0,62	1,53	0,18	1,54
Indústria	14,92	30,83	12,02	27,45	12,60	29,03
Construcció	1,65	19,57	1,50	12,61	0,91	8,83
Serveis	83,09	47,71	85,86	58,41	83,09	60,60

Font: Idescat

està afectant de forma més permanent les treballadores, concentrades en sectors que estan patint polítiques de retallades i privatització. Hi ha també una tendència a que les dones es concentrin en activitats relacionades amb les tasques de cura i reproducció (que el patriarcat assigna a les dones), que reben pitjors remuneracions i condicions laborals (absència de contractes legals, remuneració “en negre”, horaris partits o molt extensos, etc.).

• **Segregació vertical.** Dins la mateixa branca d’activitat, les dones tenen més dificultats per accedir a llocs de poder en l’escala laboral (sostres de vidre per accedir a les majors esferes de poder), i es concentren en ocupacions inferiors i, per tant, amb condicions laborals pitjors i salaris menors. Al mercat laboral espanyol, actualment, “les dones estem sobrerrepresentades a les anomenades ocupacions elementals, serveis de restauració i comerç, treballs de tipus administratiu i tècnics i professionals. Els homes estan sobrerrepresentats en treballs d’execució qualificats, treballs de maquinària i direcció. En general, les dones estan sobrerrepresentades als treballs menys qualificats” (CCOO, 2015), a les anomenades ocupacions elementals.

L’informe elaborat per l’Observatori Dona Empresa i Economia de la Cambra de Comerç de Barcelona per establir un indicador d’igualtat il·lustra perfectament aquesta situació de segregació vertical en el món laboral: “L’any 2015 el nombre de dones que ocupen llocs de direcció és un 45% inferior al d’homes (57.675 dones enfront de 104.025 homes), un percentatge que pràcticament no ha variat respecte al 2005. Per contra, el nombre de dones en els llocs científics i intel·lectuals supera en un 29% el nombre d’homes (316.875 dones enfront de 243.800 homes), i a més aquesta ràtio augmenta respecte de fa deu anys. Es confirma, així, que les dones ocupen un lloc fonamental en el funcionament de les institucions i les empreses, però al mateix temps es detecta un ‘sostre de vidre’ que dificulta que promocionin als llocs de direcció. Finalment, el percentatge de dones en els consells d’administració és encara molt baix (un 17% en les grans empreses a Espanya segons la Comissió Europea el 2015), si bé ha millorat respecte a la situació que hi havia el 2005, quan només eren el 4%”.

Aquesta segregació vertical es dona també en el sector públic on, malgrat que les dones són majoria –el 62%

del total–, només representen el 36,8% dels alts càrrecs, càrrecs de direcció i càrrecs de confiança, i en canvi són el 70,4% del personal interí i laboral temporal i un 72,8% del personal conjuntural (de reforç, substitució o de programes temporals). (UGT, 2017)

- **Bretxa salarial.** És la distància entre els sous que cobren les dones i els homes per la mateixa feina, fins i tot dins una mateixa empresa o lloc de treball. Segons un estudi recentment publicat pel Departament de Treball, Afers Socials i Famílies de la Generalitat de Catalunya, de mitjana, les dones guanyen en termes anuals un 26% menys que els homes, la bretxa salarial més alta des de 2008. Aquest percentatge s’apuja fins el 42,6% quan s’analitzen les franges salarials més baixes, ja que les desigualtats no són uniformes en tots els nivells salarials.

La bretxa salarial entre homes i dones es pot calcular per ingressos per hora, setmanals, mensuals o anuals. Generalment, la bretxa salarial per hora és inferior a la setmanal, mensual i anual. Això es deu al fet que les dones solen realitzar treballs remunerats durant menys hores que els homes.

Com es veu a les taules, si bé la bretxa salarial per hora treballada ha patit pujades i baixades al llarg de la crisi,

disminuint entre 2012 i 2014, la bretxa salarial anual ha crescut des de 2012. La creixent parcialitat del treball remunerat de les dones és la principal causa d’aquesta tendència aparentment divergent.

L’estudi abans esmentat posa també de manifest que el salari mitjà anual masculí es va situar en els 27.477 euros, mentre que el femení va ser 7.123 euros inferior, en concret 20.324 euros (dades de 2014). Els homes cobren més que les dones en tots els trams d’edat i la bretxa salarial es fa més visible en el grup de 55 anys i més. “A l’inici de la vida laboral és quan, en general, es cobren els salaris més baixos i a menys salari, menys bretxa. Els salaris dels homes augmenten en la seva vida laboral en major proporció que els de les dones. En el cas de les dones, observem que l’edat en la qual reben salaris més elevats és en la franja d’entre els 35 i els 44 anys. A partir dels 45 anys, els salaris de les dones es modifiquen un mínim i a la baixa” (CCOO, 2015). Els homes també guanyen més que les dones en tots els nivells de formació, però sobretot entre aquelles persones amb educació primària, on s’enfila fins al 25,1%.

És al sector privat on més s’enfila aquest diferencial, arribant al 29,3%, 3,3% punts per sobre de la bretxa general, i gairebé el doble de la bretxa al sector públic, que és del 15%. “Aquesta diferència, en part, es deu al major

Taula 3. Bretxa salarial per hora treballada i en el guany brut anual. Catalunya (2008-2014).

	2008 (%)	2009 (%)	2010 (%)	2011 (%)	2012 (%)	2013 (%)	2014 (%)
Per hora	19,8	18,5	17,7	19,8	20,2	19,9	16,3
Anual	24,4	23,8	23,8	25,8	24,8	25,1	26,0

Font. Idescat i Observatori del Treball i Model Productiu a partir de dades de l’Enquesta anual d’estructura salarial (INE)

Taula 4. Bretxa salarial per hora, nivell de formació i edat. Catalunya (2014).

Nivell Formatiu	(%)	Edat	(%)
Menys que primària*	10,5	Menys de 25 anys	11,9
Educació primària	25,1	De 25 a 34 anys	7,2
Primera etapa d'educació secundària	23,8	De 35 a 44 anys	12,5
Segona etapa d'educació secundària	22,6	De 45 a 54 anys	21
Ensenyaments de formació professional de grau superior	20,6	55 i més anys	23,1
Diplomats universitaris i similars	15,5		
Llicenciats i similars i doctors universitaris	20,1		
Total (Bretxa salarial per hora)	15,9		

Font. Enquesta quadriennal d'estructura salarial de l'INE

* Les dades d'aquesta categoria corresponen a un nombre d'observacions mostrals d'entre 100 i 500, motiu pel qual la xifra s'ha d'interpretar amb cautela

control de processos selectius, de promoció i remuneració que es donen al sector públic. És per aquesta raó que, com més gran és el pes de l'ocupació pública al territori, més petita és la bretxa salarial general. Així, a Catalunya, que té la menor taxa d'ocupació pública (9,8%), les dones cobren un 26% menys que els homes, mentre que a Extremadura, on la taxa d'ocupació pública és del 24,5%, la bretxa salarial general se situa només en el 16,4%” (UGT, 2017).

Per tipus d'ocupació, la major bretxa salarial de gènere es registra en serveis de restauració, personal i venedors/ores, i per activitat econòmica en activitats financeres i assegurances.

Per la seva banda, un estudi realitzat per Rosalía Vázquez, econometrista experta en salaris de l'OIT, sobre els factors explicables d'aquesta bretxa (experiència/edat, nivell educatiu, ocupació, sector industrial, intensitat laboral/mesos treballats a l'any i hores treballades a la setmana),

conclou que a Espanya “si prenem en consideració els factors objectius de capacitació d'homes i dones, no hi hauria d'haver bretxa salarial. En cas d'existir alguna bretxa, aquesta hauria de ser a favor de les dones, ja que compten amb una mica més de capacitació que els homes” (Nieto i Carreras, 2016).

Les discriminacions en el món laboral s'encabeixen, també segons Pérez Orozco, en una estructura socioeconòmica i familiar concreta: la del sistema capitalista, dominat per un model fonamentalment patriarcal marcat per “la divisió dels treballs per gèneres, la no-valoració dels treballs no remunerats i, en darrera instància, l'organització social al voltant dels mercats” i no de la reproducció de la vida.

La feminització de la pobresa i mercat laboral en el marc de la crisi

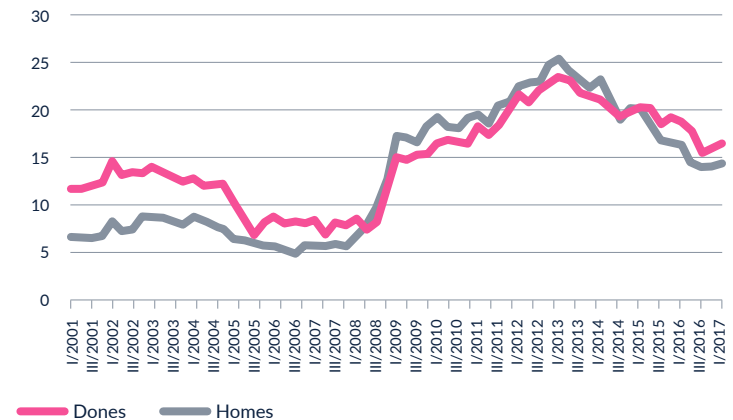
Com s'ha esmentat, la crisi econòmica ha tingut un important impacte en el mercat laboral, i en aquest àmbit

ha afectat de forma diferenciada homes i dones. Aquest impacte diferenciat és, però, canviant segons si fem un anàlisi de curt o de llarg termini. En aquest sentit, mentre durant la fase inicial de la crisi es dona una major pèrdua de llocs de treball entre la població masculina, especialment per l'impacte de la crisi en el sector de la construcció i, en menor mesura, de la indústria, altament masculinitzats, amb els anys hi ha hagut un impacte important en el sector serveis, altament feminitzat (en bona part per l'impacte de les retallades del sector públic).

Tal i com es veu en el gràfic, la taxa d'atur masculina va ser superior a la femenina entre 2008 i 2014, però en els darrers dos anys s'ha revertit la tendència. Així mateix, la bretxa salarial entre homes i dones es va reduir en els primers anys de la crisi, i ha seguit augmentant en els darrers anys. Alguns informes constaten aquesta reducció de les bretxes d'ocupació, atur, salaris i pobresa per gènere en la majoria de països europeus durant les primeres fases de la recessió (Valls i Belzunegui, 2014). Aquesta reducció no es produeix per una millora de les condicions del treball remunerat femení, sinó per un descens generalitzat de l'ocupació i dels salaris tant per a homes com per a dones i, com veiem, està relacionat amb la segregació horitzontal en el mercat laboral. Així, “la caiguda generalitzada de la bretxa de gènere en moltes variables com l'activitat, l'ocupació i l'atur es deu a l'empitjorament de la situació dels homes més que a una millora de la de les dones”.

D'altra banda, cal advertir que aquest indicador presenta un biaix de gènere, ja que es calcula amb la població activa com a referència. S'ha assenyalat públicament com en els darrers anys l'efecte «desànim» pot haver presentat una

Gràfic 1. Taxa d'atur. Catalunya (2001-2017).

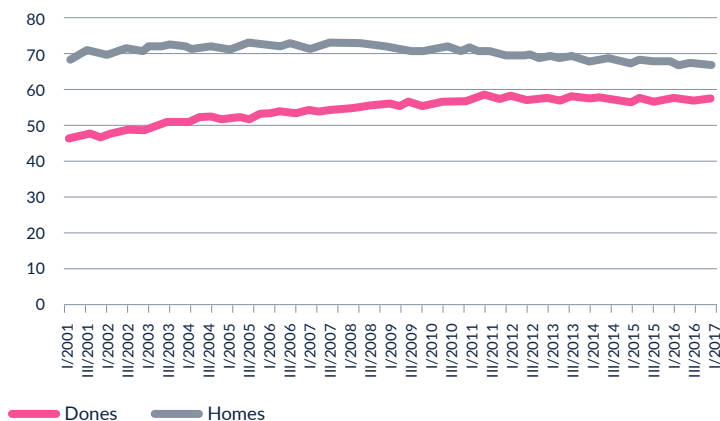

Font: Idescat

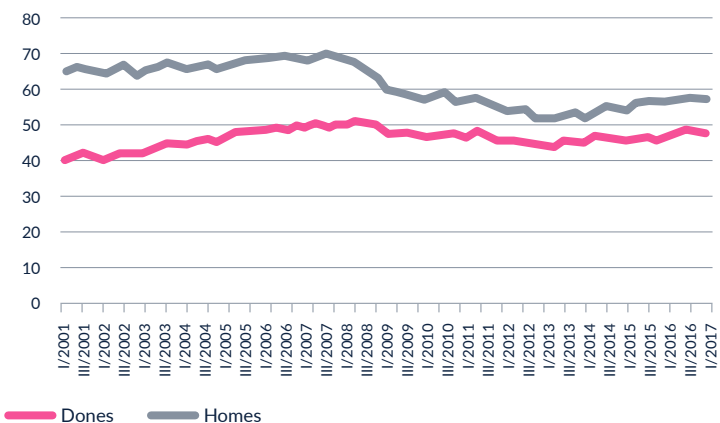
imatge alterada sobre el problema de la manca d'ocupació, ja que diversos grups de població han deixat de considerar-se actius (o han marxat a altres països) a causa de la manca de perspectives. Més rellevant que l'efecte desànim des d'un punt de vista de gènere és l'efecte «mestressa de casa». En aquest cas es produeix una identificació de les dones amb aquest rol (classificat com a «inactiu») —malgrat que prefereixin tenir una feina remunerada— com a «rol refugi» amb millor consideració que el d'«aturat/da». Les dades dels darrers dos anys respecte a la taxa d'ocupació corroboren la tesi de Cantó, Cebrián i Moreno: en les crisis, les taxes d'ocupació masculina (que de fet sempre havien estat millors que les dones, tot i que s'havien reduït) es recuperen sempre abans que les d'ocupació femenina.

Segons Gálvez i Rodríguez, una anàlisi històrica de l'impacte de les darreres crisis econòmiques sobre les

Gràfic 2. Taxa d'activitat. Catalunya (2001-2017).

Font: Idescat

Gràfic 3. Taxa d'ocupació. Catalunya (2001-2017).

Font: Idescat

desigualtats de gènere en el mercat laboral evidencia la complexitat de les situacions amb múltiples efectes i estratègies de les dones per fer front a la crisi. Com ja hem

esmentat, l'elevada divisió del món del treball per gènere (segregació horitzontal) va ser una xarxa protectora per a algunes dones treballadores a l'inici de la crisi. Però la resposta a la crisi (mesures d'austeritat) ha afectat a la vegada sectors més feminitzats (sector públic i de les cures). En tot plegat tenen un impacte clar el tradicional paper de reserva de mà d'obra que encara juguen les dones a l'Estat espanyol i la feminització de l'ocupació pública, que ha patit retallades importants pel que fa al número d'ocupades, i dins la qual es produeix una major rigidesa a l'hora de traslladar la «recuperació» econòmica a l'increment de llocs de treball. En aquest sentit, les pèrdues d'ocupació femenina en la segona fase de la crisi són degudes tant a la propagació d'aquesta a totes les esferes de l'economia productiva com a les polítiques públiques implementades per fer-hi front, unes polítiques que, a més d'antisocials, són cegues des del punt de vista de gènere.

De fet, segons dades del Ministeri de Treball corresponents al 2015, un 43% dels nous contractes registrats correspon a treballadores i un 57% a treballadors. La gran majoria són de caràcter temporal, una tendència que ja s'apuntava el 2014 i que s'està consolidant durant el primer semestre del 2016. Així, a llarg termini, les dones es beneficien menys de la lleu recuperació de les dinàmiques de creació de treball en el mercat laboral, ja que pel fet de ser considerades com una reserva flexible, ocupen llocs de treball més temporals i precaris. Es confirma així la hipòtesi que les dones actuen com a amortidores dels efectes de la crisi. A més, de forma simultània, durant les crisis les dones que entren en el mercat laboral ho fan generalment en situació de precarietat, per compensar la pèrdua d'ingressos familiars (hipòtesi de substitució).

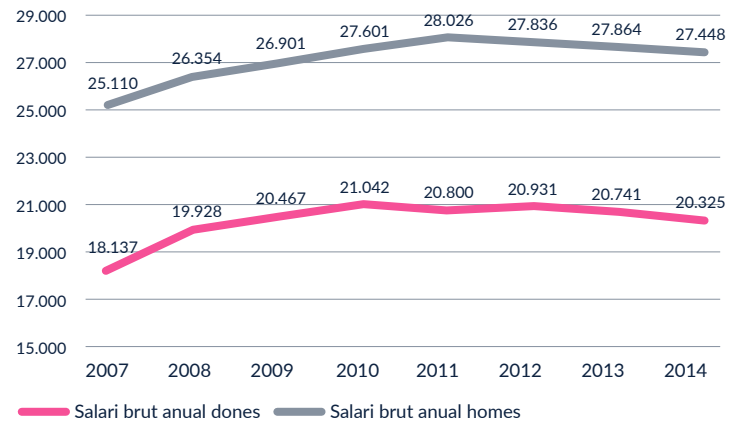
Un dels factors que ha tingut lloc durant la crisi —facilitat en bona part per la reforma laboral— ha estat l'increment del percentatge de contractes temporals. Mentre que el 2007 el 83% dels contractes laborals femenins eren temporals (un percentatge similar als masculins), aquest percentatge ha augmentat fins el 88% el 2015 (l'any 2011 era proper al 90%). Entre aquests és rellevant el pes de contractes d'interinitat (substitucions), que, mentre en el cas dels homes no arriba al 8%, en el cas de les dones supera el 20% dels contractes (2015). El 2007, el percentatge de contractes d'interinitat era del 5% entre els homes i el 16% entre les dones. Aquestes xifres recolzen la hipòtesi de substitució, és a dir, l'entrada momentània de les dones en el mercat laboral, amb contractes temporals de curta durada, per fer front a la pèrdua d'ingressos familiars.

També durant el període de crisi es produeix una intensificació de la segregació vertical. Així, segons l'informe “La feminització de la pobresa. Reivindicant una mirada de gènere de la Taula del Tercer Sector Social” (2016), “durant la crisi, el nombre de dones que ocupa càrrecs directius s’ha reduït a la meitat, passant d’un 6,6% de les dones ocupades a Catalunya al 3,3%, mentre que entre els homes, s’ha reduït un punt, passant de quasi un 11% a poc menys d’un 10%”.

La precarització s’ha produït també a través de la bretxa salarial. Si bé el 2010 es produeix un descens de la diferència de salaris entre homes i dones a Catalunya, aquest es deu fonamentalment al deteriorament del salari dels homes (un ajust a la baixa). Els salaris masculins, en el cas de jornades completes, s’han recuperat lleugerament, mentre que el salari femení s’ha mantingut estancat per sota del masculí.

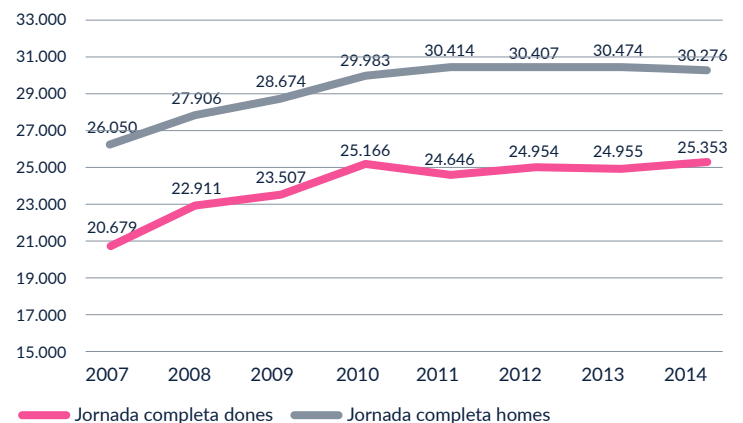
Si observem l’evolució dels salaris bruts per sexe i jornada laboral (gràfics 5 i 6), veiem que, si bé en la jornada laboral completa hi ha una diferència molt substancial entre

Gràfic 4. Evolució del salari brut anual. Catalunya (2007-2014).

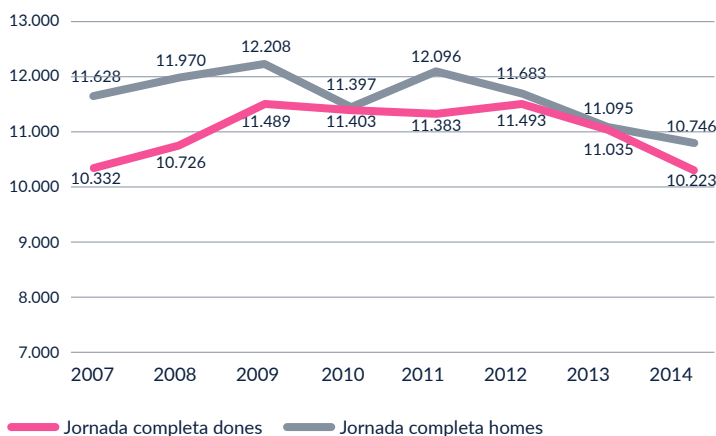

Font: Idescat, a partir de dades de l'enquesta anual d'estructura salarial de l'INE

Gràfic 5. Salari brut anual a jornada completa (2007-2014).

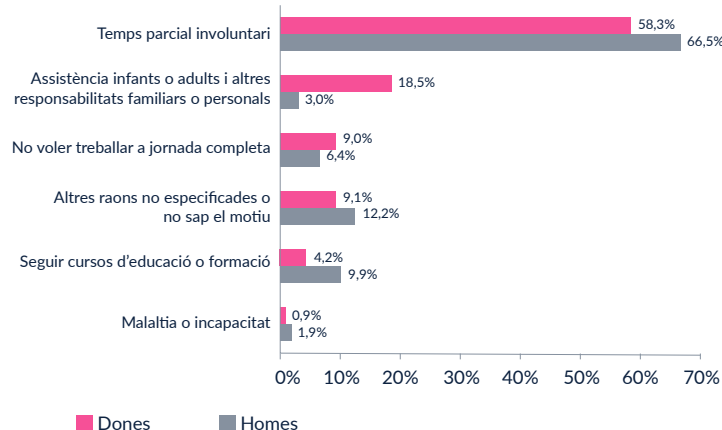
Font: Idescat, a partir de dades de l'enquesta anual d'estructura salarial de l'INE

Gràfic 6. Salari brut anual a jornada parcial (2007-2014).

Font: Idescat, a partir de dades de l'enquesta anual d'estructura salarial de l'INE

homes i dones (que marca la diferència el salari brut mitjà masculí i femení), en la jornada parcial aquesta diferència no és tan gran i tendeix a igualar-se a la baixa a mesura que avança la crisi econòmica.

La jornada parcial ha estat històricament molt més habitual entre les dones. Tot i que la crisi ha fet augmentar la taxa de parcialitat entre els homes, disminuint la diferència amb les dones, aquesta parcialitat segueix sent molt més alta entre la població femenina, amb una taxa de parcialitat que gairebé triplica la masculina (21,6% davant del 8% en el quart trimestre de 2016). La major part de les persones, dones i homes, que treballen a temps parcial ho fan involuntàriament, de manera que el 56% de les persones que treballen a temps parcial és perquè no han trobat una feina a temps complet, enfront del 30% de mitjana de la Unió Europea. Pel que fa a les dones que treballen

Gràfic 7. Distribució de les persones ocupades a temps parcial per sexe i per motiu. Espanya (4t trimestre, 2016).

Font: Observatori del Treball i Model Productiu a partir de les dades de l'EPA (INE)

voluntàriament a temps parcial, el motiu principal a nivell estatal és per poder assistir infants o adults i altres responsabilitats familiars o personals –tasques de cura i reproducció–, mentre que entre els homes, aquest motiu és quasi testimonial.

Tal i com reconeix Fina Rubio de la Fundació Surt, la bretxa salarial no només suposa un major risc de pobresa en el moment de percebre el salari, sinó també en el futur, ja que suposa una menor cotització a la Seguretat Social. “Les nostres pensions seran més baixes. Cada any les pensionistes catalanes reben 4.429 milions d’euros menys que els homes jubilats” (Rubio, 2015). De fet, les pensions contributives que reben les dones són de mitjana un 40% inferiors a les dels homes. Aquesta dada és especialment rellevant pel que fa a la pensió per jubilació: la pensió contributiva mitjana és de 1.276 euros per als homes i

Taula 5. Pensió contributiva mitjana de la Seguretat Social per tipus i sexe (2014).

	Incapacitat permanent	Jubilació	Viduïtat	Orfandat	Favor de familiars	Total
Homes	1.110,12	1.276,24	452	367	571,95	1.190,73
Dones	842,22	716,84	650,62	369,16	522,23	691,77
Total	993,94	1.033,53	635,11	368,02	531,48	915,81

Font. Idescat i Observatori del Treball i Model Productiu a partir de dades de l'Enquesta anual d'estructura salarial (INE)

de 716 euros per a les dones, una diferència de 516 euros mensuals.

Es dóna en aquest context el fenomen de les persones treballadores que viuen en situació de pobresa, una situació més freqüent entre les dones que entre els homes. De fet al 2012, el 17,36% de les dones guanyaven menys del SMI (salari mínim interprofessional: 641,40 €/mes el 2012), enfront del 7,52% dels homes. El 56% de les dones tenien aleshores uns guanys inferiors a dues vegades el SMI, enfront del 35,59% dels homes. El percentatge de dones que, amb una jornada completa, guanyen menys de 1.000 euros de salari brut mensual és del 18,5%, duplicant el dels homes (9%) (CCOO, 2017).

Analitzant la taxa de risc de pobresa en el treball² en supòsit d'autonomia (és a dir, considerant la renda individual i no familiar), observem una marcada bretxa de gènere, amb el 25,9% de les dones treballadores amb rendes

2. La taxa de risc de pobresa en el treball mostra la proporció de persones que van treballar almenys set mesos durant l'any de referència de la renda (l'any anterior a la data de l'enquesta) i tenen una renda disponible equivalent per sota del llindar de risc de pobresa. El supòsit d'autonomia implica que s'analitza la renda individual, sense tenir en compte el repartiment de rendes en el si de la llar.

per sota del llindar de pobresa, percentatge que contrasta amb el 14,9% dels homes treballadors que es troben en aquesta mateixa situació. El mateix indicador calculat de forma estàndard per llar –no en supòsit d'autonomia– ens diu que un 11,5% dels homes i un 10,4% de les dones que treballen es troben en risc de pobresa, la qual cosa indica el grau de dependència de les dones vers als homes per no trobar-se en situació de pobresa, tot i treballar. Finalment, l'indicador de risc de pobresa en el treball entre les dones ha augmentat més que entre els homes en els darrers 20 anys (4,2 punts percentuals en el cas de les dones i tan sols 0,4 punts en el dels homes), i aquest risc de pobresa en el treball és més elevat entre les joves d'entre 18 i 25 anys, un 16,9%, 3,3 punts per sobre dels joves treballadors de la mateixa edat (Rovira, 2016).

D'altra banda, en períodes de crisi es produeix una intensificació del treball no remunerat de les dones, sobretot en el treball domèstic i de cures. No disposem de dades actualitzades a nivell de Catalunya, però la mitjana de la UE d'hores setmanals dedicades a tasques a la llar i de cures i reproducció són 22h entre les dones i només 10h entre els homes, mentre que les hores setmanals dedicades al treball remunerat són 33h entre les dones i 39h entre els homes. Aquest major pes de les tasques de cura i

reproducció, que s'incrementa també arrel de les retallades en polítiques socials (dependència, salut, educació...), suposa un impacte no només en el benestar de les dones, sinó també una reducció de les seves possibilitats en el mercat laboral. D'aquesta manera es consolida la segregació ocupacional i la participació parcial o temporal de les dones en el món laboral remunerat, i augmenten també la precarietat dels contractes de les dones i les possibilitats de participació en l'economia submergida. Tot plegat, redueix la capacitat de negociació pel control i la gestió dels recursos en el marc familiar per part de les dones (es redueix no només la disponibilitat de recursos, sinó també la capacitat de gestionar-los).

Conclusions

Com hem vist, les dades mostren una situació molt desigual en el mercat laboral que deriva d'un impacte diferenciat en els processos d'empobriment d'homes i dones. "La pobresa de les dones està directament relacionada amb la posició de subordinació en el mercat de treball, una posició que configura trajectòries laborals fragmentades dominades per treballs dels quals s'obtenen escassos recursos" (Valls i Belzunegui, 2014). Una subordinació que s'intensifica arran de la crisi econòmica, especialment en la darrera fase de la mateixa, i que es cristal·litza en majors nivells de precarietat, parcialitat i temporalitat (majoritàriament no desitjades), i menors salaris. Però el procés de feminització de la pobresa en aquest marc de crisi econòmica estaria relacionat no només amb la menor disponibilitat d'un seguit de recursos (fonamentalment, treball remunerat, salari i prestacions de l'Estat), sinó també amb l'increment de situacions de dependència, inseguretat i vulnerabilitat respecte a la capacitat de disposar i gestionar d'aquests recursos.

A més, tant els canvis en el mercat laboral com l'impacte de les polítiques d'austeritat adoptades pels governants impliquen un increment de les tasques de cura i reproducció, en substitució dels serveis públics i la privatització de la cura com a estratègia de fons per les polítiques austericides (Rosetti, 2016).

L'anàlisi dels impactes de la crisi des d'una perspectiva de gènere demostra fins a quin punt és rellevant adreçar qüestions com l'empobriment de la població amb lents addicionals. Malgrat que els indicadors utilitzats amb més freqüència (com el del risc de pobresa o l'evolució de l'atur en els primers anys de la crisi) no ens mostrin un procés evident de «feminització de la pobresa» des d'un punt de vista quantitatiu (augment de la pobresa femenina respecte a la masculina), quan aprofundim en indicadors més sensibles constatem que milers de dones en el nostre context viuen, arran de la crisi econòmica, una major precarització de les condicions d'ocupació i una intensificació del treball no remunerat. Aprendre a mirar les desigualtats de gènere i el fet que aquest saber formi part d'un coneixement quotidià per part de la societat en general implica valorar si les definicions i els indicadors existents són útils per a analitzar el risc diferencial d'homes i dones en la pobresa o l'exclusió social.

Bibliografia

Belzunegui, Angel, i Brunet, Ignasi (2009) “*Los lugares sociales de la pobreza*” en Belzunegui, A. (coord.) *La socialización de la pobreza en España: género, edad y trabajo en los riesgos frente a la pobreza*. Icaria editorial, Barcelona.

Brunet, Ignasi; Valls, Francesc; i Belzunegui, Angel (2009). *Pobresa femenina: pobresa amagada? Una anàlisi del risc de pobresa per raó de gènere en diferents períodes del cicle vital*. Revista internacional de Organizaciones. N. 3 (91-110).

Cambra de Comerç de Barcelona (2016). INDICADOR D'IGUALTAT DE GÈNERE DE CATALUNYA. Informe de resultats 2015 i 2005. Observatori Dona, Empresa i Economia.

Chant, Silvia (2003). “*The ‘Engendering’ of Poverty Analysis in Developing Regions: Progress Since the United Nations Decade For Women, and Priorities for the Future*”. London School of Economics, Gender Institute ISSN No:1470-8515 New Working Paper Series. Londres, Novembre 2003.

Chant, Sylvia H. (2006) Re-thinking the “feminization of poverty” in relation to aggregate gender indices. *Journal of human development*, 7 (2). pp. 201-220. London, Julio 2006.

CCOO (2017) Informe Bretxa Salarial. Secretaria de la Dona de CCOO de Catalunya. Febrer 2017.

De la Fuente, M., Cutillas, S., Fresnillo, I., Carrere, H, i Castellà, H. (2017) *La pobresa amb perspectiva de gènere: Conceptes, indicadors i situació a Catalunya*. CCOO de Catalunya. Barcelona, Març 2017.

Generalitat de Catalunya (2017) *La situació de desigualtat salarial a Catalunya entre homes i dones*. Departament de Treball, Afers Socials i Famílies Observatori del Treball i Model Productiu Barcelona, Febrer 2017.

Pérez Orozco, Amaia (2003) *Feminización de la pobreza. Mujeres y recursos económicos*. CGT. Comisión Confederal contra la precariedad

Rovira, Elisenda (2016) *La feminització de la pobresa. Reivindicant una mirada de gènere*. Debats Catalunya Social – Propostes des del Tercer Sector. Num 46 (març 2016). Taula d'Entitats del Tercer Sector Social de Catalunya.

Rosetti, Natalia (2016). “El concepte d'exclusió social: enfocaments, perspectiva de gènere i polítiques d'inclusió”. A *Exclusió social i gènere als municipis: Transversalitat, interseccionalitat i empoderament*. Col·lecció Grana (34). Institut de Ciències Polítiques i Socials.

UGT (2017) “Bretxa salarial de gènere a Catalunya als sectors públic i privat. Determinants i propostes”. Barcelona, Febrer de 2017

Valls, Francesc, i Belzunegui, Ángel (2014) *La pobreza en España desde una perspectiva de género. VII Informe sobre Exclusión y desarrollo social en España 2014*. Fundación FOESSA.

Les diferències salarials a Barcelona

Ma Jesús Calvo i Cristina Mora

Departament d'Estudis i Programació. Gabinet Tècnic de Programació

Paraules clau: bretxa salarial, equiparació salarial, salari mitjà

El salari és la principal font d'ingressos dels treballadors i el determinant directe de la seva capacitat de despesa. L'estadística dels salaris mitjans que van percebre els assalariats residents a Barcelona durant l'any 2014, obtinguda a partir de l'explotació la *Muestra Continua de Vidas Laborales (MCVL)*¹ permet per primer cop disposar d'informació sobre les diferències salarials existents entre homes i dones a la ciutat. L'any 2014, el salari mitjà anual de les dones va ser un 25,1% inferior al dels homes. Aquesta diferència, anomenada bretxa salarial, va ser generalitzada: les dones van cobrar menys que els seus homòlegs en totes les franges d'edat, en tots els nivells educatius, nacionalitats i grups professionals, en gairebé la totalitat de sectors, tipus de contracte i jornada.

Introducció

L'objectiu d'aquest article és analitzar les diferències retributives entre homes i dones a partir de l'estadística detallada dels salaris mitjans que van percebre els treballadors residents a Barcelona durant l'any 2014.

Tradicionalment, l'escassetat de dades ha dificultat l'estudi de l'estructura i l'evolució detallada dels salaris, sobretot a nivell municipal. L'explotació realitzada pel Gabinet Tècnic de Programació (GTP) de l'Ajuntament de Barcelona de la *Muestra Continua de Vidas Laborales (MCVL)*, permet disposar d'una estadística de salaris per a la ciutat de Barcelona inèdita fins avui, amb

---

1. La MCVL es construeix a partir d'una mostra representativa de dades dels registres administratius de la Seguretat Social als que s'afegeixen dades del Padró Continu i del resum anual de retencions i ingressos a compte de l'Impost sobre la renda de les persones físiques (IRPF) de l'Agència Estatal de Administració Pública (AEAT).

característiques personals dels treballadors (edat, nacionalitat), grup professional, tipus de relació laboral (contracte indefinit o temporal, jornada completa o parcial) o sector d'activitat que els ocupa, entre d'altres aspectes.

La informació que es presenta s'ha obtingut a partir dels guanys bruts anuals dels treballadors (percepcions íntegres dineràries més percepcions en espècie valorades), és a dir, abans de que siguin practicades les retencions a compte de l'IRPF i les deduccions per contribucions a la Seguretat Social a càrrec del treballador.

S'inclou el total d'ingressos rebuts per cada treballador per compte d'altri, pel contracte (o contractes) vigent(s) en el moment de descàrrega de l'arxiu de 2014. Queden excloses les pensions, les prestacions d'atur o altres ingressos com ara els derivats de conferències o seminaris, els premis i els rendiments d'activitats econòmiques.

La informació correspon als salaris bruts anuals dels assalariats del Règim General de la Seguretat Social, amb l'excepció dels treballadors de la llar. No s'inclouen, per tant, les rendes salarials dels règims especials (treballadors autònoms, règim agrari i del mar).

L'estudi se centra en les rendes salarials mitjanes de l'any 2014 dels homes i dones assalariades residents a Barcelona, amb independència d'on estigui ubicat el seu centre de treball. Tanmateix, s'inclouen també algunes referències als salaris de les persones que treballen a Barcelona –visquin on visquin–, i als salaris de Catalunya i Espanya.

Tota la informació continguda en aquest article s'ha extret de l'informe “Els salaris mitjans a Barcelona. 2014”, del Gabinet Tècnic de Programació, que es pot consultar al web Barcelona Economia. <http://barcelonaeconomia.bcn.cat/ca/estudis-i-publicacions>.

Principals resultats

El sou mitjà dels residents a Barcelona l'any 2014 va ser 28.649 euros bruts anuals. Aquest sou va ser superior al salari mitjà de Catalunya (un 14,5%) i al d'Espanya (un 22,8%). També va ser més alt (un 3,4%) que la retribució mitjana de les persones assalariades que ocupen un lloc de treball a Barcelona, independentment del seu lloc de residència. El salari dels residents a la ciutat, per ambdós sexes, va estar per sobre del de la resta d'àmbits, essent les diferències lleugerament més grans en el cas del col·lectiu femení.

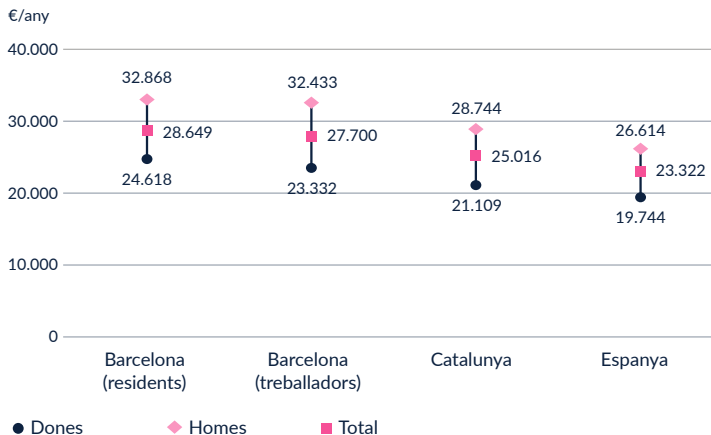
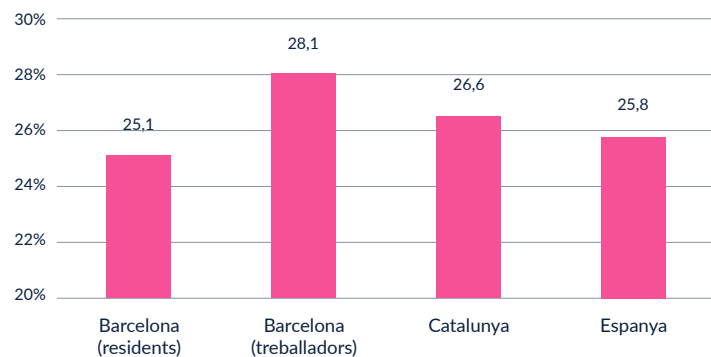
La diferència salarial per sexes va ser considerable i generalitzada. L'any 2014 el salari mitjà anual de les dones va ser de 24.618 euros, un 25,1% inferior al dels homes, que es va situar en els 32.864 euros. Així doncs, les dones assalariades barcelonines van cobrar, de mitjana, uns 8.250 euros menys que els homes assalariats.

La bretxa salarial existent a la ciutat va ser inferior a la dels assalariats que ocupen un lloc de treball a Barcelona, que es va situar en un 28,1%. Les bretxes de Catalunya (26,6%) i Espanya (25,8%) també van ser lleugerament superiors. A la Unió Europea², el mateix any 2014 la bretxa estava situada en 16,1%.

---

2. Font: Eurostat, a partir dels guanys bruts per hora segons l'Enquesta sobre l'estructura dels ingressos. Resultats no homogenis amb els de Barcelona, Catalunya i Espanya calculats a partir de la MCVL.

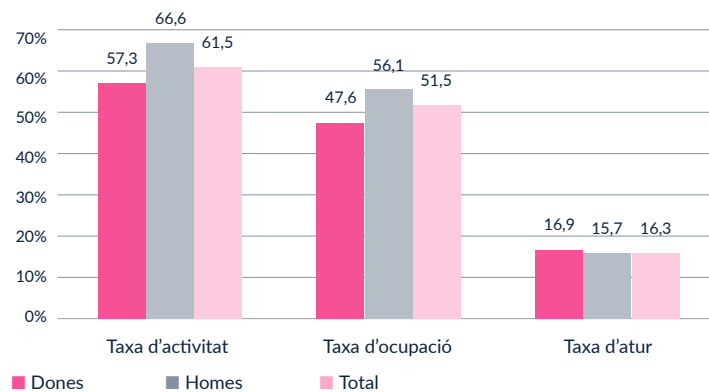
Gràfic 1. Guanys salarials mitjans a Barcelona i altres àmbits (2014).**Gràfic 2. Bretxa salarial entre homes i dones (2014).**

Les diferències salarials entre homes i dones

La bretxa salarial és un dels indicadors que reflecteixen la desigualtat entre homes i dones. La situació de les dones al mercat de treball encara no assoleix el nivell d'igualtat que seria desitjable. En general, la dona hi té menor presència, amb unes taxes d'activitat i d'ocupació inferiors i pateix més atur, encara que les taxes a finals de 2016 tendien a convergir (11,3% els homes i 11,6% les dones). El col·lectiu

femení és també el que té més ocupacions temporals i jornades parcials. Segons l'*Encuesta de la Población Activa* (EPA), el 10,6% dels homes ocupats treballen en jornada parcial, front al 16,8% de les dones³.

Les diferències retributives poden derivar en alguns casos d'estructures ocupacionals desiguals per sexes (diferències en professions, activitats i jornades), mentre que en d'altres es presenten entre persones que tenen la mateixa formació i fan el mateix tipus de feina. Es tracta, doncs, no només d'una qüestió econòmica, sinó també d'una problemàtica estructural i social, derivada de tradicions i factors culturals, que fan que la dona tingui una major dedicació que l'home a les responsabilitats familiars. Aquest fet condueix al malbaratament del seu talent en el món laboral, amb un impacte directe en el seu nivell salarial, en el desenvolupament de la seva carrera professional i en l'accés a llocs d'alta responsabilitat.

Gràfic 3. Taxes d'activitat, ocupació i atur. Barcelona (2014).

3. Font: *Encuesta de la Población Activa*, INE. Dades del 4rt. Trimestre de 2016.

Tot i no seguir un patró estricte, generalment les bretxes salarials més altes es donen entre els treballadors i treballadores de més edat, els nivells formatius més elevats, els grups professionals més alts i els sectors més ben pagats, mentre que les bretxes més baixes es donen entre la gent jove i els contractes amb salaris més baixos.

Si posem el focus en les característiques personals dels treballadors residents a Barcelona, de l'anàlisi dels salaris mitjans per nacionalitat es desprèn que només els ciutadans espanyols –el 87% del total– van rebre un salari mitjà superior a la mitjana. La bretxa salarial en aquest col·lectiu va ser notable, i les espanyoles van rebre un salari mitjà inferior en un 26,7% al dels seus homòlegs.

Els ciutadans de la resta de la UE van ser els següents en nivell salarial i es van situar relativament a la vora de la mitjana. La bretxa salarial en aquest col·lectiu encara va ser més alta (30,9%).

La resta d'agrupacions geogràfiques va quedar, com a mínim, un 41,8% per sota de la mitjana. Molt més per sota encara van quedar les dones d'Amèrica Llatina i de la resta del món, amb un sou inferior als 14.500 euros anuals. Mentre que, per a les primeres, la diferència salarial amb els seus homòlegs va arribar al 25%, la bretxa salarial va ser més reduïda pel col·lectiu de salaris més baixos, el de la resta del món (8,3%).

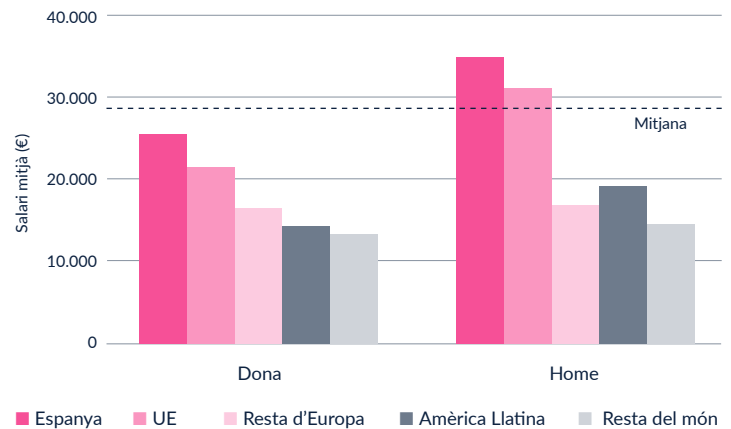
Bona part d'aquestes diferències salarials pot venir explicada per la connexió entre la retribució segons nacionalitat i el nivell d'estudis o la categoria professional. Així, per exemple, entre els ciutadans de la resta de la UE

Taula 1. Guanys salarials mitjans segons nacionalitat. Barcelona (2014).
€/any

	Dones	Homes	Total
Espanya	25.511	34.784	29.946
UE	21.604	31.274	26.747
Resta d'Europa	*16.461	*16.988	16.669
Amèrica Llatina	14.476	19.293	16.670
Resta del món	13.482	14.709	14.250
Total	24.618	32.868	28.649

* Nombre d'observacions inferior a 100

Gràfic 4. Salari mitjà segons nacionalitat.

predominaven els llicenciats, enginyers i doctors, tant en la categoria femenina com en la masculina.

Posant el focus en les remuneracions en funció de l'edat dels treballadors, es pot dir que hi ha una relació positiva entre edat i guanys salarials (veure gràfic 5). Les

retribucions són normalment més elevades a mesura que els assalariats assoleixen major experiència i antiguitat en els llocs de treball.

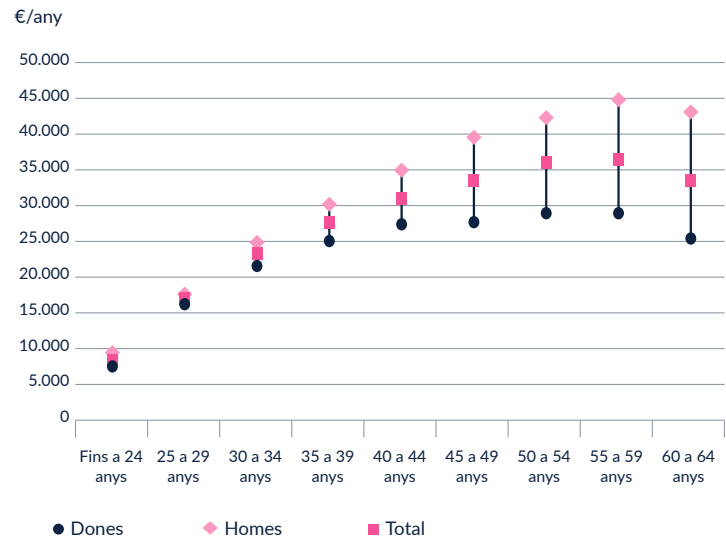
Els salaris de les treballadores residents a Barcelona el 2014 es van situar uns quants esglaons per sota els dels homes en tots els grups d'edat, amb una esclatxa salarial més gran entre els treballadors de més edat i més reduïda pels col·lectius joves, degut a que quan nois i noies acaben els estudis i accedeixen al mercat laboral tenen salaris molt baixos, però relativament semblants.

Així, el grup amb edats compreses entre els 25 i 29 anys és el que va registrar la major equiparació salarial el 2014, tant a Barcelona com a Catalunya o Espanya. Les dones d'aquesta edat residents a la ciutat van percebre un salari mitjà de 16.426 euros anuals, inferior en un 6,8% al dels homes. Cal tenir en compte que el sou mitjà en aquesta franja d'edat (16.998 euros) es va situar més del 40% per sota de la retribució mitjana de Barcelona.

Només els joves fins a 24 anys van tenir sous més baixos (més del 70% per sota de la mitjana), per l'elevat pes de la temporalitat que caracteritza l'ocupació en aquest col·lectiu. Es tracta de salaris tan reduïts que difícilment permeten l'autonomia financera d'una persona a Barcelona i no deixen marge per gaires diferències per sexes.

El que resulta sorprenent és que, tot i la millor qualificació (tant per nivell d'estudis, com en ocupacions) de les dones més joves respecte de les de més edat, les diferències salarials entre homes i dones segueixen existint encara entre els menors de 30 anys.

Gràfic 5. Salaris mitjans per grups d'edat.

Tanmateix, és a partir d'aquesta edat, en un moment del cycle vital en què sovint cal començar a conciliar vida laboral i familiar, quan les diferències salarials es fan més intenses. L'efecte combinat de l'edat amb el nivell educatiu i el grup professional dibuixa un salt en la bretxa salarial en les generacions de més edat, en les que –de mitjana– les dones tenen menys formació acadèmica i ocupen categories laborals inferiors, a banda que probablement han assumit al llarg de la seva vida més responsabilitats familiars.

Amb les dades de 2014, les dones van assolir el seu nivell salarial mitjà màxim dels 50 als 54 anys, i només el col·lectiu femení amb edats compreses entre els 50 i 59 anys va percebre salaris superiors a la mitjana de ciutat, amb una diferència salarial respecte els homes que les va situar, com a mínim, un 30% per sota.

Taula 2. Guanys salarials mitjans segons grups d'edat. Barcelona (2014).
€/any

	Dones	Homes	Total
Fins a 24 anys	7.753	8.961	8.336
25 a 29 anys	16.426	17.617	16.998
30 a 34 anys	21.687	24.907	23.333
35 a 39 anys	25.169	30.207	27.719
40 a 44 anys	27.224	35.069	31.049
45 a 49 anys	28.097	39.579	33.543
50 a 54 anys	29.439	42.570	35.896
55 a 59 anys	29.103	45.130	36.706
60 a 64 anys	25.407	43.254	33.386
65 i més anys	*20.351	*50.694	37.240
Total	24.618	32.868	28.649

* Nombre d'observacions inferior a 100

En el grup de 60 a 64 anys, el salari de les dones va ser un 41,3% inferior al dels homes, i un 11% inferior al sou mitjà de Barcelona, posant en evidència que les dones estaven ocupades en tasques menys qualificades i pitjor remunerades, mentre que els càrrecs de responsabilitat amb remuneracions més elevades estaven reservats als homes, que tenien així un major incentiu a continuar treballant més enllà dels 65 anys.

De cara al futur, i atès que en aquests moments existeix una bretxa de gènere en el rendiment educatiu a favor de les joves⁴, caldrà anar seguint l'evolució de les carreres

4. Pel nivell d'ensenyament post obligatori, a Catalunya, segons dades del Consell Superior d'Avaluació del Sistema Educatiu. 2014.

professionals de les dones que es van incorporant al mercat laboral, ja que amb una major igualtat de condicions respecte als seus homòlegs i amb un repartiment més equitatiu de les responsabilitats familiars, haurien de poder optar a categories laborals superiors.

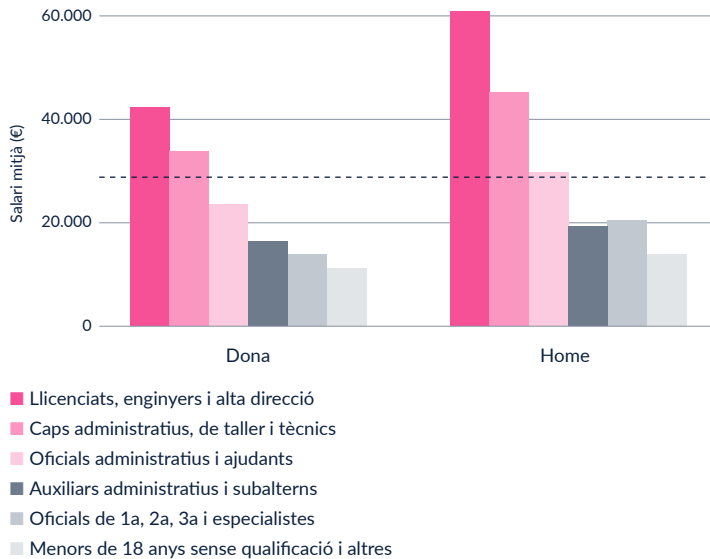
L'aproximació a la relació entre el sou de les dones i la seva ocupació en determinades tasques és sovint utilitzada com a argument de les menors retribucions que perceben. De fet, un dels determinants naturals del nivell retributiu d'una persona assalariada és el grup professional al que pertany.

El grup de llicenciats, enginyers i alta direcció va encapçalar la classificació salarial el 2014, amb una retribució que va sobrepassar un 80,6% la mitjana. Només el grup professional de caps administratius, de taller i tècnics es va situar també per sobre de la mitjana (en aquest cas un 35,7%), mentre que la resta de grups va quedar per sota.

Taula 3. Guanys salarials mitjans segons grup professional. Barcelona (2014).

€/any

	Dones	Homes	Total
Llicenciats, enginyers i alta direcció	41.759	60.540	51.743
Caps administratius, de taller i tècnics	33.809	44.763	38.866
Oficials administratius i ajudants	23.415	29.596	26.084
Auxiliars administratius i subalterns	16.186	19.193	17.315
Oficials de 1a, 2a, 3a i especialistes	13.788	20.385	18.455
Menors de 18 anys sense qualificació i altres	10.997	13.967	12.476
Total	24.618	32.868	28.649

Gràfic 6. Salari mitjà segons grup professional.

Les dones van seguir la mateixa escala retributiva que els homes, però en totes les categories es van situar uns esglaons per sota.

Desagregant per categories, la bretxa salarial va augmentar en les categories extremes: en el grup d'oficials de 1a., 2a. i 3a. i especialistes, la bretxa va assolir el valor més alt, un 32,4%, alhora que en el grup alta direcció, enginyers i llicenciats, la bretxa va ser del 31,0%. A la resta de grups professionals, la bretxa es va situar per sota de la mitjana.

Al grup professional més alt (llicenciats, enginyers i alta direcció), les dones gairebé representaven la mateixa proporció que els homes: un 46,8% dels efectius del grup era ocupat per dones i, a més, tenien un pes bastant

semblant (el 15% de les dones i el 18% dels homes pertanyien a aquest grup professional). És a dir, les dones tenien una presència similar a la dels homes, però van cobrar un 31% menys.

En síntesi, es posa de manifest que, amb una formació similar, les dones que ocupen llocs de més responsabilitat cobren menys que els seus homòlegs, i la diferència amb els seus col·legues és més alta que en categories inferiors, exceptuant oficials i especialistes.

Les retribucions salarials presenten una gran disparitat per sector d'activitat. A l'explotació de 2014 els extrems els ocupaven, per la banda alta, les finances i assegurances, que van encapçalar el rànquing de remuneracions amb un salari mitjà de 54.158 euros, més que triplicant el que percebien els treballadors de l'hostaleria, que tancava la banda baixa amb 15.055 euros.

Cal tenir present, però, que les remuneracions per sector poden patir un cert biaix degut a l'externalització i la subcontractació de tasques més o menys tècniques, que és cada cop més freqüent, però no és homogènia sectorialment. Com tampoc ho és la implantació de l'ocupació submergida, relativament més estesa en branques com l'hostaleria o la construcció i inexistent en d'altres com l'Administració Pública.

La indústria va ser la segona branca d'activitat amb un nivell retributiu més alt, amb un salari que va depassar en un 34,8% la mitjana. Que aquest sector on el homes són majoria –després de dècades de transformació i pèrdua de pes relatiu en favor dels serveis– tingui un salari mitjà

Taula 4. Guanys salarials mitjans segons sector d'activitat. Barcelona (2014).

€/any

	Dones	Homes	Total
01. Indústria	32.861	41.597	38.632
02. Construcció	22.627	25.991	25.199
03. Venda i reparació vehicles	*23.548	30.312	29.239
04. Comerç a l'engròs	30.449	36.142	33.793
05. Comerç al detall	16.765	21.957	18.845
06. Transport	32.698	32.665	32.674
07. Hostaleria	14.493	15.461	15.055
08. Informació i comunicacions	33.174	36.281	35.177
09. Financeres i assegurances	39.547	67.236	54.158
10. Activitats immobiliàries	23.995	26.136	24.825
11. Activitats professionals, científiques i tècniques	26.401	38.248	31.528
12. Activitats administratives i auxiliars	16.791	26.460	21.156
13. Administració Pública	30.714	38.408	33.893
14. Educació	22.322	27.264	24.009
15. Sanitat	31.695	42.197	34.607
16. Serveis socials	16.308	20.887	17.593
17. Artístiques, de lleure i serveis a les persones	16.251	23.546	19.507
Total	24.618	32.868	28.649

* Nombre d'observacions inferior a 100

relativament elevat es pot associar al fet que bona part de la indústria que queda a la ciutat té un fort component estratègic associat a indústries avançades, que atreu talent molt especialitzat i ben remunerat, així com al fet que

molts directius de grans corporacions situades a la regió metropolitana resideixen a Barcelona.

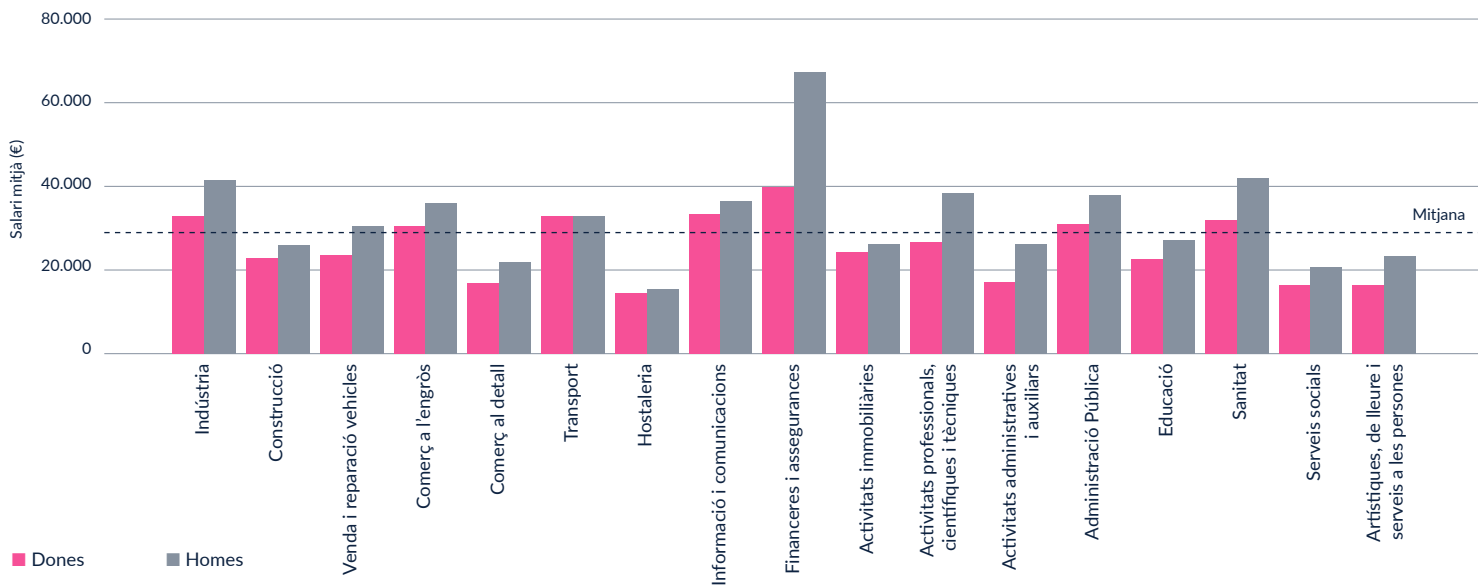
Els sectors que quedaven per sota de la frontera dels 20.000 euros i que acompanyaven l'hostaleria en les posicions més baixes són les activitats artístiques, de lleure i serveis a les persones, el comerç al detall i els serveis socials.

Aquestes branques -altament feminitzades-, tenen una certa presència d'economia submergida que pot explicar una part del baix nivell salarial. Però cal ressaltar que tenen un pes rellevant en l'estructura productiva de Barcelona i un índex d'especialització elevat en relació amb l'economia catalana; especialment, el comerç al detall i l'hostaleria, que ostenten una posició important tant en nombre de treballadors (entre les dues branques sumen un 17% dels treballadors de Barcelona) com en el VAB de la ciutat (prop d'un 13% del total).

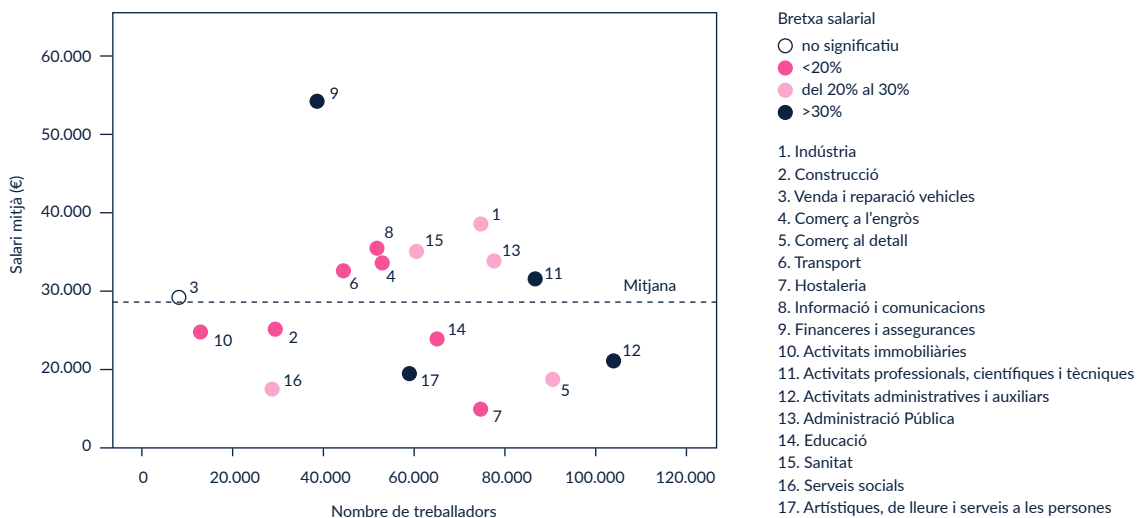
Les diferències de remuneracions entre homes i dones per sectors d'activitat són considerables. Van des del 41,2% del sector de finances i assegurances al -0,1% al transport, l'únic sector en el què els salaris estan equiparats.

Que el sector que paga més sigui alhora el que tingui la bretxa més alta es pot explicar en part perquè la proporció de dones que treballen en aquest sector en tasques administratives i auxiliars és més alta que la d'homes. Però, aïllant l'efecte de grup professional, les dones que treballen en finances i assegurances amb un càrrec de llicenciades, enginyeres i alta direcció van cobrar un 48% menys que els seus col·legues masculins; és a dir, la bretxa creix en les categories professionals més altes.

Gràfic 7. Salari mitjà segons sector d'activitat.

Gràfic 8. Salari mitjà segons sector d'activitat, nombre de treballadors i bretxa salarial.

Per contra, l'hostaleria té, deixant de banda el transport, la bretxa més baixa (6,3%). Com passa en altres col·lectius, quan els salaris són molt baixos s'estreny el marge per la desigualtat salarial.

Tal i com es fa palès al Gràfic 8, activitats administratives i auxiliars i activitats professionals, científiques i tècniques són dues de les activitats que ocupaven més treballadors i on les bretxes van ser més elevades (36,5% i 31%, respectivament).

Són interessants sectors com educació, sanitat o Administració Pública. En tots tres casos, les dones són majoria i cobren menys, amb bretxes que van del 18 al 25%. Però, a més, també són majoria en el grup professional més alt, el llicenciats, enginyers i alta direcció, però, tot i això, també cobren menys que els seus col·legues masculins: un 11,6% en l'educació, un 10,9% en la sanitat i un 21% en l'Administració Pública.

Altres sectors on les dones són majoria i cobren menys són el comerç al detall (23,6%) o serveis socials (21,9%), mentre que a la indústria, on els homes representen dues terceres parts de l'ocupació, els sous de les dones eren un 21% inferiors als dels seus col·legues.

El nivell salarial també ve molt condicionat pel tipus de contracte, i la manca d'estabilitat en bona part de la nova contractació genera una forta polarització en els nivells retributius.

Els salaris mitjans dels treballadors amb contracte indefinit el 2014 (30.581 euros anuals) van superar en prop del 90%

els dels treballadors amb contracte temporal (16.188 euros). La diferència salarial entre ambdós tipus de contracte va ser més reduïda en el cas de les dones, on els guanys mitjans en les modalitats indefinides es van situar un 66% per sobre dels sous amb contracte temporal.

El salari dels treballadors amb contractes temporals va quedar d'aquesta manera situat un 43% per sota de la mitjana. Aquest tipus de contracte, amb una elevada presència del col·lectiu de joves, va suposar la sisena part del total a la MCVL, mentre que la contractació indefinida va representar més de tres quartes parts de la mostra. Altres situacions contractuals –6,5% de les observacions–, que inclouen col·lectius com els funcionaris afiliats a la Seguretat Social, van presentar un salari mitjà de 36.352 euros anuals, superior en un 27% als guanys mitjans dels residents a la ciutat.

Taula 5. Guanys salarials mitjans segons tipus de contracte. Barcelona (2014).

€/any

	Dones	Homes	Total
Contracte indefinit	25.832	35.335	30.581
Contracte temporal	15.559	16.920	16.188
Altres situacions ¹	32.840	41.196	36.352
Total	24.618	32.868	28.649

1. Funcionaris afiliats a la Seguretat Social i d'altres, que no estan obligats a informar de la seva situació contractual

Les retribucions de les dones van ser un 26,9% inferiors a les dels homes en la contractació indefinida. A la banda alta de les retribucions mitjanes, les dones amb contracte

indefinit del sector de finances i assegurances –amb una representació del 47%– van tenir uns salaris mitjans de 40.642 euros, un 41% inferiors als dels seus homòlegs (69.415 euros el 2014). A l'extrem inferior dels nivells retributius, a l'hostaleria, el sou mitjà de les dones amb contracte indefinit va ser de 15.930 euros, i la bretxa salarial va ser de només el 6,9%.

La major equiparació salarial es va donar en els contractes temporals, on la bretxa salarial va ser de només el 8%. Però també en aquest tipus de contractes, les diferències salarials entre homes i dones van ser més grans als sectors on les retribucions eren més elevades. Així, als sectors de l'educació i la sanitat, on el sou mitjà de les dones amb contracte temporal va superar els 24.000 anuals, les bretxes van arribar al 12,8% i al 20,1%, respectivament.

Juntament amb el tipus de contracte, el tipus de jornada és un altre dels condicionants fonamentals del nivell salarial. Les retribucions mitjanes dels treballadors amb jornada completa, 33.029 euros anuals, van més que doblar les dels assalariats amb jornada parcial (14.353 euros), especialment en el cas dels homes, on el salari mitjà va ser 2,5 vegades més alt.

Taula 6. Guanyos salarials mitjans segons tipus de jornada. Barcelona (2014).

€/any

	Dones	Homes	Total
Jornada completa	29.210	36.316	33.029
Jornada parcial	14.278	14.504	14.353
Total	24.618	32.868	28.649

En jornades completes la diferència salarial entre homes i dones va arribar a gairebé el 20%, mentre que la bretxa salarial en la jornada parcial va ser molt reduïda, pràcticament inexistent (1,6%).

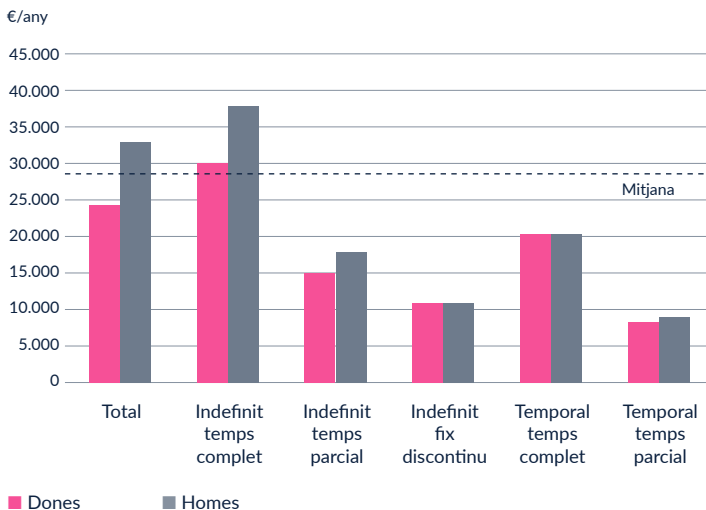
Però, més que la jornada parcial tingui salaris més igualitaris, el que succeeix és que compta amb una alta presència de dones amb salaris mitjans molt baixos, de poc més de 14.200 euros anuals, la meitat de la mitjana de la ciutat. A l'explotació de la MCVL, la població resident ocupada a temps parcial representava el 23% del total, percentatge que va arribar fins al 30,8% en el cas de les dones, enfront del 15,8% dels homes. Per altra banda, les dones ocupaven dos de cada tres llocs de treball assalariats amb jornada parcial (67%), un tipus de jornada –que no sempre es fa de forma voluntària– sovint lligada a modalitats de contractes més barats i flexibles.

Així, al sector de les activitats administratives i auxiliars, un dels de sous més baixos, el pes de l'ocupació a jornada parcial va arribar al 38%. El salari de les administratives i auxiliars en jornada parcial (10.962 euros anuals) es va situar lleugerament per sobre el dels seus homòlegs, però cal tenir en compte que, del total de treballadores del sector, les que tenien jornada parcial van arribar al 50,9% (front al 22% dels homes), i que l'ocupació a temps parcial al sector va estar dominada per les dones, que van ocupar gairebé tres de cada quatre llocs de treball (74%).

Ara bé, a sectors com l'educació, on el pes de la jornada parcial també era alt, però les remuneracions van ser relativament més elevades, la bretxa salarial en jornada parcial es va enfilars fins al 25%.

Analizant tot el ventall de modalitats contractuals, els salaris més elevats (20% per sobre de la mitjana) els van percebre els treballadors amb contracte indefinit a temps complet (34.289 euros), mentre que a la banda baixa, el salari mitjà dels treballadors amb contractes temporals a temps parcial (8.614 euros), va quedar molt allunyat de la mitjana (70% per sota), representant només una quarta part dels primers.

Gràfic 9. Salaris mitjans per tipus de contracte.

Les bretxes més altes es van donar en les modalitats de contracte indefinit –tant els de temps complet (21,8%) com els de temps parcial (19%)–, a excepció dels fixes discontinus, on el col·lectiu femení va percebre uns salaris lleugerament superiors als dels seus homòlegs. En les dues modalitats més precàries de contracte indefinit, les dones van representar dos terços del total de treballadors. La major equiparació salarial es va donar en els contractes

temporals a temps complet (0,5%), mentre que a la modalitat amb més baixes remuneracions, la dels temporals a temps parcial, on la presència femenina era del 60%, la bretxa va ser del 7,1%.

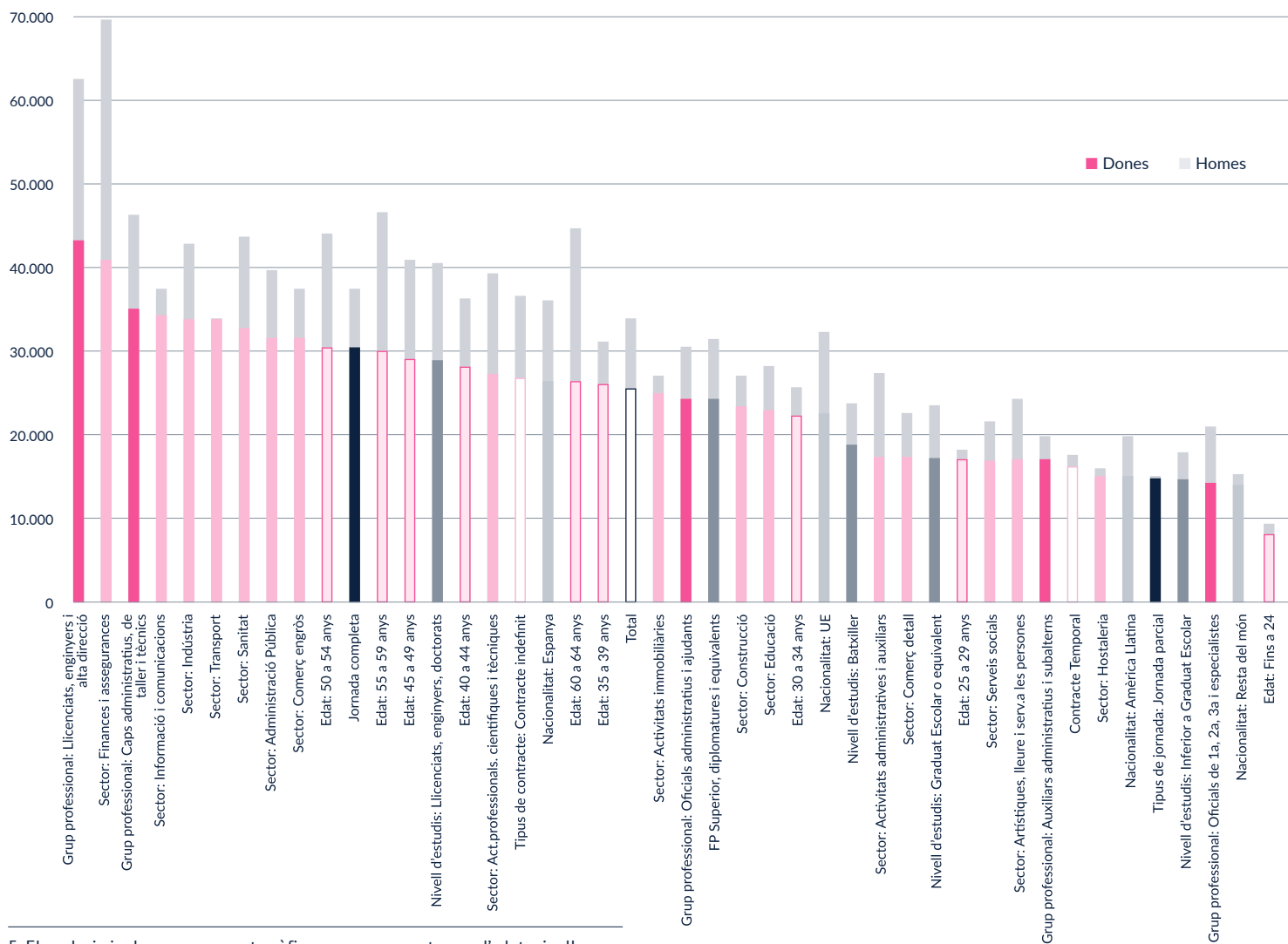
El gràfic 10 posa de manifest les diferències salarials entre homes i dones en valors absoluts, i a la vegada permet identificar els col·lectius de dones amb una major precarietat salarial, dibuixant un perfil que es correspon amb el de dones joves de fins a 24 anys i no europees (d'Amèrica Llatina i de la resta del món), amb un nivell d'estudis inferior al graduat escolar, dels grups professionals d'oficials i auxiliars administratives i subalternes, treballant en jornada parcial, al sector de l'hostaleria i amb contractes temporals.

Les més grans diferències salarials en termes absoluts es van donar en els dos col·lectius amb retribucions mitjanes més elevades: al sector de finances i assegurances, els homes van cobrar de mitjana 27.700 euros bruts anuals més que les dones, i al grup professional de llicenciats, enginyers i alta direcció, les dones van percebre 18.800 euros menys que els seus homòlegs. També van ser considerables les diferències de sou al grup d'edat de 60 a 64 anys, on les dones van cobrar de mitjana 17.800 euros menys.

El gràfic 11 permet copsar les diferències salarials entre homes i dones en termes relatius. Com ja hem vist, la bretxa salarial va ser generalitzada, i es va donar en totes les franges d'edat, en tots els nivells educatius, nacionalitats i grups professionals, en gairebé la totalitat de sectors, tipus de contracte i jornada, amb independència

Gràfic 10^è. Salari mitjà de les dones i diferència respecte el salari dels homes.

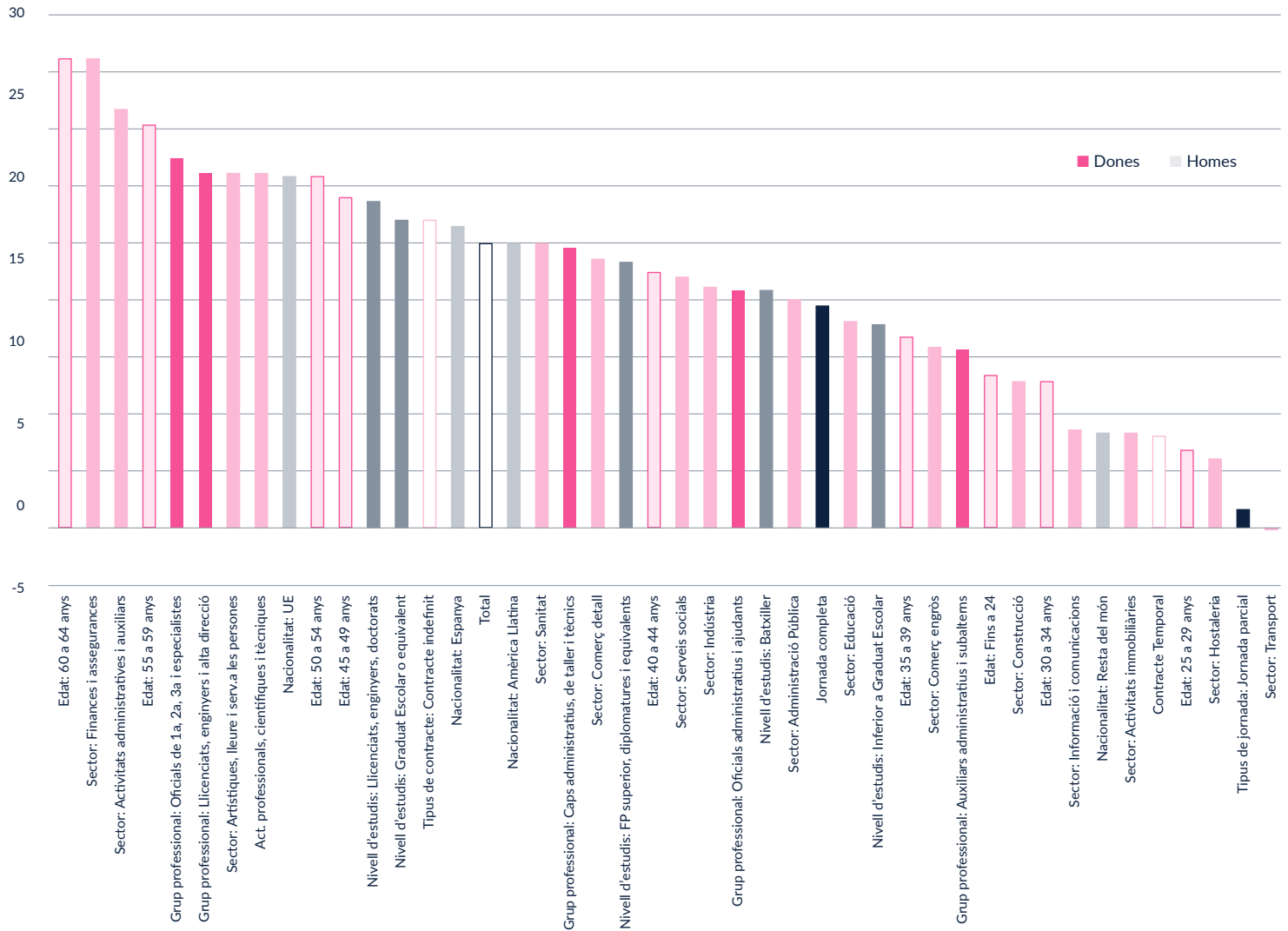
Euros bruts anuals

5. Els salaris inclosos en aquest gràfic corresponen a trams d'edat, nivell d'estudis, nacionalitat, sector d'activitat, grup professional, tipus de contracte i tipus de jornada dels assalariats residents a Barcelona amb valors mostrals significatius el 2014.

Gràfic 11. Bretxa salarial.⁶

Diferència salarial entre dones i homes (%)

6. Diferència salarial entre homes i dones calculada com a diferència entre els ingressos bruts mitjans anuals entre homes i dones expressada en % dels ingressos bruts mitjans dels homes.

del pes relatiu d'homes i dones en cadascun d'aquests àmbits.

Però la superior presència relativa d'un o altre sexe en el tipus de jornada i en algunes modalitats contractuals (com ara la dels treballadors fixos discontinus) sí que va tenir una relació directa amb les bretxes salarials.

En definitiva, tant les remuneracions salarials com les diferències de sous entre homes i dones van ser més elevades en les edats avançades i van augmentar quan les persones tenien nivells formatius més alts, mentre que entre la gent jove i en les categories amb salaris més baixos és on hi va haver menors bretxes salarials. Deixant de banda el sector del transport, les més baixes –del 8% o menys– corresponien a jornades parcials, el sector de l'hostaleria, joves d'entre 25 i 29 anys i contractes temporals. En tots quatre casos, el sou se situa entre un 40 i un 50% per sota de la mitjana; és a dir, són tan baixos que no deixen gaire marge per diferències entre homes i dones.

Polítiques públiques, crisi i persones grans: feminització de la pobresa i condicions d'envelliment

Sandra Ezquerria

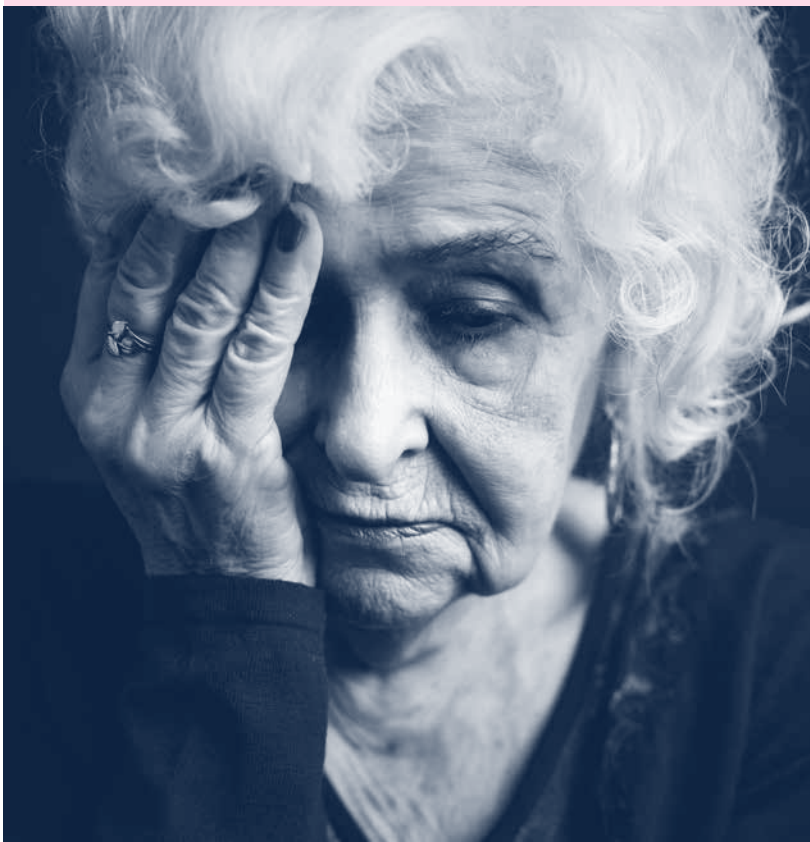
Càtedra UNESCO Dones, Desenvolupament i Cultures de la Universitat de Vic-UCC.

Paraules clau: persones grans, envelliment, feminització de la pobresa

Aquest text analitza els processos actius d'empobriment de les persones grans en els nostres dies. D'una banda, es defensa la idea que la feminització de la pobresa suposa una realitat entre les persones grans i, de l'altra, es planteja la tesi segons la qual ens trobem actualment davant del que hem anomenat feminització de les condicions d'envelliment, ja que alguns trets que caracteritzaven fins fa poc l'envelliment de les dones, com ara la precarietat i la incertesa, s'estan generalitzant cada cop més entre les persones grans. Amb la finalitat d'aprofundir en aquesta tesi, s'analitza la relació de les trajectòries vitals de les persones grans des d'una perspectiva de gènere i de cicle de vital, l'evolució dels marcs reguladors que han configurat aquestes trajectòries i algunes de les respostes polítiques a la crisi econòmica que va esclatar ara fa deu anys.

1. Introducció

Aquest text analitza, des d'una perspectiva de gènere, els processos actualment actius d'empobriment de les persones grans que previsiblement continuaran presents en els propers anys. D'una banda, es defensa la idea que la feminització de la pobresa és una realitat entre les persones grans i, de l'altra, es planteja la tesi segons la qual ens trobem actualment davant del que hem anomenat feminització de les condicions d'envelliment, ja que alguns trets que caracteritzaven fins fa pocs anys l'envelliment de les dones, com la precarietat i la incertesa, es generalitzen cada cop més entre les persones grans. Amb l'objectiu d'aprofundir en aquesta tesi, s'analitza la relació entre 1) les trajectòries vitals de les persones grans des d'una perspectiva de gènere i de cicle vital, 2) l'evolució dels marcs reguladors que han configurat aquestes trajectòries

i 3) algunes de les respostes polítiques a la crisi econòmica que va esclatar ara fa deu anys.

Així mateix, es fa palès que aquelles persones més allunyades de l'ideal de ciutadania construït per les polítiques de primera meitat del segle XX i pel "consens de postguerra" de regulació del mercat laboral i de protecció social, les dones grans d'avui, són també les que pateixen el major risc d'incertesa de sotmetre's a la incertesa que va caracteritzar la seva infantesa i etapa adulta, generant una feminització de la pobresa entre les persones grans.

D'altra banda, l'actual crisi econòmica ha generat noves situacions contradictòries en les quals la seguretat i flexibilitat es veuen condicionades pel gènere i afecten cada vegada sectors més amplis de la població. Les experiències vitals de les dones, considerades durant dècades excepcions o desviaments de la norma implícita o explícita de ciutadà-treballador-proveïdor, són cada vegada més comunes per tots i totes.

La flexibilitat es presenta com a novetat, tot i que aquesta no existeix, atès que les dones porten tota la seva vida patint aquesta flexibilitat. La novetat és, però, la seva generalització a experiències masculines i a les noves formes d'envelliment de la població, o el que hem anomenat feminització de les condicions d'envelliment (Ezquerra, Alfama i Cruells, 2016).

2. Biografies i polítiques que deixen petjada

Paral·lelament a les profundes transformacions viscudes a l'Estat espanyol al llarg del segle XX i a la millora de les condicions socioeconòmiques durant la segona meitat

d'aquest segle, les trajectòries vitals d'una part important de les persones grans es veuen caracteritzades per un context socioeconòmic marcat per una gran precarietat, així com uns nivells educatius sensiblement baixos, seguits per l'ascens social, una creixent estabilitat econòmica i una millora progressiva de les seves condicions de vida (veure Alfama, Cruells i Ezquerra, 2014)¹.

Les generacions grans, nascudes entre les dècades dels 20 i 30, van viure la Guerra Civil i els seus efectes brutals durant la infantesa, i es van haver d'enfrontar a la lluita per la supervivència de la primera postguerra. Les seves biografies ens parlen d'origens socials humils, de gana, de repressió política, de pèrdua de familiars, escassetat o nuls estudis, itineraris per la geografia espanyola tot cercant feina, migracions del camp a la ciutat i, d'entre d'altres factors, interminables jornades laborals des de ben joves a canvi d'uns jornals de pobresa.

L'itinerari vital de les persones grans més joves, les quals tenen ara entre 60 i 70 i pocs anys, s'inscriu dins d'un marc una mica més afavoridor. Tot i que també van patir la crueltat de la postguerra i van formar part de les migracions massives, travessant múltiples regions de l'Estat espanyol,

---

1. Aquests relats generals de les biografies de les persones grans s'han obtingut mitjançant el treball de camp realitzat durant el projecte "Envejecimiento activo, ciudadanía y participación: valoración de las aspiraciones, necesidades y estrategias asociadas a la autonomía y al empoderamiento de viejas y nuevas generaciones de personas mayores en España" (2012-2015), finançat a través de la convocatòria d'ajudes a la investigació conjunta entre CSIC i la Fundació Obra Social La Caixa, anomenada "Projectes Cero sobre l'Envelliment". El projecte fou liderat per Joan Subirats i Mercè Pérez Salanova, juntament amb l'equip de investigació format per Eva Alfama, Ramón Canal, Marta Cruells, Jorge Salcedo, Mayo Fuster, Sandra Ezquerra, Margarida Pla, Joan Font, Toni Salvà, Pilar Monreal i Arantza del Valle.

són també les generacions que protagonitzen la transició cap a la democràcia i cap a una societat de masses i de consum. Les seves biografies, per una banda, són en principi menys tràgiques que les de la generació anterior, si bé coincideixen en haver viscut vides dedicades al treball i un procés similar de mobilitat social ascendent. Malgrat que l'accés massiu a estudis universitaris no arriba fins a la següent generació, les “persones grans joves” completen estudis primaris en una major proporció que la generació anterior, accedeixen més sovint a estudis mitjans i superiors i consideren la formació permanent important per les seves vides.

La millora generalitzada i l'ascens social que caracteritzen les trajectòries d'aquestes dues generacions no són alienes al sorgiment d'importants diferències, condicionades per la classe social i el gènere, en relació als graus de progrés i a la seva estabilitat durant el transcurs de les seves vides.

Els homes d'aquestes generacions han estat durant els seus anys de joventut o d'edat adulta els protagonistes del desenvolupament industrial espanyol. Aquells amb orígens socials més humils i nivells formatius inferiors van accedir al mercat laboral com a aprenents i, a partir d'aquest moment, van començar a formar-se i ascendir en el seus llocs de feina. Els treballadors més qualificats i els professionals, els quals normalment tenien estudis mitjans, van fer un recorregut semblant. Ambdós perfils comparteixen llargues trajectòries laborals dins la mateixa empresa, amb la qual cosa han pogut acumular antiguitat, que ha suposat posteriorment la percepció d'elevades pensions de jubilació. Una part important d'aquests, però, no ha aconseguit finalitzar la seva carrera laboral a les empreses on van créixer des d'un punt de vista

vital i laboral com a conseqüència de la crisi industrial espanyola, la qual porta provocant importants processos de reestructuració i reduccions de personal des de la dècada dels 70. Durant la dècada dels anys vuitanta i el primer terç de la dècada dels 90 es van produir processos massius d'aprovació d'Expedients de regulació d'ocupació (amb una mitjana de quasi 1.300 mensuals als inicis de la dècada dels 80 i de 1.916 a la dècada dels 90). Després del tancament i/o deslocalització de les empreses i els centres de producció, una part important dels homes d'aquesta generació es van veure obligats, als quaranta o cinquanta anys, a reintegrar-se dins el mercat laboral. Això els hi ha suposat, a curt termini, la pèrdua d'ingressos i el deteriorament de les seves condicions laborals i, a llarg termini, una reducció significativa de les pensions de jubilació que, després de la seva retirada del mercat laboral, reben actualment.

Les trajectòries femenines han estat més intermitents i condicionades per un grau més elevat d'informalitat, fins i tot en ocupacions i sectors econòmics en els quals els homes han cotitzat i han obtingut reconeixement formal. A diferència de la gran majoria dels seus homòlegs masculins, les dones fan servir fórmules variables per combinar el treball remunerat formal, el treball remunerat informal i el treball domèstic i de cures no remunerat. Malgrat els estereotips i els imaginis col·lectius, poques dones s'han mantingut exclusivament com a “mestresses de casa” durant tota la seva vida i poques d'elles han abandonat completa i/o irreversiblement el treball remunerat com a resultat del matrimoni i/o maternitat. Sí que en formen part, però, del conegut model d'home *breadwinner* –o principal proveïdor econòmic de la llar, mitjançant un salari que es continua considerant familiar– i de la dona com a responsable de les tasques de la llar. Sovint

compatibilitzen aquesta responsabilitat amb una feina formal i/o parcial amb la finalitat de complementar els ingressos masculins, però de cap manera són considerades el fonament de l'economia familiar. Al començament de la dècada dels 60, per exemple, la presència d'homes al mercat laboral registrada pel Cens es situava per sobre del 60%, mentre que les dones no arribaven al 15%.

Aquesta tendència de gènere fou evidentment afavorida per la dictadura franquista, la qual, després d'uns anys de Segona República pionera en impulsar els drets de les dones², va imposar una ideologia i unes pràctiques que van enfortir els rols tradicionals de gènere i pretenien limitar qualsevol tipus d'autonomia femenina. Dins el terreny de les polítiques laborals, per exemple, el franquisme va prohibir el treball nocturn de les dones per a l'objectiu de “protegir la salut i honestat femenines”. La legislació de la dictadura franquista també bloquejà l'accés de les dones a determinats llocs de feina de responsabilitat tant dins com fora del sector públic, en transmetre la noció segons la qual aquestes havien de centrar la seva atenció en la llar. El règim franquista va regular, al mateix temps, la maternitat de les dones treballadores i va determinar que les dones havien de deixar la seva feina després del matrimoni. Altres lleis propugnaven que les dones havien de comptar amb una autorització marital per a incorporar-se al mercat laboral i consideraven la possibilitat que fos el marit qui cobrés el sou de la dona. Tots aquests obstacles s'afegien a la discriminació laboral femenina en relació als treballadors assalariats homes que ha estat recollida en nombroses reglamentacions (veure Duby i Perrot, 2000; Ruiz, 2007). En conseqüència, l'estabilitat de les dones dins el món laboral formal esdevingué especialment difícil i va produir repercussions irreversibles en les seves

trajectòries vitals, incloent-hi la seva autonomia financera i qualitat de vida en edats avançades.

Fins i tot després de la dictadura franquista, la legislació s'ha proposat informalitzar la situació laboral de les dones com és el cas, per exemple, de l'absència d'obligació de contracte laboral quan aquestes treballen a una empresa familiar³ o l'escassa regulació d'activitats laborals socialment categoritzades com a femenines, com és el cas de les feines domèstiques⁴.

---

2. Tot i els avenços legals aconseguits per les dones durant la Segona República, la literatura feminista s'ha fet ressò de les crítiques contra les polítiques republicanes per mantenir-se fidels al model de l'home com a *breadwinner*, la qual cosa va afavorir la configuració de les dones per a mà d'obra secundària. Durant la crisi internacional de la dècada dels 30, les polítiques contra l'atur van estar adreçades fonamentalment als homes adults assalariats. A més, l'Estat va donar suport a les restriccions d'accés laboral de les dones als sectors afectats per l'atur i va excloure el servei domèstic de la Llei de col·locació obrera. Es va mantenir, així, la discriminació salarial a l'àmbit públic i al privat.

3. La figura de “l'autònom col·laborador” eximeix l'empresari de la formalització del contracte laboral. El fet que aquesta figura correspongui molt sovint en l'actualitat a dones i que la figura de “l'ocupador” pertanyi desproporcionadament als homes, fa que ens trobem davant d'un cas del que s'anomena en l'àmbit de dret discriminació indirecta.

4. El treball domèstic remunerat, ocupat actualment per dones en un 95% dels casos i, a partir de la dècada dels 2000, per un progressiu nombre de dones d'origen migrant, mai ha estat reconegut com a treball per part de les normatives laborals franquistes. A la dècada dels 80, el govern del Partit Socialista Obrer Espanyol (PSOE) va aprovar el RD 1424/1985 mitjançant el qual se li concedien certs elements d'ocupació sense arribar a equilibrar-lo, en termes de drets laborals ni de protecció social, a la resta d'activitats econòmiques. Si bé el 2011 el govern del PSOE amb José Luís Rodríguez Zapatero va aprovar la Llei 27/2011 sobre actualització, adequació i modernitat del sistema de Seguretat Social i va planificar la inclusió del treball domèstic al Règim General de la Seguretat Social, d'avui dia encara li manca el conjunt de drets laborals de l'Estatut de Treballadors i continua patint múltiples discriminacions laborals. El govern actual, a més, rebutja adoptar el Conveni 189 de l'Organització Internacional del Treball, el qual cerca la protecció legal igualitària del sector i evitar pràctiques discriminatòries.

Quant a les polítiques de conciliació laboral i familiar, fins els nostres dies es continua fomentant que siguin les dones les que deixin de banda el seu lloc de feina per assumir les tasques de cura, amb la consegüent pèrdua d'ingressos i discriminació laboral. A diferència de l'època franquista, aquesta legislació no ha estat explícitament destinada a bloquejar l'accés de les dones al mercat laboral. Tanmateix, el seu principal resultat ha estat la creació d'un escenari familiar i laboral perjudicial per a elles, caracteritzat per dobles presències i absències i, en darrera instància, com s'analitzarà posteriorment, unes trajectòries laborals femenines amb menys garanties que les masculines per accedir a una pensió de jubilació acceptable.

Com s'ha esmentat anteriorment, malgrat la llarga tradició de discriminació laboral institucionalitzada envers les dones, moltes d'elles han anat combinant, al llarg de les seves vides, la feina de la llar i de les cures no remunerada amb diferents aportacions als ingressos familiars mitjançant l'economia formal o informal. Mentre que les dones més grans –sobretot les d'origen més humil– han viscut una situació econòmica molt més precària que ha obligat els dos membres de la parella a treballar tot el possible, durant el període del *desarrollismo* s'introdueix la possibilitat d'una major flexibilitat en relació a aquesta articulació entre treball remunerat formal i informal i treball de cures no remunerat. Les generacions més joves han vist l'accés de les dones al mercat laboral formal com a realitat majoritària. En aquest sentit, només cal veure el salt qualitatiu de les taxes d'activitat laboral femenina, les quals s'han duplicat durant les quatre darreres dècades: a escala estatal, van passar d'un 15% a inicis de la dècada dels 70 a superar el 52% l'any 2010 i el 53% a inicis del

2017, segons dades de l'Enquesta de Població Activa. Aquest salt en la participació de les dones al mercat laboral ha contrastat amb la davallada de les taxes d'activitat masculines, les quals han passat del 77,8% el 1976 a arribar a un escàs 70% a mitjans de la dècada del 2000, fins a situar-se actualment en un 64,6%. Pel que fa a Catalunya, les mitjanes de participació laboral femenina (i també masculina) són superiors a les mitjanes espanyoles. Segons dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya (IDESCAT), les taxes d'activitat masculina i femenina durant el 2001 van ser del 69,07% i 45,90% respectivament, mentre que, el 2017, són del 66,62% i del 57,21%.

L'espectacular creixement de la participació laboral de les dones ha fomentat, per altra banda, la seva incorporació a pensions de jubilació contributives, les quals també s'han vist augmentades en els últims anys. La generació més jove de dones grans està formada en gran mesura per perfils professionals més qualificats; dones que van treballar en les clàssiques feines feminitzades com el secretariat, o en d'altres emergents, tot i que també feminitzades, com l'ensenyament o l'educació social.

Malgrat els progressos esmentats, continua sent diferent el procés d'envelliment per un home que per a una dona. Les experiències viscudes per les generacions de persones grans continuen, a dia d'avui, marcades pels condicionants de gènere que van afectar tant les vides de tots i totes com les polítiques públiques dels anys passats i no tan passats. Les dones han patit una relació dialèctica entre les condicions de vida en l'àmbit reproductiu i en el productiu; relació dialèctica que s'ha traduït en l'assumpció desproporcionada durant tota les seves vides

de treball domèstic i de cures no remunerat realitzat a la llar i adreçat a les seves famílies, participant de manera més intermitent que els homes en el mercat laboral com a resultat de la cura i afectes de petits i grans, adquirint un major pes que ells dins el mercat laboral informal i certa segregació dins els sectors laborals situats entre els pitjor remunerats i socialment menysvalorats. Tot i així, si bé les formes convencionals de comptabilitzar les contribucions de les persones a l'economia ometen les aportacions de les dones al benestar de les llars, des d'una perspectiva feminista aquestes aportacions esdevenen fonamentals a l'hora de garantir la supervivència i el benestar de les famílies.

L'aliança patriarcal entre condicions socials i laborals i polítiques públiques, a més, continua activa en l'actualitat pel que fa a l'àmbit de la protecció social. Les polítiques socials de protecció a les persones grans han estat construïdes sobre l'axioma de les contribucions, el qual consisteix, fonamentalment, en concedir drets socials (prestacions d'atur, pensions de jubilació, etc.) en funció de les aportacions que les persones realitzin durant les seves vides laborals a la recaptació pública en forma de cotitzacions a la Seguretat Social a través de feines pertanyents a l'economia formal. La dimensió total de la prestació d'atur o la pensió de jubilació és el resultat d'una valoració combinada de temps total cotitzat i base cotitzada en determinats períodes. La centralitat del sistema de contribució segons la lògica d'assignació de drets és simptomàtica del protagonisme que ha adquirit el treball remunerat formal, des d'una perspectiva de cicle de vida, durant el segle XX a l'Estat espanyol. Aquest constitueix un principi d'assignació de

drets profundament androcèntric, ja que es construeix sobre la base de trajectòries laborals i vitals típicament masculines, invisibilitzant, així, els itineraris femenins i les importants contribucions que les dones realitzen durant la seva vida a la societat en forma de treball domèstic, benestar i cures. El reconeixement de les trajectòries masculines i la penalització de les femenines limiten els drets socials i l'autonomia financera de les dones mentre es troben en edat laboral i quan arriben a la jubilació.

Segons les dades de l'Institut Nacional de la Seguretat Social corresponents al mes de gener de 2016, el nombre d'homes que gaudeixen d'una pensió de jubilació és de 4.242.652 i, el de dones, 3.290.371. La informació disponible no només reflecteix una major participació en el mercat laboral formal dels homes grans durant el transcurs de la seves vides laborals. Les dades també indiquen que, fins i tot quan les dones han cotitzat suficient com per accedir a una pensió de jubilació, la naturalesa més informal, intermitent i les jornades parcials de la seva activitat laboral situen la xifra de les seves pensions actuals a uns nivells substancialment inferiors en comparació als homes: mentre que, entre els homes, la pensió mitjana és de 1.312,13€, la de les dones es veu reduïda més d'un 31,6%, és a dir, 896,27€.

Si analitzem la mateixa realitat des d'un altre punt de vista, trobarem que 1.237.112 homes cobren actualment pensions de jubilació inferiors a 700€ mensuals, mentre que les dones receptors de pensions corresponents a aquesta franja són 2.222.728. En canvi, únicament 219.694 dones cobren pensions de jubilació superiors als 1.500€ front 1.083.546,

o gairebé cinc vegades més, d'homes.⁵ Cal no oblidar, a més, que el 92,5% de les pensions per viduïtat, les quals provenen de les cotitzacions de la parella difunta, la mitjana de la qual és 633€, tenen com a persones beneficiàries les dones. Altres tipologies de pensions percebudes majoritàriament per dones són la Pensió Segur Obligatori de Vellesa i Invalidesa (SOVI) (96,6% de beneficiàries dones), reservada per a determinades persones que no tenen dret a pensió actual del sistema de la Seguretat Social, les quals obtenen 385,97€ de quota mitjana. Finalment, el 85,7% de les pensions assistencials o no contributives, les quals són considerablement més baixes que les pensions per jubilació i s'adrecen a persones que no han cotitzat suficient per complir amb els requisits imposats pel sistema de contribució, estan destinades a dones.

Tot això produeix importants conseqüències en forma de desigualtats de gènere en les condicions de vida de les persones grans i també en forma de feminització de la pobresa en aquest sector social a nivell estatal: a través de situacions de risc de pobresa entre homes i dones grans (12,5% de taxa entre les dones front d'un 10% entre els homes majors de 65 anys), experiències de privació material severa (2,8% de les dones majors de 65 anys front un 1,9% dels homes de la mateixa franja d'edat) i escenaris amb dificultats importants per arribar a fi de mes (11,9% entre les dones majors de 65 anys front el 8,9% dels homes de la mateixa edat). El biaix androcèntric que hi és present en la lògica del sistema contributiu obté com a resultat

---

5. En consonància amb els diferents perfils de les trajectòries vitals en funció de les generacions de persones grans, cal destacar que les generacions més joves (aquelles que tenen en l'actualitat entre 60 i 64 anys).

un diferencial també en el nivell de renda de les persones grans (11.839€ de les dones front 12.631€ dels homes). En el cas concret de la ciutat de Barcelona, i segons dades de l'IDESCAT de 2011, la franja d'edat de 65 anys i més és aquella en la qual la taxa de risc de pobresa femenina és més elevada en relació a la masculina (19,1% en comparació a 16,5%), mentre que 17.500 dones viuen soles i ingressen menys de 9.000€ nets l'any.

En resum, enlloc de minimitzar les desigualtats de gènere presents a les famílies, al mercat laboral i a les polítiques laborals, el model de protecció social de les persones grans continua reproduint les esmentades desigualtats. Com analitzarem posteriorment, l'esclat de la crisi econòmica en aquest escenari, així com el desplegament d'un seguit de mesures dirigides a desregularitzar el mercat laboral i a reduir la despesa pública, aprofundeixen, d'una banda, en aquest procés de feminització de la pobresa entre les persones grans i, de l'altra, contribueixen de manera indirecta a apropar una part creixent d'experiències d'envelliment cap el model considerat fins a l'actualitat com a femení. En definitiva, així com a partir de la dècada dels 70 els processos de reestructuració econòmica van impulsar un procés de feminització del mercat laboral –procés caracteritzat no només per una massiva incorporació de dones, sinó també per una tendència d'“igualació” a la baixa de les condicions laborals d'homes i dones–, durant els últims anys s'ha viscut una transformació anàloga en les condicions materials, principalment a causa dels mecanismes de protecció social que acompanyen el procés d'envelliment dels homes i les dones. Anomenem a aquest procés feminització de les condicions d'envelliment.

3. Feminització de la pobresa i de les condicions d'envelliment de les persones grans

Les llargues trajectòries laborals i vitals d'una part important de les dones grans no contenen condicions ideals per afrontar els requisits establerts per les polítiques públiques de protecció social en les últimes etapes del cycle vital. Cal afegir, també, que la desigualtat econòmica de gènere entre les persones grans es veu agreujada després de l'esclat de la crisi econòmica de 2008 i les reformes executades des de les institucions públiques com a resposta. Les pensions de jubilació han esdevingut un dels àmbits de l'Estat del benestar espanyol on més han insistit els successius governs a través de la seva gestió neoliberal de la crisi des del 2010. Així, es pot afirmar que durant els darrers anys, aquestes polítiques, justificades amb arguments de caràcter econòmic enlloc –com caldria–, de compromisos de protecció social, han reformat ostensiblement el sistema de jubilació. Aquesta reforma subratlla encara més la centralitat del caràcter contributiu anteriorment present i converteix la pensió de jubilació en quelcom cada vegada més difícil d'assolir des del posicionament de l'actual, i sobretot del futur, “treballador mitjà”. La combinació d'aquests canvis amb d'altres polítiques de gestió de la crisi, com la desregularització del mercat laboral, desplaça cada vegada més “l'experiència laboral i social mitjana” cap a les considerades fins ara “desviacions” o, dit d'una altra manera, les experiències típicament femenines.

El model de pensió de jubilació continua dissenyat sobre la base d'un treballador remunerat a temps complet amb treball i cotització estables al llarg de la seva vida laboral, obviant d'aquesta manera no només que l'experiència mai

ha estat generalitzada entre el conjunt de la població, sinó que, a més, després de la crisi econòmica i de les darreres reformes del mercat laboral, serà cada cop menys freqüent. Els principals efectes de les reformes laborals són una major flexibilitat de les empreses per a reduir jornades i salaris, així com per suspendre contractes per motius tècnics o econòmics, una agilització i abaratiment generals dels acomiadaments i, en general, una major precarietat i inseguretat pels treballadors/es remunerats. Arran de l'aprovació de les dues reformes laborals dels governs del PSOE i Partit Popular els anys 2010 i 2012 respectivament, els contractes a temps parcial han evolucionat a l'alça i també hi ha hagut una reducció de les hores de mitjana treballades al mercat laboral formal com a resultat d'Expedients de Regulació d'Ocupació.

Malgrat la precarització del mercat laboral succeïda durant els darrers anys, les reformes del model de jubilació incorporen el model de “carrera laboral completa”, considerada com la carrera de cotització modèlica dins el sistema de la Seguretat Social a llarg termini, situada en 38 anys i 6 mesos de cotització front els 35 anys exigits anteriorment. La reforma del sistema de pensions del govern del PSOE el 2011 també altera el mètode de càlcul de la base reguladora, passant del càlcul sobre els últims 15 anys cotitzats als últims 25. Aquesta reforma no només té l'efecte de reduir sensiblement l'import de la pensió de jubilació –en quantificar-ne bases de cotització més allunyades en el temps i, per tant, d'una quantia més baixa–, sinó que l'ampliació del període de referència també suposa incloure períodes de menor cotització o absència d'aquesta com a resultat de l'atur de llarga durada o, entre d'altres causes, les interrupcions o discontinuïtats

en la vida laboral relacionades amb la cura dels fills i filles menors, les quals necessàriament afecten sobre els últims 15 anys de vida laboral de la dona.

Ambdós elements agreugen les dificultats per accedir a una pensió equivalent al 100% de la base reguladora corresponent. Aquest és el cas de les persones assalariades a temps parcial, de les persones joves i, en general, de totes aquelles persones que no desenvolupen una carrera laboral i de cotització estable a causa de llargs períodes d'atur, contractació temporal i/o informal o de conciliació de vida laboral i responsabilitats de cures, entre d'altres factors. Això contribueix ara i en el futur a un evident impacte en les pensions de jubilació de les dones, però no només això: quins efectes tindrà sobre les seves futures jubilacions el fet que les dones ocupin el 74% de les jornades laborals parcials en l'actualitat o agafin el 84,7% de les excedències per cuidar dels seus familiars?, quin impacte tindrà el fet que les persones joves hagin superat durant la crisi taxes d'atur del 50% i, les persones migrades, del 42%?

En el cas concret de les dones, si les trajectòries laborals femenines anteriors a la crisi generaven pensions significativament inferiors a les dels homes, les mesures introduïdes des de llavors fan que la penalització de la "flexibilitat de les trajectòries laborals i vitals femenines" esdevingui encara més forta i promogui una major feminització de la pobresa entre les persones grans. En aquest sentit, si bé la naturalesa gradual de l'aplicació de les reformes de les pensions farà que els seus efectes permanents encara necessitin temps per fer-se veure's, les dades actualment disponibles diuen que la diferència entre els imports mitjans de les pensiones contributives de

jubilació d'homes i dones es va incrementar en uns 100€ entre el 2008 i el 2016. En relació a altres col·lectius socials com les persones d'origen migrant o les persones joves d'ara, cal assenyalar que la combinació de la precarització del mercat laboral amb la reestructuració de les polítiques de protecció a les persones grans comportarà que també cada vegada més homes es jubilin en unes condicions de vulnerabilitat generalment exclusives per les dones fins el moment. El factor de sostenibilitat i l'índex de revaloració introduïts per la reforma de les pensions del govern del Partit Popular l'any 2013 conduiran previsiblement a una devaluació de les pensions, així com a una ampliació de la bretxa de gènere que actualment les condiciona (veure Cebrián i Moreno, 2015). En resum, ens trobem no només davant d'un més que probable augment de la feminització de la pobresa entre les persones grans pel que fa al futur pròxim, sinó, a més, d'una feminització de les condicions materials que afecten l'envelliment.

4. Promoure un envelliment digne i equitatiu des de les polítiques públiques

Les polítiques de reestructuració del sistema de pensions introdueixen mesures per pal·liar alguns dels impactes negatius que han afectat de manera proporcionada les dones i, concretament, en els casos d'excedències per cura dels fills i filles (veure Gala, 2012). Si bé aquestes mesures suposen un reconeixement de la desfavorida situació estructural en la qual es troben freqüentment les dones en tant principals cuidadores familiars a l'hora d'accedir a una prestació de jubilació, presenten tanmateix dos problemes que caldrà abordar amb l'objectiu de promoure una protecció social de les persones grans veritablement basada en la justícia de gènere.

El primer problema d'aquestes mesures consisteix en què solament contempen la suposada cura de fills i filles i no tenen en compte les situacions de necessitat de cura – cada vegada més freqüents, fruit del procés d'envelliment demogràfic en el qual ens trobem immersos– de persones en situació d'autonomia funcional restringida i, sobretot, de persones grans: la gran majoria de persones en situació de dependència funcional tenen com a cuidador principal un membre femení de la família, la gran majoria encara en edat laboral. La crisi de les cures resultant de les tendències demogràfiques actuals, així com dels retrocessos en protecció social imposats durant els últims anys, està trobant “solució” principalment mitjançant una intensificació del treball de cures no remunerat per part de les dones en l'entorn de la llar. A més de l'impacte en forma de pobresa de temps, empitjorament de la salut, benestar i qualitat de vida, així com de projectes vitals propis, haurem de parar atenció durant els pròxims anys als efectes econòmics que, al seu torn, aquest impacte pot generar en la seva jubilació.

El segon problema de les mesures “correctores de gènere” es més profund i té a veure amb les ja exposades tensions latents entre l'actual organització social de les cures, per una banda, i el mercat laboral i el model de pensions de jubilació contributiva promogut durant les darreres dècades i reforçat en anys recents, per l'altra. Com hem explicat, ens trobem, en el primer cas, davant de l'assumpció desproporcionada per part de les dones de diferents tipus de cures en l'àmbit de la família en el transcurs del seu cicle vital. Aquestes responsabilitats són escassament reconegudes social, econòmica i políticament, en forma d'un sistema públic sòlid de serveis, prestacions i permisos per a la provisió y recepció de cures en moments

diversos del cicle vital. Aquesta falta de reconeixement no només passa per l'escassa socialització de la responsabilitat de la cura dins les comunitats, administracions públiques i el sector privat –responsabilitat que les dones assumeixen normalment en solitari– sinó precisament també per la penalització de les seves trajectòries laborals i, per tant, de les seves condicions de jubilació que, majoritàriament les dones, acaben patint.

La pregunta que cal fer-nos davant d'aquest escenari és si, des d'una perspectiva de polítiques públiques, el camí a emprendre és pal·liar els efectes negatius de l'actual sistema de protecció social envers les persones grans i les dones com a resultat de la seva construcció social a partir d'un model implícit de ciutadà-treballador típicament masculí en el qual les dones i els seus rols imperatius de gènere no acaben de tenir cabuda o si, en substitució d'això, cal impulsar polítiques públiques que arrenquin des d'un nou paradigma: el de ciutadà/na-cuidador/a universal (Fraser, 2015), que gratifiquin i promoguin trajectòries vitals caracteritzades per una relació més equilibrada entre treball i cures. Es planteja un salt qualitatiu des de la pal·liació de la discriminació indirecta de les dones present en el principi de contributivitat cap a una lluita contra la discriminació estructural a la qual es veuen sistemàticament sotmeses les dones, atès que la seva desprotecció social quan es fan grans és “només” una manifestació més (veure Barrère Unzueta, 2009). La nostra premissa en el present text estableix que la situació de les persones grans és el resultat, entre d'altres factors, de l'androcentrisme present en l'organització social de la cura, el mercat laboral i les polítiques públiques. Com a resultat, la resposta política ha d'anar més enllà de

l'aplicació de correctius en les polítiques de jubilació per mitigar els desavantatges resultants del “desviament” de “la norma” que caracteritzen aquestes polítiques i ha de qüestionar precisament aquesta norma: aquella segons la qual la cura en el transcurs de la vida és tant una activitat social secundària com una responsabilitat per part de les dones, la qual permet la seva discriminació laboral com a conseqüència d'aquest dictat, mentre les condemna a un estatus de ciutadanes de segona en la totalitat del cicle de vida i, particularment, quan es fan grans.

La resposta hauria de basar-se en una conceptualització de la justícia de gènere que tingui en compte les múltiples dimensions que travessen, en detriment de les segones, les vides dels homes i dones, i com aquestes es manifesten en l'àmbit familiar, en el mercat laboral i en les polítiques públiques. Abordar la qüestió des d'aquest focus pot esdevenir enormement útil per combatre la feminització de la pobresa, o un risc desproporcionat d'exclusió social de les dones, entre les persones grans. També pot ajudar a revertir el procés de feminització de les condicions en les quals el conjunt de la població es veu cada vegada més condemnat a fer-se gran. Si sembla poc raonable sotmetre els drets de les dones grans a criteris que no tenen en consideració les particularitats de les seves trajectòries vitals (i, com a conseqüència, la pervivència de la divisió sexual del treball dins i fora de les llars), no es més fàcil comprendre que la protecció social de les persones grans s'organitzi d'esquenes al que està succeint dins el conjunt del mercat laboral. No té cap sentit que el treball formal (en forma de cotitzacions) es mantingui com a criteri fonamental d'accés a drets quan l'activitat laboral dels homes porta dècades descendant dràsticament i quan el treball, formal o informal, té cada

vegada menys capacitat de garantir trajectòries laborals i vitals estables i segures. El paper central que ha exercit històricament el treball formal deixava excloses a la meitat de generacions senceres i en l'actualitat es proposa estendre cada vegada a més sectors socials l'impossible accés a una vellesa digne. A més, si bé les contribucions als fons públics mitjançant les cotitzacions resultants de la participació en el treball remunerat formal constitueixen una aportació imprescindible per l'interès públic, no són menys rellevants les aportacions al bé comú realitzades històricament sobretot per les dones en forma de cures de tots i totes en el transcurs del cicle vital: cal que les polítiques públiques deixin d'ignorar aquest fet.

Realitzar una aposta per una major valorització social i política del treball “reproductiu”, per una redistribució d'aquest i del treball “productiu” entre homes i dones, per una socialització/redistribució de la responsabilitat de les tasques de cura de la família a altres institucions socials, així com un reconeixement des de les polítiques públiques envers aquest nou equilibri entre esfera “reproductiva” i “productiva”, podria generar expectatives més raonables sobre el conjunt de trajectòries vitals; podria promoure que tots i totes cuidin i que tots i totes gaudeixin d'autonomia econòmica; podria ajudar també a fer front al biaix de gènere que ha caracteritzat la lògica de les polítiques públiques i el seu sistema de compensacions i penalitzacions fruit dels axiomes profundament androcèntrics; podria evitar, finalment, els processos descrits de feminització de la pobresa entre les persones grans i de feminització de les condicions d'envelliment, fomentant, d'aquesta manera, el benestar i la qualitat de vida entre el conjunt de dones i homes; també d'homes i dones grans.

Bibliografia

Alfama, Eva, Cruells, Marta i Ezquerra, Sandra. *Impactos de la crisis económica en las personas mayores en el Estado español*. A Fundación Foessa (eds.) *VII Informe sobre exclusión y desarrollo social en España* (document de treball). Madrid: Fundació FOESSA, 2014 (disponible a: http://www.foessa2014.es/informe/uploaded/documentos_trabajo/15102014111412_9796.pdf)

Barrère Unzueta, Mª Ángeles. *Derecho fundamental a la igualdad de trato, discriminación estructural y empoderamiento de las mujeres*. Encuentro Internacional sobre Crisis económica, género y redistribución, XXVIII Cursos d'estiu de la UPV/EHU, San Sebastián, 2, 3 i 4 de setembre 2009

Cebrián, Inmaculada i Moreno, Gloria. *Tiempo cotizado, ingresos salariales y sus consecuencias para las pensiones: diferencias por género al final de la vida laboral*. Quaderns de Relacions Laborals, núm. 33, vol. 2 (2015), p. 311-328

Duby, Georges i Perrot, Michelle. *Historia de las mujeres. El siglo XX*. Madrid: Taurus, 2000.

Ezquerra, Sandra; Alfama, Eva; Cruells, Marta. *Miradas de género al envejecimiento y a la vejez*. A Ezquerra, Sandra et al. (eds.) *Edades en transición. Envejecer en el siglo XXI*, Barcelona: Ariel, 2016

Fraser, Nancy. *Fortunas del feminismo*. Madrid: Traficantes de Sueños, 2015.

Gala, Carolina. *La reforma de la pensión de jubilación en las leyes 27/2011 y 3/2012: avances hacia un nuevo modelo*. Revista Internacional de Organizaciones, n. 8 (2012), p. 87-120

Ruiz, Rosario. *¿Eternas menores? Las mujeres en el franquismo*. Madrid: Biblioteca Nueva, 2007.

L'ocultació de la qüestió del gènere en les estadístiques sobre pobresa*

Francesc Valls Fonayet i Àngel Belzunegui Eraso
Càtedra d'Inclusió Social. Universitat Rovira i Virgili

Paraules clau: pobresa, desigualtat, gènere

Aquest treball ofereix una lectura dels principals resultats sobre pobresa a Catalunya en homes i en dones. D'entrada, constatem que les dones presenten uns pitjors registres de pobresa que els homes malgrat que no són equiparables als nivells de desigualtat que trobem en altres indicadors, com l'accés al mercat laboral o a la protecció social. Alertem que les estadístiques oficials sobre pobresa són cegues a la qüestió del gènere perquè dilueixen les condicions de vida dels membres de la llar en una única mesura: la renda conjunta. Finalment mostrem els resultats, en homes i en dones, en assumir una proposta metodològica alternativa que deixa d'estar basada en la renda conjunta de la llar, per centrar-se en els ingressos individuals. Aquesta alternativa evidencia la posició de dependència financera de les dones a Catalunya: gairebé la meitat disposa d'uns ingressos individuals inferiors al llindar de pobresa.

1. La necessitat d'una perspectiva de gènere en els estudis de pobresa¹

La pobresa és un fenomen de definició complexa en el qual intervenen una multitud de factors i que pot ser analitzat des de diversos enfocaments teòrics, estretament lligats a posicions polítiques i ideològiques determinades. Cadascun d'aquests enfocaments es caracteritza per articular unes definicions pròpies del concepte i per la presa de decisions metodològiques específiques sobre quins indicadors

---

* Revisió a partir de les dades de Catalunya

1. Part d'aquest treball s'inclou en una línia de recerca de la Càtedra d'Inclusió Social de la Universitat Rovira i Virgili sobre la pobresa i el gènere. Alguns dels resultats inclosos aquí han estat incorporats en dues obres col·lectives recents: el VII Informe FOESSA sobre exclusió i desenvolupament social a Espanya (Valls i Belzunegui, 2014) i el número sobre Exclusió social i gènere a l'àmbit local editat per l'Institut de Ciències Polítiques i Socials (Valls, 2016).

cal utilitzar. Per tant, una primera alerta que cal posar sobre la taula és que les definicions sobre la pobresa, les metodologies i els indicadors utilitzats, així com les polítiques que deriven d'aquesta construcció del fenomen, no són neutrals (Tortosa, 2001, 2002, 2009; De la Cal, 2009).

Aquest treball considera necessària la incorporació de la perspectiva de gènere en els estudis sobre la pobresa. Afegir aquesta perspectiva no vol dir simplement constatar que les estadístiques oficials diuen que la pobresa té una major incidència en les dones que en els homes, sinó tenir en compte quina relació s'estableix entre el gènere i el procés d'empobriment. És a dir, alertar que una part del risc de pobresa que pateixen les dones s'explica específicament pel fet de ser dones, perquè en la lluita entre gènere masculí i femení aquest darrer queda ubicat encara en major mesura en posicions de subordinació en el procés de distribució social de les oportunitats, dels rols i de les responsabilitats tant dins com fora de la llar.

Tot i la constatació que la posició d'homes i dones davant dels factors de risc és desigual (Benería, 1992; Maruani, 2007; Gálvez, 2016) i, per tant, que la pobresa i el gènere estan indistriablement relacionades, les diferències en les taxes de pobresa entre uns i altres poden no haver semblat quantitativament prou rellevants com per justificar la rellevància d'aquesta perspectiva de gènere. Com alerten Valls i Belzunegui (2014), això es deu al fet que les mesures i indicadors que reflecteixen les estadístiques oficials sobre pobresa són cegues a la qüestió del gènere perquè, entre altres limitacions que comentem a l'apartat 3, comptabilitzen els ingressos de les llars en el seu conjunt i els distribueixen equitativament entre els seus membres

sense tenir en compte sobre quins individus de la llar recauen majors quotes de poder en l'administració dels recursos generats i, en conseqüència, quins individus es situen en una posició d'autonomia i quins en situació de dependència financera.

A més, el tractament exclusivament economicista de la pobresa obvia altres aspectes socialment rellevants des del punt de vista del gènere (Maestro i Martínez, 2003). Això inclou l'accés als recursos culturals, l'autoestima, la disponibilitat de temps, d'espai, la dedicació als treballs no remunerats o la violència de gènere, entre altres. Centrar-nos en la renda de les llars fa que discriminem aquelles activitats i tasques no remunerades, que recauen majoritàriament sobre les dones. Per tant, es dóna a entendre que el problema de la pobresa, des de la perspectiva de gènere, rau en una asèptica desigualtat de rendes provinents del treball productiu o de les prestacions socials, una desigualtat que a més queda equilibrada en imputar equitativament el conjunt d'ingressos de la llar a tots els seus membres.

Per contra, entenem que cal incorporar la mirada de gènere als diversos àmbits que es van impregnant d'aquesta desigualtat, des de la major tolerància a l'atur femení (Torns, 1997) a l'impacte que la privatització de les cures està tenint en la reducció dels llocs de treball vinculats als serveis socials, ocupats en major mesura per dones i que, en la seva absència, passen a dependre també de les dones però ara de manera informal i no remunerada (Gálvez, 2016), entre altres. Rosetti (2016) reconeix que superar l'enfocament monetari facilita la incorporació de la perspectiva de gènere perquè introdueix

aspectes relacionals, socioculturals i polítics, una idea que connecta amb la tradició feminista que defensa la redistribució del poder i no només del benestar. En aquesta línia, Fraser (1996) alerta que el gènere, en tant que col·lectivitat bivalent que engloba no només una dimensió econòmica, estructura també models culturals dominants d'interpretació i valoració que privilegien l'androcentrisme. I això ens porta a enfocar la perspectiva de gènere tant en allò que passa dins de les llars com en la construcció social de la pobresa, és a dir, en els condicionants socials i culturals en què homes i dones estan socialitzats/des.

2. Desigualtats en l'accés al mercat, a la protecció social i en els rols dins de la llar

La divisió sexual del treball i l'organització social derivada d'aquesta divisió determinen una posició de subordinació de les dones respecte als homes en les tres esferes clàssiques de protecció: el mercat laboral, les prestacions socials i la llar. Aquest apartat ofereix una breu lectura dels resultats que constaten l'existència d'aquesta desigualtat.

A Catalunya, com a la majoria d'economies basades en el model social-productiu capitalista, l'accés al mercat laboral és eminentment masculí. Tot i que els homes s'han vist més perjudicats que les dones per la recessió del mercat de treball durant els darrers anys (Álvarez et al., 2013; Permanyer i Treviño, 2013), en tant que les dones ja es situaven prèviament en la cara menys amable del creixement econòmic amb índexs d'atur, d'inactivitat i d'ocupacions a temps parcial superiors, els denominats *insiders*, treballadors que estan inserits al mercat laboral o que estan més protegits davant l'atur són encara majoritàriament homes. En aquest sentit, Ayllón (2013)

calcula que l'eliminació de la discriminació salarial de gènere al mercat de treball català hauria contribuït a reduir la pobresa entre 1,5 i 2 punts percentuals l'any 2010: això signifiquen aproximadament 150.000 persones, el que també hauria beneficiat altres col·lectius com infants que viuen en llars monomarentals.

Amb dades de l'Enquesta de Població Activa (EPA), la taxa d'ocupació s'ha situat el darrer trimestre de 2016 en el 57,5% dels homes i el 47,7% de les dones. De forma permanent, aquesta taxa és superior entre els homes, tot i la caiguda ocorreguda entre l'inici de la crisi (en què gairebé assolía el 70%) fins a finals de 2012 en què va situar-se just per sobre del 50%, especialment a causa de l'augment de l'atur masculí, per tornar a recuperar-se lleugerament des de llavors. El darrer trimestre de 2016 la taxa d'atur ha estat més alta entre les dones (15,9%) que entre els homes (13,9%), una circumstància poc habitual durant bona part del període de crisi: de 2008 a 2014 va ser superior entre els homes en vint-i-sis dels vint-i-vuit trimestres. Que les taxes d'ocupació i d'atur hagin estat superiors entre els homes durant aquests anys s'explica per la major orientació dels homes a l'activitat i de les dones a la inactivitat. El darrer trimestre de 2016 a Catalunya hi ha 1.359.000 de dones en situació d'inactivitat per 981.000 homes. Si n'excloem la població de 65 anys i més, per evitar l'efecte que la major esperança de vida femenina pugui tenir sobre aquest indicador, la desigualtat entre ambdós col·lectius segueix sent substancial: 609.000 dones i 415.000 homes.

La desigualtat de gènere també es reproduïx en l'accés a les prestacions socials. En el model de benestar en el qual

s'insereix Catalunya, de tipus continental mediterrani (Esping-Andersen, 1990) el dret d'accés a les prestacions i la quantitat percebuda estan en bona mesura determinades pel temps de vinculació laboral prèvia i per la quantitat de les cotitzacions satisfetes. Per tant, els homes tornen a ser beneficiaris de més i més quantioses prestacions socials. Les dades de l'Enquesta de condicions de vida (ECV)² apunten que el 2015 rebien algun tipus de prestació social el 40,6% dels homes i el 36,9% de les dones. Entre la població beneficiària d'algun tipus de prestació social, la quantitat mitjana percebuda va ser de 11.962 euros anuals per als homes i de 9.004 per a les dones.

La posició de subordinació de les dones dins del mercat laboral i en l'accés a la protecció social impacta en la capacitat de generació de renda. La mitjana dels ingressos individuals (això inclou, des de les rendes procedents del treball, d'activitats econòmiques i de rendiments fins a les prestacions socials) és de 17.125 euros entre els homes i de 11.375 en les dones, l'any 2015.

Tot això genera un desequilibri de poder econòmic dins de la llar, almenys en les dues dimensions següents:

En primer lloc, pel que fa a la dimensió de la renda. Tot i que entre 2009 i 2015 s'ha reduït la desigualtat, els homes segueixen sent majoritàriament la principal font d'ingressos de les llars catalanes. El 2015 el 62,7% de les

llars catalanes tenen com a principal font d'ingressos un home (66,8% el 2009), per un 37,3% en què aquesta font recau en una dona. A més, la renda percebuda per una llar en què la principal font d'ingressos és l'home és de 19.278 euros anuals per unitat de consum, mentre que en el cas de ser una dona passa a ser de 16.950, una desigualtat que possibilita que un 30,3% de les llars encapçalades per una dona declarin arribar a final de mes amb dificultats o moltes dificultats per un 27% de les encapçalades per un home. Un altre indicador incorporat a l'ECV també apunta a la desigualtat en l'apropiació dels recursos: un 25,4% de les dones assegura no poder gastar una petita quantitat de diners per a sí mateixa durant la setmana, un registre que disminueix fins el 20,8% entre els homes. Les dones també pateixen una major afectació pel que fa a la possibilitat de substituir roba deteriorada (un 5,8% declara que no pot, per un 4,2% dels homes), de reunir-se amb familiars o amistats per menjar o prendre alguna cosa alguna vegada al mes (un 6,7% i un 5,7% declaren que no s'ho poden permetre, respectivament) i d'assistir regularment a activitats d'oci com esports, cinema o concerts (18,3% i 15,6%, respectivament).

En segon lloc, s'analitza la dimensió de la disponibilitat del temps personal. Tot i que malauradament la producció de dades estadístiques sobre aquesta dimensió és cada vegada més escassa, l'Enquesta de l'ús del temps de 2011 apuntava a una masculinització del treball remunerat (els homes hi dedicaven 62 minuts diaris més, de mitjana) i de diverses activitats d'oci i d'ús dels mitjans de comunicació (46 minuts acumulats de diferència cada dia) i a una feminització de les tasques de dedicació a la llar i la família (112 minuts de major dedicació cada dia entre les dones), especialment

2. L'ECV és un tipus d'enquesta d'àmbit europeu, que s'aplica a tots els països comunitaris sota el marc del projecte EU-SILC (European Union – Statistics on Income and Living Conditions). Des del seu inici l'any 2004, la mostra a Catalunya és estadísticament significativa.

en les activitats culinàries, el manteniment de la llar, la preparació de la roba i l'atenció als infants de la llar.

Per tant, aquestes primeres dades que es basen en les circumstàncies individuals d'homes i dones apunten a l'existència d'obstacles per a que les dones puguin accedir en igual mesura que els homes als principals espais de protecció econòmica que s'articulen en les nostres societats: el mercat laboral i l'accés a prestacions socials. Això es tradueix en una pèrdua de capacitat financera i, en conseqüència, d'autonomia de les dones envers els homes, i en una encara evident desigualtat que promou la derivació de les dones cap als treballs no remunerats a la vegada que, per contra, es segueix consolidant la figura del *breadwinner* masculí.

3. Les estadístiques oficials són cegues davant la qüestió del gènere

Malgrat que aquest article no pretén oferir una definició exhaustiva del concepte de pobresa, sí que podem sintetitzar breument que, des d'una aproximació absoluta que considerava en risc de pobresa aquells individus en els quals la subsistència física estava en perill (i que es mesurava, per tant, per la carència de necessitats bàsiques com l'alimentació, la vestimenta o l'habitatge), a partir de la dècada de 1970 s'ha anat basculant progressivament cap a una definició relativa segons la qual el risc de pobresa dels individus es defineix segons les condicions de vida inherents al conjunt de la societat de pertinença. Des d'un punt de vista operatiu, tot i l'eclosió de noves aproximacions multidimensionals com les de la privació material i l'exclusió social, el concepte de pobresa segueix vigent i es focalitza en l'anàlisi de la renda monetària dels

individus, entenent que la seva disponibilitat és un mitjà per accedir als béns i serveis que proporcionen una millora del benestar.

Des del canvi de segle, i mitjançant l'impuls efectuat per l'oficina estadística de la Unió Europea EUROSTAT, es defineixen com a individus en risc de pobresa aquells que viuen en llars situades per sota del llindar de pobresa, ubicat en el 60% de la renda mediana per unitat de consum del país o territori concret i que a Catalunya, el 2015, és de 9.667 euros anuals³. Aquest conjunt de decisions tècniques són rellevants a l'hora d'incorporar una perspectiva de gènere en l'estudi de la pobresa.

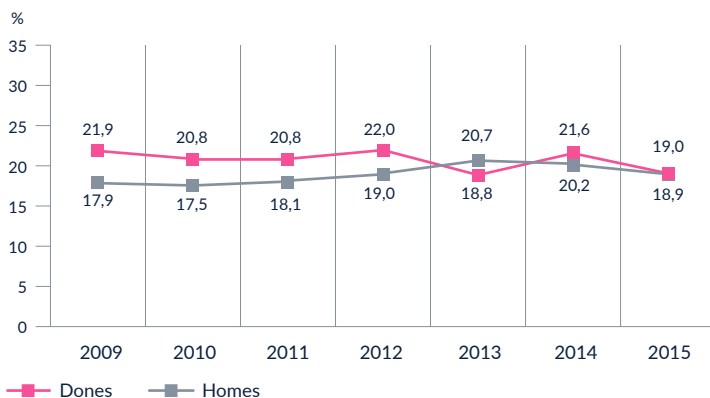
L'anàlisi principal sobre la pobresa consisteix en recomptar quants individus es troben per sota del llindar de pobresa i el pes que representen sobre el total de població. L'any 2015 a Catalunya hi ha 1.400.000 persones en risc de pobresa. En termes percentuals, són el 18,9% dels homes (uns 686.000, en números absoluts) i el 19% de les dones (unes 714.000) i, globalment, és el registre més baix des de 2009, any d'inici de la sèrie analitzada.

---

3. Les unitats de consum són les unitats de referència a l'hora de distribuir els ingressos de la llar entre el total de membres que hi viuen i serveixen per establir el llindar de pobresa. La relació entre individu i unitat de consum equivalent no és 1=1, ja que les unitats de consum tenen en compte les economies d'escala que es donen dins de les llars a mesura que augmenta el nombre de membres. A nivell tècnic s'utilitza l'escala d'equivalència modificada de l'OCDE, la més generalitzada en aquest tipus d'operació, que pondera el pes dels individus de la següent manera: la primera persona adulta equival a 1 unitat de consum, la resta de persones a partir dels 14 anys equivalen a 0,5 unitats de consum cadascuna, i cada persona menor de 14 anys equival a 0,3 unitats de consum. Per tant, mentre que en una llar individual el llindar de pobresa és de 9.667 euros anuals, en una llar formada per dues persones adultes és de 14.501.

El gràfic 1 mostra un augment de 3,2 punts percentuals en el risc de pobresa masculina entre 2010 i 2013 (màxim del 20,7% d'afectació aquest any) i un descens posterior, que ha estat intens entre 2014 i 2015, tot i que encara no serveix per igualar el registre dels primers anys analitzats. L'evolució de la pobresa femenina s'ha caracteritzat per una major estabilitat que la masculina en el període de crisi (generalment a un nivell superior) entre 2009 i 2012 i per una reducció intensa el 2015, que la posiciona gairebé tres punts per sota de la incidència registrada el 2009 (21,9%). En tot cas, apareix una primera sorpresa: tot i l'empitjorament dels principals indicadors de benestar arran de la crisi, els nivells de pobresa s'han mantingut estables o fins i tot han disminuït. Això es deu a una qüestió metodològica: el llindar de pobresa s'actualitza cada any en funció de la renda disponible de la societat i, per tant, una caiguda generalitzada de la renda d'un any a l'altre no té per què alterar la proporció d'individus que es situen per sota del llindar de pobresa⁴.

Gràfic 1. Risc de pobresa segons sexe. Catalunya (2009-2015).

Font: Elaboració pròpia a partir de l'Enquesta de condicions de vida

Des d'una perspectiva de gènere, podem parlar de feminització de la pobresa si tenim en compte que en sis dels set anys el risc de pobresa és superior entre les dones. Malgrat això, cal introduir dos matisos a aquesta constatació:

a) Si bé és cert que en les mitjanes del període 2009-2015 Catalunya es situa al nivell dels països amb major desigualtat de gènere en el risc de pobresa (1,8 punts per sobre de la mitjana comunitària de 1,2), també és cert que la desigualtat entre la taxa de pobresa masculina i femenina s'ha anat reduint progressivament i, mentre que el 2009 era de 4 punts percentuals, el 2015 només és d'una dècima.

b) La desigualtat en el risc de pobresa entre homes i dones és inferior a la registrada a partir d'altres variables com, per exemple, el nivell formatiu, el lloc de naixement o la relació amb l'activitat.

En el marc de l'estratègia Europa 2020, recentment l'EUROSTAT ha presentat una nova proposta de mesura de la vulnerabilitat social anomenada Taxa de risc de pobresa o exclusió social (AROPE), que intenta anar més enllà de l'anàlisi unidimensional de la pobresa monetària incorporant dos ítems complementaris de tipus no-monetari: la baixa intensitat de treball i la privació material

4. Una solució proposada a aquesta limitació és l'ancoratge del llindar de pobresa a un punt inicial i l'avaluació de l'evolució del risc de pobresa en els anys posteriors. Tot i que no volem entrar-hi en detall, el 2015 hi ha un 20,6% d'homes i un 20,9% de dones per sota del llindar de pobresa de l'any 2009 (10.091 euros per unitat de consum), el que treu a la llum que les condicions de vida han empitjorat, però que es segueixen mantenint uns registres de pobresa similars entre homes i dones.

severa⁵. Si bé això suposa un pas endavant cap a una anàlisi multidimensional de la vulnerabilitat, des d'un punt de vista operatiu segueix quedant subordinat a les dades de pobresa monetària degut a l'elevada influència que aquest ítem té sobre els altres dos. La incidència d'aquest indicador a Catalunya també és constantment superior entre les dones (23,2% d'afectació entre els homes i 23,8% entre les dones, l'any 2015), a excepció de l'any 2013, però les diferències s'han anat reduint progressivament: de 4,8 punts entre ambdós sexes l'any 2009 a 0,6 punts el 2015. En números absoluts, les dades de l'any 2015 revelen l'existència de 893.000 dones i 845.000 homes afectats per almenys algun d'aquests indicadors.

4. Per què diem que les estadístiques oficials de mesura de la pobresa són cegues a la qüestió del gènere?

Les estadístiques oficials de mesura de la pobresa tenen diverses carències com, entre altres, l'anàlisi de la renda i no del patrimoni o del nivell de despesa en la determinació del nivell de vida, el fet de basar-se en les llars privades i excloure, per tant, la problemàtica de l'exclusió residencial, i els problemes de comparació derivats de la concepció relativa de la pobresa que possibilita, per exemple, que una mateixa llar es consideri en risc de pobresa en una societat i no en una altra.

Però també hi ha algunes carències que afecten de manera específica els resultats des del punt de vista del gènere. Enumerem aquí algunes que creiem més importants

La més evident es produeix en el mecanisme de recompte de la renda de les llars. En l'estudi de la pobresa es segueixen els següents passos operatius: a) es suma la

renda total de la llar en un any natural; b) es distribueix aquesta renda a parts iguals entre el total de membres de la llar (a través de l'equivalència en unitats de consum); c) s'estableix la renda mediana de les llars de la societat; d) es calcula el llindar de pobresa, que és el 60% de la renda mediana obtinguda al pas anterior, i e) es determina que totes les llars que es trobin per sota d'aquest llindar (i, en conseqüència, tots els membres que viuen en aquestes llars) es troben en risc de pobresa. Els passos a i b són determinants des del punt de vista del gènere perquè no contemplen la desigualtat d'accés a l'autonomia financera a causa, principalment, de la divisió sexual del treball. Les estadístiques oficials neutralitzen aquesta desigualtat i imputen a tots els membres el nivell de renda mitjà de la llar. Això tendeix a sobreestimar la posició de les dones – que, com hem vist a l'apartat 2, generalment disposen d'una menor renda – per equiparar-la a la mitjana amb els homes: se suposa que, mentre visquin en una mateixa llar, tant uns com altres disposaran dels mateixos recursos obviant que la seva generació té una incidència directa en la capacitat de controlar-los i en la distribució dels rols i del poder dins de la llar (i, per exemple, també pot incidir en altres possibles

---

5. L'indicador AROPE identifica els individus que estan afectats almenys per una d'aquestes tres problemàtiques: a) viure en una llar en situació de pobresa monetària, aspecte que hem vist fins ara; b) viure en una llar amb molt baixa intensitat del treball (per sota del 20% del total potencial de la llar en els membres de 18 a 59 anys), i c) patir privació material severa en almenys quatre indicadors proposats sobre nou possibles (no tenir capacitat per afrontar despeses imprevistes, no poder anar de vacances almenys una setmana a l'any; haver tingut retards en el pagament de despeses relacionades amb l'habitatge principal en els darrers 12 mesos, no poder-se permetre un àpat de carn, pollastre o peix almenys cada dos dies, no poder-se permetre disposar de rentadora, no poder-se permetre disposar de TV, no poder-se permetre disposar de telèfon, no poder-se permetre disposar d'un automòbil).

factors de desigualtat com la propietat de l'habitatge). Aquesta mateixa problemàtica també es reproduïx en la taxa AROPE, ja que tant la pobresa monetària, com la privació material severa i la baixa intensitat de treball són indicadors que es basen en el conjunt de la llar.

Per solucionar aquesta primera carència caldria poder trencar el vel metodològic que suposa abordar la llar com una unitat homogènia en termes de renda. Això passa per quantificar de manera independent els ingressos de cadascun dels membres de la llar i poder tenir en compte també la posició de cada individu respecte al risc de pobresa. En l'apartat 5 es proposa una metodologia alternativa basada en aquesta constatació. Concretament, consisteix en determinar si els ingressos individuals d'homes i dones són superiors o inferiors al llindar de pobresa per saber si, sota el supòsit d'autonomia, es trobarien en risc de pobresa o no. Una altra alternativa basada en aquesta mateixa línia consisteix en detectar quin dels individus representa la principal font d'ingressos de la llar. Com hem vist a l'apartat 2, la major part de llars catalanes estan encapçalades per un home (el 62,7%, el 2015), i el risc de pobresa també es distribueix de manera desigual en funció del gènere: el 15,1% de les llars encapçalades per un home i el 20,8% de les encapçalades per una dona es troben per sota del llindar de pobresa l'any 2015.

Una segona carència de les enquestes oficials sobre la pobresa és l'excessiva focalització en l'estudi de la renda monetària, el que exclou de l'anàlisi totes aquelles activitats o condicions que no reportin a canvi la percepció d'algun tipus de retribució. Des de la perspectiva del gènere, això converteix en prescindibles i irrellevants els

treballs que escapen de la lògica productiva-remunerada com són les tasques de cures de la llar, que recauen en major mesura en les dones i, per tant, obvia una de les principals fonts de desigualtat derivades del gènere. A més, desestima el fet que la desigual distribució del treball productiu-reproductiu entre homes i dones té conseqüències en dimensions com la disponibilitat de temps de descans, d'oci, de participació social o d'accés a oportunitats laborals. Una solució passaria per la capacitat de quantificar i imputar els costos del treball reproductiu que assumeix algun dels membres de la llar i ponderar la renda total de la llar a partir d'aquesta quantitat, ja que aquesta situació evidencia que algun dels membres de la llar (qui assumeix aquestes tasques) gaudeix d'una menor capacitat d'autonomia financera o de disponibilitat de temps respecte als membres de les llars que poden contractar els treballs reproductius. Aquest exercici resultaria relativament senzill si la unitat de mesura de la pobresa fos la despesa de les llars però és tècnicament més complex en tant que allò que es mesura són els ingressos. A més, actualment el qüestionari de l'ECV no incorpora cap mesura del temps complet de dedicació a les tasques de la llar per part dels diversos membres, cosa que complica encara més aquesta alternativa.

Una tercera carència és l'absència de variables clau des del punt de vista del gènere en els qüestionaris de l'ECV. Concretament, de variables que puguin aportar informació sobre almenys tres àmbits de desigualtat: a) els patrons de control en la distribució dels recursos i de la despesa dins de les llars i les relacions asimètriques que se'n deriven; b) la distribució de l'autonomia en l'ús del temps entre el conjunt de membres de la llar i la dedicació al treball

reproductiu, i c) la identificació de processos de violència de gènere. En el primer cas, només hi ha una variable que s'acosta de manera força escadussera a aquesta problemàtica, com és la pregunta sobre la possibilitat de disposar de diners per a un/a mateix/a (i que, com hem vist a l'apartat 2, denota una major disponibilitat entre els homes), mentre que en el segon la informació de l'ECV és insuficient i obliga a fer ús d'altres fonts d'informació com l'Enquesta de l'ús del temps que, com també hem vist a l'apartat 2, denota una major dedicació de les dones a les tasques de cures dins de la llar. En el cas de la violència de gènere, el qüestionari de l'ECV no disposa de cap ítem que permeti aproximar-nos a aquest fenomen.

Finalment, una quarta carència consisteix en la dificultat que les estadístiques oficials tenen per compaginar una perspectiva micro (què passa dins de les llars) amb una perspectiva macro (l'accés al poder en el conjunt de la societat), que identifiqui les relacions asimètriques de poder que es donen entre els membres de la llar i alhora tingui en compte els processos de discriminació pública. Aquesta darrera carència supera l'àmbit d'estudi de l'ECV (les llars privades), per la qual cosa es fa necessària la combinació amb d'altres fonts d'informació amb les problemàtiques de comparació (per qüestions de mostra, de marc territorial i temporal) que comporten aquests tipus d'anàlisis.

5. Una alternativa metodològica: les dades de pobresa sota el supòsit d'autonomia

Com hem comentat, una de les característiques metodològiques de l'estudi de la pobresa és que la unitat de mesura és la renda disponible del conjunt de la llar, sense donar importància qui dels seus membres és el

principal generador. Per aquesta decisió operativa, i tenint en compte que homes i dones tendeixen a conviure de manera numèricament equilibrada dins de les llars, les estadístiques oficials difícilment poden oferir uns resultats de pobresa diferents per ambdós col·lectius. Això contrasta amb la constatació que l'accés real a la protecció donada per la vinculació laboral o les prestacions socials sí que demostren l'existència d'una desigualtat per raó de gènere, com s'ha apuntat a l'apartat 2.

Per tant, incorporar la perspectiva del gènere als estudis sobre pobresa també implica qüestionar els instruments metodològics que s'estan utilitzant. I les estadístiques oficials obvien que el fet de ser un individu financerament autònom o dependent té implicacions en el repartiment dels rols dins de la llar, i que aquesta divisió està fonamentada, sobretot, en el gènere.

Per superar aquest biaix metodològic, incorporem aquí els resultats obtinguts a partir d'una proposta metodològica alternativa, el supòsit d'autonomia, que determina el risc de pobresa dels individus comptabilitzant ara exclusivament els ingressos generats per sí mateixos i contemplant-los com una llar unipersonal. S'exclou d'aquesta anàlisi la població de 0 a 15 anys i aquella de major edat però que declara estar estudiant, degut al biaix que la seva dependència financera tindria sobre els resultats globals.

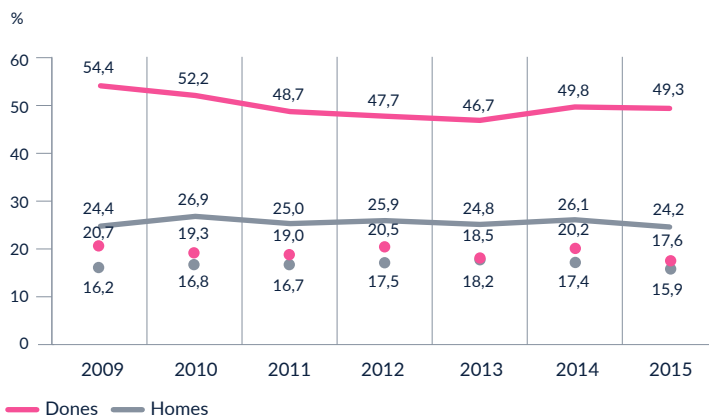
Com qualsevol altra decisió metodològica, aquesta proposta també presenta un seguit de limitacions que cal tenir en compte, com: a) s'imposa als individus una situació hipotètica i no real, que és considerar-los com una llar

individual; b) el fet de no contemplar els possibles canvis en les pautes de comportament dels individus si aquesta imposició es donés en la realitat, o c) les dificultats a l'hora de determinar si els individus mantindrien, en solitari, els ingressos que actualment rep el conjunt de la llar (com els procedents de les ajudes familiars o de rendes per lloguers d'altres propietats o d'interessos conjunts). Malgrat aquestes limitacions, entenem que és un exercici que ens permet abordar les pautes de desigualtat que es donen dins de la llar i denunciar la impossibilitat de la mesura convencional de pobresa per abordar aquesta problemàtica.

El 2015, gairebé la meitat de les dones de Catalunya majors de 15 anys i que no estan estudiant es troben en risc de pobresa (17,6%) o s'hi trobarien si visquessin amb els seus ingressos individuals i en solitari (un 31,7% addicional, per un registre final del 49,3%), un percentatge que duplica el dels homes: només un 24,2% té uns ingressos individuals inferiors al llindar de pobresa. Això suposa un augment mitjà del 52,2% en el risc de pobresa entre els homes i del 180,1% en el cas de les dones en comparació amb els resultats obtinguts segons la metodologia convencional. En el cas de les dones, el risc de pobresa segons aquesta metodologia s'havia reduït substancialment entre 2009 i 2013 (en 7,7 punts percentuals), per tornar a augmentar en els dos darrers anys. Malgrat això, el registre del 2015 es manté 5,1 punts per sota del de l'any 2009 (54,4% del col·lectiu). En els homes aquest indicador té un comportament més rígid i entre el mínim (registrat el 2015) i el màxim (registrat el 2010) només hi ha 2,7 punts de diferència.

El gràfic 3 (pàgina 75) ens permet aprofundir en l'impacte que té l'ús d'una o altra metodologia en el risc de pobresa

Gràfic 2. Risc de pobresa segons sexe, a partir del supòsit d'autonomia. Població de 16 anys i més que no està estudiant. Catalunya (2009-2015).

Font: Elaboració pròpia a partir de l'Enquesta de condicions de vida

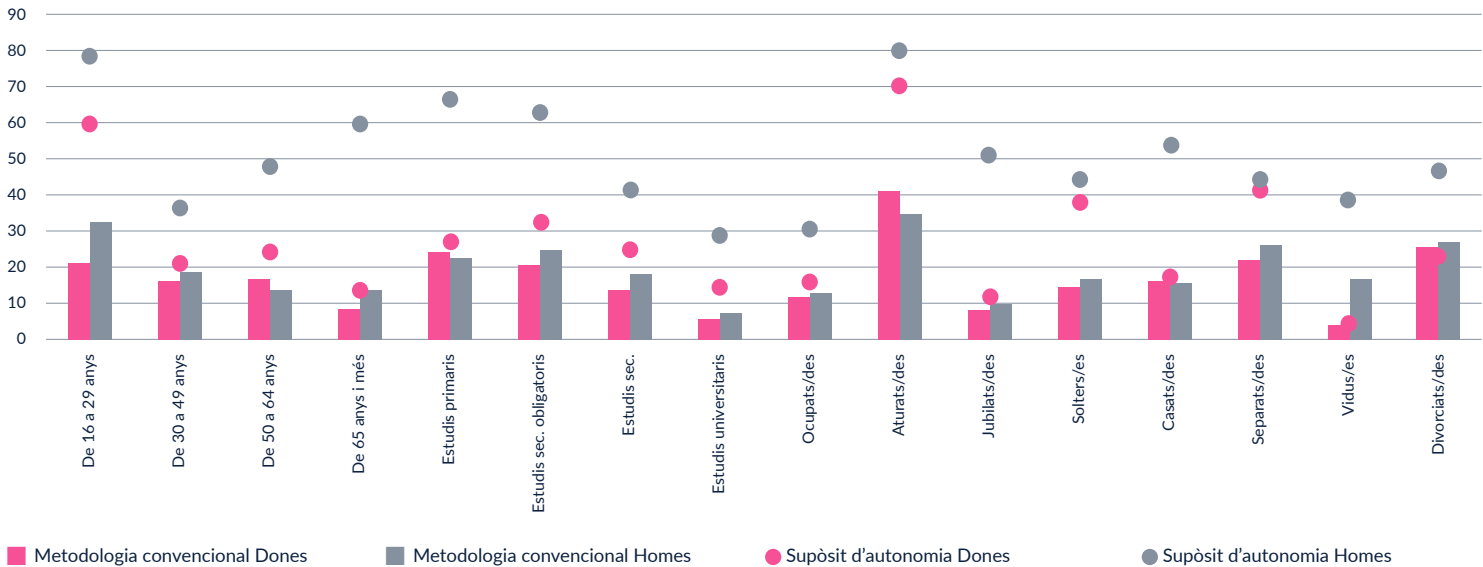
Nota: En el supòsit d'autonomia, els punts marquen els valors a partir de la metodologia convencional.

en funció dels principals perfils socials i demogràfics com són l'edat, el nivell d'estudis, la relació amb l'activitat i l'estat civil⁶.

Els càlculs basats en la metodologia convencional mostren que, a una mateixa edat, el risc de pobresa acostuma a ser superior entre les dones, excepte entre la població de 50 a 64 anys en què els homes s'han vist castigats en major mesura per l'evolució del mercat laboral. La situació és especialment rellevant en el grup

6. Hem decidit no incloure una anàlisi específica sobre el lloc de naixement o la nacionalitat a causa de les limitacions provinents de l'ECV, que només desagrega aquesta informació en tres categories: a) Estat espanyol; b) Resta de la Unió Europea (UE), i c) Resta del món. A més, en la segona categoria la mida mostral és inferior a 50 casos en homes i en dones, aspecte que limita la robustesa dels resultats des d'un punt de vista de la representativitat.

Gràfic 3. Risc de pobresa segons sexe, per determinats perfils, a partir del supòsit d'autonomia. Població de 16 anys i més que no està estudiant. Catalunya (2009-2015).

Font: Exclusió social i gènere a l'àmbit local editat per l'Institut de Ciències Polítiques i Socials (Valls, 2016).

de 16 a 29 anys: l'any 2015 és el grup d'edat amb major risc de pobresa entre les dones (32,9%), aquell on més ha augmentat aquest risc de pobresa femenina (gairebé en un 40% en sis anys) i on hi ha una major diferència absoluta en el risc de pobresa en relació als homes (11,1 punts percentuals). L'aplicació del supòsit d'autonomia reforça encara més aquesta tendència i, ara sí, per tots els grups d'edat el risc de pobresa seria superior entre les dones que entre els homes, assolint els valors més elevats en el grup de 16 a 29 anys (gairebé vuit de cada deu dones d'aquest grup d'edat que no estan estudiant es trobaria en risc de pobresa amb els seus ingressos individuals) i de 65 i més (gairebé sis de cada deu). A més, mentre que

la penalització de l'autonomia sobre el risc de pobresa es localitza, en les dones, al llarg del cycle vital, en els homes queda concentrada a l'edat juvenil. És a dir, acabada la transició a la vida adulta, la metodologia convencional ofereix un patró similar pel que fa al risc de pobresa entre homes i dones, mentre que la metodologia alternativa reflecteix la situació de dependència familiar de les dones adultes i d'edat avançada, que s'aguditza a mesura que augmenta l'edat: en el grup d'individus de 65 anys i més el risc de pobresa sota el supòsit d'autonomia és 4,3 vegades superior entre les dones que entre els homes, mentre que els resultats de la metodologia convencional redueixen aquesta ràtio a un valor de 1,5.

Pel que fa al nivell d'estudis, a un major nivell formatiu li correspon un menor risc de pobresa a excepció de la població amb estudis primaris, concentrada en el grup d'edat de 65 anys i més, fet que els garanteix uns majors nivells de protecció gràcies a l'accés a les prestacions de jubilació. A més, sigui quin sigui el nivell d'estudis, el risc de pobresa femenina és superior, altra vegada amb l'excepció dels estudis primaris. L'aplicació del supòsit d'autonomia treu a la llum uns majors nivells de desigualtat entre homes i dones que els que mostren les estadístiques oficials. El risc de pobresa femenina augmentaria entre 2,5 i 3,7 vegades respecte a la metodologia convencional. La probabilitat de trobar-se per sota del llindar de pobresa amb els ingressos individuals és entre 1,7 i 2,4 vegades superior en les dones que en els homes per cada nivell formatiu quan, segons la metodologia convencional, el màxim es situava en 1,3 vegades en el cas dels estudis secundaris post-obligatoris. A tall d'exemple, mentre que la metodologia convencional apunta a un risc de pobresa similar entre homes i dones amb estudis universitaris, el percentatge de dones amb estudis universitaris que tenen uns ingressos anuals per sota del llindar de pobresa (29,5%) és superior que el dels homes que tenen, com a màxim, estudis primaris (27,5%). En aquest sentit, una part substancial de la protecció de què gaudeixen les dones amb major nivell formatiu sembla explicar-se per la seva qualificació però també pels processos d'emparellament selectiu i pels nivells d'homogàmia educativa (Cervini-Pla i Ramos, 2013).

En relació a l'activitat laboral, el fet d'estar ocupat/da redueix el risc de pobresa en relació a la situació d'atur i això ho reflecteixen tant la metodologia convencional com l'alternativa. El risc de pobresa en el primer cas es situa just

per sobre del 10% del total d'homes i de dones i es limita als casos en què la persona no ha estat ocupada tot l'any o conviu a la llar amb persones que no aporten ingressos. El supòsit d'autonomia augmenta lleugerament el registre d'homes en situació de pobresa (16,8%) i notablement el de dones: gairebé una de cada tres dones ocupades té uns ingressos inferiors al llindar de pobresa. La població aturada és la més afectada pel risc de pobresa segons la metodologia convencional, amb una incidència del 42% entre els homes i del 35,4% entre les dones. El fet que el risc de pobresa sigui superior entre els homes aturats que entre les dones aturades no s'explica per una major protecció sobre les dones sinó perquè, com que les llars encara es basen principalment en un model d'organització patriarcal, el fet que l'home es trobi en situació d'atur les penalitza més que si ho està una dona. De fet, quan tornem a calcular la incidència de la pobresa però ara ens basem en els ingressos individuals, les dones aturades tindrien una major probabilitat de trobar-se en risc de pobresa (80,7%) que els homes (71%). Pel que fa a la població jubilada, la metodologia convencional apunta a una similitud en els registres de pobresa tant per homes (8,3%) com per dones (10,8%), i que el supòsit d'autonomia gairebé no té efecte entre els homes (un 11,6% es trobaria en risc de pobresa amb els seus ingressos). En canvi, entre les dones el risc de pobresa es multiplica gairebé per cinc (51,3%).

Finalment, a Catalunya més de la meitat de dones casades (53,6%) es trobaria en risc de pobresa en cas de viure en solitari, un registre que triplica el que pateixen els homes (17,5%). L'efecte de la llar en el càlcul de la pobresa es fa evident, ja que les estadístiques oficials mostren uns registres gairebé idèntics per ambdós col·lectius: el 16,4%

dels homes i el 16% de les dones es troben en risc de pobresa. En aquest sentit, el matrimoni sembla ser una institució especialment protectora en termes financers per a les dones (que redueixen a una tercera part el risc de pobresa en relació a si visquessin soles) si bé aquesta dada obvia que la protecció rebuda amaga una situació de dependència financera respecte al marit. Entre la població soltera, marcada per un component juvenil, el canvi de la metodologia convencional al supòsit d'autonomia no presenta un impacte diferencial per raó de gènere: en ambdós casos tant homes com dones patirien un augment

proporcional del risc de pobresa en cas de viure amb els propis ingressos. Les dones vídues i les divorciades també es veurien especialment afectades en cas de viure exclusivament dels seus ingressos, amb un risc de pobresa que es multiplicaria per 2,2 i 1,7, respectivament i que seria notablement superior al dels homes. Aquesta mateixa tendència no s'observa amb la mateixa intensitat entre les dones separades.

El gràfic 4 sintetitza visualment els resultats d'aquest model analític per l'any 2015, basat en Valls (2016: 87). Es

Gràfic 4. Diagrama de dispersió biespacial sobre el risc de pobresa segons la metodologia convencional i segons el supòsit d'autonomia, per sexes i diferents perfils socials i demogràfics. Catalunya (2015).

Font: Exclusió social i gènere a l'àmbit local editat per l'Institut de Ciències Polítiques i Socials (Valls, 2016).

tracta d'un diagrama de dispersió biespacial amb les quatre variables sociodemogràfiques estudiades (edat, nivell d'estudis, relació amb l'activitat i estat civil) desagregades al seu torn pel sexe. L'eix horitzontal representa el risc de pobresa calculat segons la metodologia convencional i l'eix vertical sota el supòsit d'autonomia. Les línies vertical i horitzontal marquen la mitjana en ambdós casos (19 i 34,6%).

Com s'observa, nou dels perfils masculins i només dos dels femenins es situen al quadrant inferior esquerre, que és aquell amb uns registres de pobresa inferiors a la mitjana sigui quina sigui la metodologia utilitzada. Mentre que els perfils masculins d'aquest quadrant són relativament transversals, només les dones amb estudis universitaris i/o les que estan ocupades poden accedir a aquest espai de protecció. En tot cas, fins i tot tenint en compte que es tracta dels perfils més ben situats a nivell formatiu i laboral, les dones amb estudis universitaris i/o ocupades veurien augmentat el seu risc de pobresa en 3,7 vegades i en 2,4 vegades, respectivament, si tinguéssim en compte exclusivament els seus ingressos individuals (en els homes, 2,4 i 1,4 vegades).

El quadrant inferior dret és un espai específicament masculinitzat (tres dels perfils d'homes, per cap de les dones): homes amb estudis primaris, secundaris obligatoris o divorciats. Aquest perfil poblacional es caracteritza per presentar un escàs impacte en termes de pobresa en passar d'una metodologia a l'altra: són, per tant, homes amb una capacitat econòmica limitada (donat que el risc de pobresa és superior a la mitjana) però amb autonomia econòmica, que els permetria amortir bona part de l'impacte que genera el supòsit d'autonomia.

El dos quadrants superiors estan clarament feminitzats. L'esquerre, amb set perfils femenins i només un de masculí. S'hi identifica l'existència d'un risc de pobresa relativament baix (inferior a la mitjana, segons la metodologia convencional), però que augmentaria substancialment si comptabilitzem exclusivament els ingressos individuals. Es pot definir, per tant, com un espai de pobresa latent marcat per l'absència d'autonomia financera dels seus membres, que depenen de la protecció que obtenen pels ingressos d'altres membres de la llar. S'hi engloben dones casades, de 50 a 64 anys o de 65 i més, jubilades i dones amb estudis secundaris post-obligatoris. En aquest espai hi trobem, a més, dones solteres i separades: mentre que en el primer cas són sobretot noies que viuen i depenen de la llar d'origen, en el segon es tracta, majoritàriament, de dones separades que, o viuen soles, o s'han ajuntat amb algun altre adult.

Finalment, el quadrant superior dret torna a estar clarament feminitzat (vuit perfils de dones i tres d'homes) i, com hem dit, es caracteritza per un risc de pobresa superior a la mitjana sigui quina sigui la metodologia d'anàlisi, de manera que el podem definir com un espai de vulnerabilitat social explícita al qual hi pertanyen homes joves, aturats o separats, i un heterogeni perfil de dones pel que fa a la relació amb l'activitat (aturades o dedicades a les tasques de la llar), a l'edat (de 16 a 49 anys), formació (estudis primaris o secundaris obligatoris) i estat civil (divorciades i vídues).

6. Conclusions

Aquest treball ha abordat el fenomen de la pobresa intentant incorporar una perspectiva de gènere. En primer lloc, s'ha constatat que els registres de pobresa provinents

de les estadístiques oficials mostren una escassa desigualtat entre homes i dones si els comparem amb els provinents amb altres indicadors com la relació amb el mercat laboral, l'accés a les prestacions socials o la disponibilitat de temps. El 2015, el 18,9% dels homes i el 19% de les dones es situen per sota del llindar de pobresa a Catalunya.

Però la incorporació de la perspectiva de gènere als estudis de pobresa s'ha de sustentar no només en la denúncia que els registres afecten en major mesura a les dones i que això és fruit d'un model d'organització social basat en el patriarcat que privilegia els àmbits i estatus relacionats dominats pels homes i discrimina els dominats per les dones. També ha d'alertar de la ceguera de les estadístiques oficials sobre pobresa davant la qüestió del gènere a causa del conjunt de decisions tècniques i metodològiques que tendeixen a amortir la desigualtat que es dona entre homes i dones dins de les llars. Hem alertat de diversos dèficits que aquestes decisions tenen des del punt de vista del gènere, des de l'homogeneïtzació de la capacitat financera dels seus membres a l'absència de valoració de les tasques que escapen a la lògica del treball productiu-remunerat fins a la inexistència en els qüestionaris d'indicadors clau en relació a la desigualtat de gènere.

Finalment, hem fet una proposta de mesura alternativa de la pobresa que es basa en el supòsit d'autonomia i que pretén determinar quins individus disposen d'ingressos superiors o inferiors al llindar de pobresa. El 2015, el 49,3% de les dones i el 24,2% dels homes majors de 15 anys i que no estudien tenen uns ingressos individuals inferiors al llindar de pobresa. Això significa que una part de la població depèn de les rendes obtingudes per altres membres de la llar per

escapar de la pobresa. I que la major part d'aquesta població és femenina. Pels homes, la possibilitat d'orientar temps i esforç a l'activitat productiva-remunerada els permet generar i controlar la major part dels recursos monetaris produïts a la llar, el que es tradueix en una situació asimètrica pel que fa a la disposició de poder i autonomia dins de la llar i que condemna les dones a treballar més hores al dia i a fer-ho en treballs menys reconeguts socialment, –com el treball reproductiu-no remunerat–, i a tenir un menor poder de decisió sobre les pròpies vides.

En definitiva, entenem que incorporar la perspectiva de gènere en els estudis de pobresa implica tenir presents els condicionants estructurals que fan que una part substancial de la vulnerabilitat femenina s'expliqui per l'estatus associat a allò femení tant dins com fora de les llars i alertar que una part d'aquesta distribució desigual de la vulnerabilitat no està sent explicada pels indicadors i metodologies oficials.

Bibliografía

Álvarez, Carlos.; Davia, María Ángeles i Legazpe, Núria. "Impacto laboral de la crisis económica: privación de empleo y precariedad". *Papeles de Economía Española*, núm. 135 (2013), pp. 83-98.

Ayllón, Sara. "Discriminación salarial de género y pobreza en Cataluña". *Revista de Economía Aplicada*, núm. 62 (2013), pp. 37-60.

Benería, Lourdes. "Accounting for women's Work: the Progress of Two Decades". *World Development*, núm. 20(1) (1992), pp. 63-95.

Cervini-Pla, María; Ramos, Xavier. "Movilidad intergeneracional y emparejamiento selectivo en España". *Papeles de Economía Española*, núm. 135 (2013), pp. 217-229.

De la Cal, Maria Luz. “Avances metodológicos para el análisis y la comprensión de la desventaja social femenina”. *Revista Internacional de Organizaciones*, núm. 3 (2009), pp. 29-47.

Esping-Andersen, Gösta. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press i Princeton: Princeton University Press, 1990.

Fraser, Nancy. “Redistribución y reconocimiento: hacia una visión integrada de justicia del género”. *Revista Internacional de Filosofía Política*, núm. 8(8) (1996), pp. 18-40.

Gálvez, Lina. “La post-crisis de la austeridad. Género y exclusión social”. A De la Fuente, Maria (coord.). *Exclusió social i gènere a l'àmbit local. Transversalitat, interseccionalitat i empoderament*. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials, 2016.

Maruani, Margaret. “Tiempo, trabajo y género”. A Prieto, Carlos (ed.), *Trabajo, género y tiempo social*. Barcelona: Hacer, 2007.

Permanyer, Iñaki; Treviño, Rocío. “El impacto de la crisis sobre los niveles de renta y el mercado de trabajo según género y tipología familiar”, *Papeles de Economía Española*, núm. 135 (2013), pp. 119-137.

Rosetti, Natalia. “El concepte d'exclusió social: enfocaments, perspectiva de gènere i polítiques d'inclusió”. A De la Fuente, Maria (coord.). *Exclusió social i gènere a l'àmbit local. Transversalitat, interseccionalitat i empoderament*. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials, 2016.

Tortosa, José María. *Pobreza y perspectiva de genero*. Barcelona: Icaria, 2001.

Tortosa, José María (coord.). *Mujeres pobres, indicadores de empobrecimiento en la España de hoy*. Madrid: Fundación Foessa, 2002.

Tortosa, José María. “Feminización de la pobreza y perspectiva de género”. *Revista Internacional de Organizaciones*, núm. 3 (2009), pp. 71-89.

Valls, Francesc. “Cartografía de la feminització de la pobresa a Catalunya”. A De la Fuente, Maria (coord.). *Exclusió social i gènere a l'àmbit local. Transversalitat, interseccionalitat i empoderament*. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials, 2016.

Valls, Francesc; Belzunegui, A. “La pobreza en España desde una perspectiva de género”. A Foessa, VII Informe sobre exclusión y desarrollo social en España 2014. Madrid: FOESSA, 2014.

Dones sense llar: la invisibilització de l'exclusió residencial femenina

Albert Sales

Departament de Ciències Polítiques de la UPF

Laura Guijarro

Sant Joan de Déu. Serveis Socials

Paraules clau: sensellarisme, dones, invisibilització, pobresa, exclusió residencial, violència

Tot i que el sensellarisme extrem es continua considerant una problemàtica majoritàriament masculina, la presència de dones que pateixen exclusió residencial va en augment. Aquest article analitza els trets característics del sensellarisme femení i les causes de la seva invisibilitat. S'aborden també les conseqüències d'aquesta invisibilitat i de les llacunes de coneixement existents a l'hora de dissenyar polítiques i plans estratègics focalitzats en les formes més extremes de sensellarisme. Polítiques públiques que massa sovint no tenen en compte les necessitats específiques de les dones sense llar.

1. Introducció

La proporció de dones en situació de sensellar està patint un augment en molts països i ciutats europees. Tot i les dificultats per quantificar el sensellarisme amb perspectiva de gènere, en diversos països europeus es registren indicadors que alerten d'un creixement de l'exclusió residencial femenina. A França, per exemple, s'ha detectat un increment del 22% de dones que demanen habitatge d'emergència¹ entre febrer de 2015 i febrer de 2016. A Irlanda només entre gener del 2016 i gener del 2017 l'accés de dones a serveis destinats a persones sense llar va augmentar en un 28%². Barcelona no està sent pas una excepció i, malgrat que el

1. Baromètre 115 de février 2016 - Alerte au 115 sur l'absence d'hébergement pour les femmes et les familles. Disponible a <http://www.federationsolidarite.org/publications-fnars/barometre-115/barometre-archives-menu/6549-cop-fnars-barom%C3%A8tre-115-f%C3%A9vrier-2017>

2. Homelessness report January 2016, Homelessness report January 2017. Disponible a <http://www.housing.gov.ie/housing/homelessness/other/homelessness-data>

sensellarisme femení és menys visible, no vol dir que no existeixi³.

El sensellarisme s'ha considerat i es continua considerant una problemàtica que afecta majoritàriament als homes degut a la invisibilitat de les dones que pateixen exclusió residencial. Si fem una ullada a les dades disponibles, veiem que només un 11% de les persones que dormen als carrers de Barcelona són dones (Sales et. al. 2015), i que la proporció de dones en serveis d'acollida nocturna per a persones sense sostre és del 14%. Però cal recordar que el sensellarisme té moltes cares i, malgrat que les més visibles són certament masculines (les protagonitzades per aquelles persones que dormen al ras o pernocten en serveis destinats a persones sensellar, com ara els albergs), podem afirmar que la manca d'accés a l'habitatge i els processos d'empobriment situen les dones en les situacions de gran vulnerabilitat que resten ocultes a causa d'una concepció del sensellarisme restringida i androcèntrica.

2. La invisibilitat del sensellarisme femení

A Barcelona i Catalunya les dones pateixen una major vulnerabilitat davant la pobresa que els homes⁴ (Belzunegui, 2012; Sarasa i Sales, 2009). Però, malgrat que la pobresa té rostre de dona, el sensellarisme es considera una problemàtica que afecta majoritàriament a homes. La raó principal és que les formes d'exclusió residencial protagonitzades per dones acostumen a quedar ocultes en l'àmbit privat. Existeix un sensellarisme no visible que es viu de portes endins, fora del carrer, i que implica situacions greus de precarietat habitacional que, malgrat no materialitzar-se a la via pública, limiten la capacitat de

dur a terme un projecte de vida autònom i les possibilitats de sortir de situacions de pobresa extrema.

Els processos d'exclusió residencial que porten al sensellarisme operen de diferent manera entre les dones que entre els homes. Malgrat la preocupant manca de dades oficials sobre el sensellarisme femení a la UE⁵, recerques realitzades a diferents països i ciutats permeten apuntar algunes de les causes de la reduïda presència de dones dormint al carrer arreu d'Europa i ens alerten sobre la invisibilitat de l'exclusió residencial femenina.

Investigacions realitzades a Irlanda (Mayock i Sheridan, 2012), Estats Units i Anglaterra (Passaro, 2014) coincideixen en concloure que les dones demanen ajuda dels serveis socials per resoldre problemes d'habitatge només quan fallen les xarxes de suport d'amics i familiars. En el cas de les dones amb menors a càrrec, el rebuig al monitoreig per part dels serveis socials, la por a perdre la capacitat de decisió sobre la relació amb fills i filles o a perdre'n la custòdia, són factors que expliquen que, en primera instància, es cerquin solucions informals. Quan les dones perden les

---

3. Les dades disponibles de Barcelona es presenten en el següent epígraf.

4. Belzunegui i Valls (2014) mostren a l'informe *La pobresa en España desde una perspectiva de género* com la convergència de la taxa de risc de pobresa entre homes i dones que s'ha donat a Espanya en els darrers anys de crisi, es deu a l'empitjorament de la situació econòmica de les famílies i no considera la distribució intrafamiliar dels recursos. A través de metodologies que aproximen el risc de pobresa sota el supòsit d'independència personal, els autors conclouen que la taxa de risc de pobresa és poc sensible a les desigualtats entre homes i dones i que les dones segueixen patint amb més intensitat i freqüència la pobresa.

5. Queixa documentada repetidament per la *Women's Homelessness in Europe Network*. <http://www.womenshomelessness.org/>

possibilitats de mantenir un habitatge propi, unes relacions personals més sòlides que les masculines i la consegüent capacitat de mobilitzar el propi capital social ajuden a no arribar a situacions de carrer o a les xarxes de refugis i albergs. Les dones, pels rols de gènere que històricament se'ls han assignat, mantenen vincles socials més sòlids amb l'àmbit familiar i amb les amistats. La pluralitat de rols en els que es desenvolupa la seva vida quotidiana sembla dotar-les d'una major capacitat de mobilitzar recursos relacionals (Bourdieu, 2000) que, en moments d'extrema precarietat, podrien protegir-les d'acabar al carrer (Escudero, 2003). D'altra banda, els homes s'identifiquen amb major intensitat i freqüència amb el seu rol laboral i amb l'obtenció d'ingressos. El trencament amb el mercat laboral provoca una ràpida erosió del significat que l'individu dona a la seva quotidianitat (Sales et. al. 2015).

Si bé el recurs a amistats, familiars o persones conegudes pot ser per les dones un factor de protecció davant les situacions més extremes d'exclusió residencial, les pròpies xarxes de relació informals col·loquen a les dones que no poden accedir a un habitatge en situacions d'explotació i de precarietat que constitueixen, també, formes invisibles de sensellarisme amb un impacte sobre el seu benestar i sobre la seva estructura d'oportunitats a l'hora de construir un projecte de vida digne (Baptista, 2010, Mayock i Sheridan, 2012). Es tracta de situacions difícils de quantificar i de detectar, com ara viure en pisos sobreocupats sense contracte, confiant en la bona voluntat de qui les acull, estar-se en una habitació de relloguer sense cap seguretat jurídica i sense capacitat de demostrar la residència, o refugiar-se a casa de familiars que també viuen situacions de vulnerabilitat social, amb les tensions que això comporta.

Un dels resultats més evidents d'aquesta invisibilitat és que les polítiques d'atenció a les persones sense llar han estat dissenyades des d'una perspectiva masculina pensant en l'atenció a aquells afectats per l'exclusió residencial que passen més temps a l'espai públic, els quals són majoritàriament homes. Quan existeixen, les dades sobre la realitat del sensellarisme s'elaboren a través de la informació que proporcionen les entitats i les administracions públiques que proveeixen aquests serveis (Pleace, 2016). En conseqüència, les formes d'exclusió residencial que s'aconsegueixen quantificar i aproximar són les que històricament han motivat la creació dels dispositius d'atenció. A Barcelona, les dades que recull anualment la XAPSLL revelen una forta sobrerrepresentació masculina de les categories ETHOS que han constituït tradicionalment l'objecte d'intervenció de les entitats i serveis especialitzats en l'atenció a les persones sense sostre. Segons la XAPSLL, al 2015, de les persones que dormien al carrer, al voltant d'un 11% eren dones. Així mateix, entre les que pernoctaven en albergs i equipaments d'emergència, les dones constituïen un 14% del total de persones usuàries. En els equipaments residencials col·lectius i centres que ofereixen un seguiment social més intensiu, les dones eren un 20% del total de residents. En els pisos d'inclusió i altres habitatges compartits amb suport professional, eren dones un 23%. I entre les persones que vivien en habitacions de relloguer o pensions gràcies al finançament d'alguna entitat o dels serveis socials, la proporció de dones era del 30% (Sales et al. 2015).

Seguint la definició de sensellarisme que es desprèn de la classificació ETHOS, les dades de la XAPSLL són

molt precises en la comptabilització de persones que es troben en les categories més properes a la situació de carrer, però presenten llacunes importants a l'hora d'aproximar-se a les situacions d'exclusió residencial que tradicionalment no eren considerades per les polítiques d'atenció a persones sense llar. En aquest sentit, manquen dades de les categories “Viure en allotjaments temporals reservats a immigrants i demandants d'asil”, “Viure en una institució residencial o d'internament amb la perspectiva de ser acomiadat/da en un termini definit sense un habitatge d'acollida disponible”, “Viure sota amenaça de desnonament”, “Viure sota l'amenaça de violència per part de família o parella”, “Viure en un habitatge no apropiat segons la legislació”, “Viure en un habitatge massificat”.

Quan el fenomen del sensellarisme es redueix a les persones que dormen al carrer o que viuen en recursos residencials, la problemàtica de les dones sense llar es torna invisible (Pleace, 2016). Els registres de serveis socials públics i entitats responen a una lògica de gestió en la que el sensellarisme es considera un problema d'acumulació de problemàtiques socials i s'identifica únicament amb el fet de dormir al carrer o fer ús dels albergs. En aquesta línia, són molts els països europeus que consideren persona sense llar aquella que pernocta a la via pública o en un centre especialitzat, invisibilitzant l'exclusió residencial que no té impacte en l'espai públic. Les agències nacionals d'estadística i la legislació en matèria de serveis socials a Espanya, Itàlia, Portugal, Grècia, i a tots els països de recent incorporació a la Unió Europea, encara mantenen una definició restringida del sensellarisme. Mentre que només Dinamarca, Finlàndia, Suècia, Països Baixos, Regne Unit i Luxemburg han

adoptat les categories ETHOS per sistematitzar les dades sobre sensellarisme a nivell nacional (European Commission, 2013).

En aquells països europeus que sistematitzen les dades sobre sensellarisme de les categories ETHOS 3 i 4 (habitatge insegur i habitatge inadequat), la presència de dones es fa més visible, tot i que encara es poden trobar variacions en les definicions en les quals no totes les dones sense llar estan representades. El sensellarisme femení no es classifica sempre com a tal en àmbits com el de la salut o els serveis destinats a dones que han patit violència de gènere. De fet, una dona que ha hagut d'abandonar casa seva degut a la violència exercida per la seva parella, és classificada com una dona en risc de violència i no com una dona sense llar, i per extensió en molts països europeus, aquelles que viuen en cases d'acollida per a dones maltractades no són definides com a persones sense llar malgrat haver perdut l'espai de seguretat i de cura que proporciona un habitatge i malgrat les importants dificultats que es troben per tornar a construir una llar degut a la duresa dels mercats laboral i de l'habitatge (Pleace, 2016). (Taula 1)

3. Les dones en els serveis d'atenció a persones sense llar

El sensellarisme femení és un fenomen diferent del masculí i la seva anàlisi topa amb les dificultats per recollir dades de l'exclusió residencial que es viu fora de la via pública i de la intervenció dels serveis socials. Adoptar una definició àmplia del sensellarisme com la que proposa FEANTSA a través de la definició de categories ETHOS obliga a dissenyar polítiques que incideixin en la realitat

Taula 1. Nombre de persones sense llar a la ciutat de Barcelona. Classificació ETHOS, categories amb informació disponible (Març 2015).

	Categories operatives	Persones	Homes (%)	Dones (%)	Menors de 18 anys -nois i noies- (%)
Sense sostre	1. Viure en un espai públic o a la intempèrie. ¹	693	89,03	10,97	0,00
	2. Pernoctar en un alberg i/o forçat a passar la resta de dia en un espai públic.	252	85,71	14,29	0,00
Sense habitatge	3. Viure en albergs o centres per a persones sense llar. Allotjaments temporals.	511	68,69	19,96	11,35
	4. Viure en refugi per a dones.	4	0,00	50,00	50,00
	5. Viure en allotjaments temporals reservats a immigrants i als demandants d'asil.	nd			
	6. Viure en una institució residencial o d'internament amb la perspectiva de ser acomiadat/da en un termini definit sense un habitatge d'acollida disponible.	nd			
	7. Viure en un allotjament amb recolzament sostingut per a persones sense llar.	481	58,63	23,28	18,09
	8. Viure en un habitatge amb règim de tinença insegur. Sense pagar lloguer.	424	52,59	30,90	16,51
	9. Viure sota amenaça de desnonament.	nd			
Habitatge insegur	10. Viure sota l'amenaça de violència per part de família o parella.	nd			
	11. Viure en estructures temporals o no convencionals. ²	434	54,61	23,73	21,66
	12. Viure en un habitatge no apropiat segons la legislació.	nd			
Habitatge inadequat	13. Viure en un habitatge massificat.	nd			
	Total	2.799	68,81	20,08	11,11

1 Proporció d'homes, dones i menors, segons els contactes realitzats pel Servei d'Inserció Social de l'Ajuntament de Barcelona durant el mes de març de 2015

2 Proporció d'homes, dones i menors contactats en assentaments pel Servei d'Inserció Social de l'Ajuntament de Barcelona durant l'any 2014.

Font: Sales et. al. 2015

de les persones que viuen en habitatges massificats o no apropiats, sota amenaça de desnonament, o a les portes de sortir d'una institució residencial o de la presó sense habitatge disponible a l'exterior. Comprendre el sensellarisme com a procés d'exclusió residencial complex comporta adoptar una perspectiva preventiva, sovint oblidada pels serveis d'atenció a les persones sense llar i, en conseqüència, parar atenció a les dones sense llar.

En centrar-se en situacions de sensellarisme altament masculinitzades, les polítiques d'atenció a persones sense llar han definit una cartera de serveis i unes metodologies d'intervenció que s'adapten millor a necessitats vinculades a estils de vida tradicionalment masculins que a estils de vida femenins. Els patrons de comportament de dones i homes quan viuen situacions d'exclusió residencial i la seva relació amb els recursos residencials d'emergència estan condicionats per un disseny androcèntric dels equipaments i pel fet que les dones es trobin en evident minoria (Pleace et. al. 2016). La sensació de por i de falta d'intimitat que ocasiona la manca de llar persisteix, de manera molt intensa, entre les dones que han de fer ús d'aquest tipus de recursos (Sales et. al. 2015), afavorint la cronificació de les dones en situació de sensellar.

A la incomoditat material de residir en un entorn masculí es suma la doble estigmatització que pateixen les dones sense sostre. A l'estigma propi de la seva situació de pobresa viscuda al carrer se suma la que prové del suposat abandonament del seu rol de cuidadora en l'àmbit domèstic. L'erosió fins a la ruptura de les relacions familiars és viscuda com a fracàs personal per les dones sense sostre i pel seu entorn (Van den Dries et. al. 2016). Aquesta

ruptura es perpetua i s'agreuja quan els equipaments residencials dificulten o impedeixen la reconstrucció d'aquests vincles. La inexistència d'espais d'intimitat en els recursos habitacionals públics i privats provoca que el restabliment de les relacions familiars es distanciï en el temps. Quan la persona atesa no pot considerar l'equipament la seva llar, difícilment el convertirà en un espai d'intimitat.

Investigacions realitzades a Suècia també apunten que les dones eviten els albergs i recursos habitacionals d'emergència social per persones sense sostre per l'estigma social que vincula la vida al carrer amb la prostitució (Pleace et. al. 2015). Entrevistes realitzades a dones que han passat per una situació de sense sostre a Barcelona evidencien que es percep fortament aquesta vinculació entre la prostitució i les dones en situació de sense sostre (Sales et al. 2015).

Les estratègies de lluita contra el sensellarisme engegades en països pioners inclouen investigar quines són les barreres que expulsen les dones dels serveis i recursos residencials per a persones sense sostre. La invisibilitat de les dones sense llar a la via pública i als recursos especialitzats no pot ser pretext per no considerar els drames derivats de l'exclusió habitacional femenina en el disseny de polítiques.

4. Diferents trajectòries, diferents necessitats: sensellarisme femení i violència

La violència masclista i el sensellarisme femení mantenen un estreta relació, en especial quan ens fixem en les situacions de carrer (Baptista, 2010). On s'ha estudiat

aquesta relació, la proporció de dones que vivien al carrer i que havien viscut situacions de violència per part de les seves parelles es revelava molt elevada. En una recerca realitzada a Irlanda l'any 2015 (Mayock et. al. 2015), el 92% de les dones entrevistades –totes elles ateses en recursos dirigits a persones sense sostre– havia patit alguna forma de violència física o abús de caràcter sexual durant la seva edat adulta, mentre que el 72% havia patit alguna forma de violència o abús en la seva infància.

A Suècia, tot apunta a que escapar de les agressions físiques per part de la parella és la primera causa de viure situacions de sense sostre per les dones (Sahlin, 2004). En els treballs realitzats a Barcelona s'evidencia que la necessitat de trencar amb els espais i les xarxes socials conegudes per tal de fugir d'una situació de violència masculista debilita la capacitat de les dones de recórrer a alternatives informals per tal de mitigar una situació temporal d'exclusió residencial (Sales et. al. 2015).

No hi ha dubte que aquestes experiències impacten de manera directa en la salut mental de les dones que les pateixen, afeblint la seva capacitat de confiar en els altres, de portar una vida autònoma i de mantenir relacions saludables. Aquesta problemàtica s'agreuja si afegim casos d'ús abusiu de drogues o alcohol, o algun tipus de treball sexual per poder sobreviure (Pleace et. al. 2016). Això fa que la situació de les dones sense llar respongui a factors múltiples i complexos que caldria no passar per alt a l'hora de dissenyar metodologies d'intervenció social adequades.

Al Regne Unit, una dona en risc de ser víctima de violència de gènere és legalment reconeguda com a persona sense

llar (Quilgars i Pleace, 2010). Aquest reconeixement és clau per accedir de manera prioritària a l'habitatge social, però estudis recents indiquen que les dones migrants casades amb ciutadans del Regne Unit segueixen sent altament vulnerables a situacions de sensellarisme derivades de la violència de gènere pel risc d'enfrontar-se a la pèrdua del permís de residència i a un procés de repatriació (Mayock et al, 2012).

Un cop al carrer, la violència i la pressió sexual segueixen sent problemes als quals les dones s'enfronten amb major intensitat que els homes. Si fem una ullada a l'enquesta de persones sensellar de l'Institut Nacional d'Estadística del 2012, les dades indiquen que un 24,2% de les dones que viuen al carrer han patit algun tipus d'agressió sexual, front al 1,5% dels homes. Un estudi d'investigació conduït per l'ONG *Crisis* a Anglaterra revela que un 58% de les dones que viuen al carrer han estat intimidades o amenaçades de manera violenta en els últims 12 mesos⁶. D'altra banda, i centrant-nos en la ciutat de Barcelona, l'informe de diagnosi de la situació del sensellarisme de l'any 2015 realitzat per la XAPSL (Sales et. al. 2015) deixa de manifest que la pressió sexual que reben les dones que viuen al carrer és molt alta, tant física com verbalment.

La por i la sensació d'inseguretat, per tant, semblen ser factors determinants per buscar estratègies alternatives a dormir a l'espai públic i, fins i tot, a acceptar un suport

---

6. "Homeless women are even more vulnerable than homeless men" publicat a The Guardian el 14 de febrer de 2017. Disponible a <https://www.theguardian.com/housing-network/2017/feb/14/homelessness-women-disadvantaged-channel-4-councils>

institucional rebutjat mentre les xarxes socials de suport havien estat efectives (Escudero, 2003; Pleace et. al. 2016). Les dones que han viscut en períodes més o menys curts en situació de carrer relaten situacions d'assetjament més o menys freqüents i més o menys intenses. Sovint, les dones que dormen al carrer recorren a estratègies de grup per augmentar la seva sensació de seguretat, tant agrupant-se amb altres dones com integrant-se en grups d'homes. Les dones residents en equipaments també expressen freqüentment haver estat víctimes de situacions d'assetjament sexual i gairebé sempre afirmen sentir-se en risc (Sales et. al. 2015).

5. Conclusions

Entenent el sensellarisme des de la perspectiva àmplia que ens suggereix la classificació ETHOS de situacions d'exclusió residencial, ens adonem que bona part de les dones sense llar no són considerades i comptabilitzades com a tals per les estadístiques ni pels registres d'activitat d'administracions públiques i entitats. Entre les dades oficials sobre persones sense llar no s'inclouen les víctimes de violència de gènere, que es veuen obligades a abandonar la seva llar i trenquen amb les seves xarxes socials de suport; ni les dones amb criatures a càrrec que reben suport després de perdre l'habitatge, les quals no arriben a residir en albergs pensats exclusivament per homes.

Les trajectòries vitals que porten a quedar-se sense llar són molt diverses i l'evidència empírica mostra com el gènere travessa l'experiència del sensellarisme de forma determinant. Homes i dones pateixen factors de risc diferents i viuen les situacions de pobresa i les crisis vitals de manera diferent. Les ruptures sentimentals o

de convivència, situacions d'abús per part de la parella o de violència de gènere, situen a les dones, amb o sense responsabilitats familiars, en situació de risc de pèrdua de l'habitatge. Els recursos que mobilitzen per fer front al risc d'exclusió residencial o la pèrdua de l'habitatge les porta a residir en habitacions de relloguer, pisos ocupats irregularment, pisos sobreocupats o infrahabitatges. Combatre el sensellarisme que resta ocult a les estadístiques oficials requereix d'actuacions de detecció precoç a través dels serveis socials, del sistema educatiu o del sistema sanitari, i de polítiques preventives que evitin la pèrdua de l'habitatge.

L'anàlisi de l'exclusió residencial amb perspectiva de gènere ens ajuda a ampliar la comprensió del fenomen del sensellarisme i a trencar amb la desconexió entre polítiques d'habitatge dirigides al gruix de la població i polítiques d'allotjament per persones sense sostre; fa emergir el patiment ocult de la pobresa viscuda portes endins dels immobles i ens obliga a posar el focus en el dret a l'habitatge enlloc de fer-ho en les polítiques d'atenció. Però també ens obliga a reconsiderar les estratègies per atendre a qui dorm o ha dormit al carrer. Els recursos dissenyats per atendre a persones sense sostre estan pensats per atendre una població que majoritàriament és masculina. Les dones, per contra, es troben en una situació minoritària que condueix a sentiments de rebuig, frustració, vulnerabilitat i por. És, per tant, important que el disseny de mesures adreçades a qui ja no disposa d'habitatge estigui centrat en la persona i no en la cartera de serveis, facilitant així una atenció amb perspectiva de gènere, de més qualitat i respectuosa amb la dignitat de totes les persones.

Dirigir les polítiques a la provisió d'habitatge com a primer pas del procés de vinculació amb els serveis socials s'ha mostrat una estratègia més efectiva que la que inicia la intervenció en albergs i equipaments residencials col·lectius. A més, els programes 'housing first' o la creació d'unitats convivencials petites i amb un alt component d'autogestió presenten clars avantatges per a què les dones que s'han quedat sense llar reconstrueixin els vincles socials.

Redefinir el sensellarisme, considerant-lo com a resultat de la falta d'accés a l'habitatge i comprnent la relació entre les diferents situacions descrites per la categorització ETHOS ha de permetre trencar amb els compartiments estancs en què s'organitzen els serveis i les polítiques d'atenció social. Si els serveis socials s'han de centrar en la persona, no poden seguir mantenint diferències de tracte en funció de les etiquetes triades per professionals per qualificar la situació de la persona atesa. El coneixement empíric convida a deixar d'atendre "dones sense llar", "dones víctimes de violència masclista", "dones en situació de pobresa energètica" per abordar l'exclusió residencial com a eix central per a la reconstrucció de les vides de les persones afectades per múltiples problemàtiques socials.

Bibliografia

- Baptista, I. (1990). Women and homelessness. Reflections on Homelessness Research in Europe, 2010.
- Belzunegui, A. (2012). Socialización de la pobreza en España. Barcelona: Icaria.
- Belzunegui, Á & Valls, F. (2014). La pobreza en España desde una perspectiva de género, Madrid: Foessa.
- Bourdieu, P. (2008). La dominación masculina. Barcelona: Anagrama. 2000.
- EUROPEAN COMMISSION. (2013) Confronting Homelessness in the European Union. (Disponible a <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=9770>)
- Quilgars, D., & Pleace, N. (2010). Meeting the needs of households at risk of domestic violence in England: The role of accommodation and housing-related support services. Communities and Local Government.
- Passaro, J. (2014). The unequal homeless: Men on the streets, women in their place. Routledge.
- Pleace, N. et. al. (2015). The Finnish Homelessness Strategy – An International Review. Helsinki: Ympäristöministeriö
- Pleace, N. (2016). Exclusion by Definition: The Under-representation of Women in European Homelessness Statistics. In Women's Homelessness in Europe (pp. 105-126). Palgrave Macmillan UK.
- Pleace, N., Bretherton, J., & Mayock, P. (2016). Long-term and Recurrent Homelessness Among Women. In Women's Homelessness in Europe (pp. 209-233). Palgrave Macmillan UK.
- Mayock, P., Sheridan, S., Parker, S., (2012). Migrant women and homelessness: the role of gender-based violence. The Role of Gender-based Violence. European Journal of Homelessness Journal, 6(1).
- Mayock, P., Sheridan, S., Parker, S., (2015). Women, homelessness and service provision. Dublin: Simon Communities.
- Sahlin, I. (2004). Central state and homelessness policies in Sweden: New ways of governing. European Journal of Housing Policy, 4(3), 345-367.
- Sales, A., Uribe, J. & Marco, I. (2015). Diagnosi 2015. La situació del sensellarisme a Barcelona. Evolució i polítiques d'intervenció. Barcelona: Xarxa d'Atenció a les Persones Sense Llar de Barcelona.
- Sarasa, S., & Sales, A. (2009). Itineraris i factors d'exclusió social. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Síndica de Greuges de Barcelona. 2015.
- Van den Dries, L., Mayock, P., Gerull, S., van Loenen, T., van Hulst, B., & Wolf, J. (2016). Mothers Who Experience Homelessness. In Women's Homelessness in Europe (pp. 179-208). Palgrave Macmillan UK.

Exclusió social, polítiques d'inclusió i desigualtats de gènere

Natalia Rosetti

Doctora en Ciències Polítiques, Institut de Govern i Polítiques Públiques. Universitat Autònoma de Barcelona.

Paraules clau: exclusió social, plans d'inclusió social, perspectiva de gènere, polítiques públiques

Aquest article té com objectius discutir el concepte d'exclusió social, revisar plans d'inclusió social a les diferents escales de govern i analitzar la introducció de la perspectiva de gènere en aquests debats i polítiques. Com a punt de partida, s'introdueixen diverses línies de pensament que han analitzat prèviament el concepte d'exclusió, i que han plantejat models de polítiques d'inclusió diferenciats. En segon lloc, es presenta una aproximació als principals plans d'inclusió, instruments que han aglutinat les accions contra la pobresa i l'exclusió social, des de la Unió Europea fins a l'escala local, on destaquen algunes experiències en les quals és rellevant la dimensió de gènere com és el cas de l'Alt Empordà i Barcelona. Per últim, es planteja en clau de proposta una agenda inclusiva i feminista a reforçar des del municipalisme.

Temps de crisi, més desigualtats socials i de gènere¹

A l'entorn del debat sobre l'exclusió social, les polítiques d'inclusió i les desigualtats de gènere es poden considerar tres qüestions com a punt de partida. En primer lloc, les desigualtats que són a l'arrel del model capitalista i del model patriarcal i que configuren un sistema de relacions de poder basades en la classe i el gènere que travessen i condicionen les relacions socials en totes les esferes de la vida. La ideologia del patriarcat es concreta en que el capitalisme deixa actuar al patriarcat en tot allò que li resulta útil i li permet reproduir-se (Otero, 2013).

---

1. Aquest article s'ha elaborat gràcies al debat i intercanvi del Seminari Ciutats i Persones de l'Institut de Ciències Polítiques i Socials. Una versió més àmplia s'ha publicat a De La Fuente, M. (coord.) "Exclusió social i gènere a l'àmbit local. Transversalitat, interseccionalitat i empoderament", Barcelona: ICPS.

Es tracta d'un sistema socioeconòmic en què la vida està supeditada a l'acumulació del capital i l'únic al que s'atorga valor és al treball productiu (Pérez Orozco, 2014).

En segon lloc, es produeixen a ritme vertiginós transformacions en les estructures socials que marquen un canvi d'època, amb repercussions socials, econòmiques i culturals de gran abast. Un context en què els processos d'inclusió i d'exclusió esdevenen més difusos i s'amplien les situacions de precarietat i de trencament de vincles socials. La perspectiva interseccional de gènere aporta elements d'anàlisi sobre els creuaments amb altres factors de desigualtat i discriminació que cal tenir en consideració per aproximar-se als processos d'exclusió social.

Per últim, en un moment de crisi econòmica s'agregen les situacions de desigualtat i exclusió social, situant aquest tema en el centre de l'agenda política, almenys en el pla discursiu. Com evidencien diversos estudis, les polítiques d'austeritat imposades als països europeus han aprofundit en les desigualtats entre homes i dones (Bettio et al, 2012; Gálvez, 2013). L'impacte de les polítiques d'austeritat té una especial rellevància en el suport a les famílies en tasques de cura, en àmbits clau com l'atenció a la dependència, l'atenció sanitària o la petita infància. Per una part, s'intensifica la necessitat d'accedir a un lloc de treball malgrat que aquest es trobi en pitjors condicions, al mateix temps que s'incrementa la pressió a les dones per assumir més treball reproductiu.

Crisi, gènere i exclusió social es troben, així doncs, interrelacionades especialment per la situació de les dones respecte l'economia formal, informal i de cures

(Gálvez, 2016). En definitiva, es produeix un procés de *mercantilització* i *familiarització* d'activitats que, prèviament a la crisi, havien assumit, en part, els poders públics. Tot això acompanyat d'un discurs que intensifica els rols tradicionals de gènere, agreujant situacions d'exclusió social i fins i tot de violència masclista (Ezquerria, 2011). És, per tant, un reforçament del domini patriarcal tant dels aspectes materials que afecten la vida quotidiana de les dones, com dels aspectes més simbòlics i culturals.

1. Perspectives sobre l'exclusió social i els processos d'inclusió

Les transformacions que s'han produït a les societats capitalistes han conduït a incorporar nous conceptes per definir processos socials complexos. El debat acadèmic ha estat ric identificant les situacions de desqualificació, vulnerabilitat i pèrdua de vincles que incorpora el concepte d'exclusió social. Es tracta d'un concepte àmpliament acceptat i que l'àmbit institucional ha introduït com a element central dels seus plans per a la inclusió social. Les definicions que es fan d'aquests conceptes són polititzables i estudiar-ho és rellevant.

És el govern francès qui empra la noció d'exclusió social per primera vegada a Europa durant la dècada dels 80 del segle XX. Posteriorment, s'afegeixen el Regne Unit i la Unió Europea, que recull el concepte a la cimera de Lisboa del 2000. Al segle XXI les diverses escales de govern, des de l'àmbit local fins a l'internacional, adopten la noció d'inclusió social com concepte central de les seves polítiques. D'aquesta manera, s'elaboren plans que aglutinen un conjunt d'accions que ja existien de forma

segmentada i s'incorporen noves línies d'acció per a la inclusió.

Un dels arguments per defensar el concepte d'exclusió és que la noció de pobresa es refereix als aspectes econòmics i de renda de les desigualtats, un posicionament 'estàtic' que no incorpora altres dimensions de vulnerabilitat o exclusió. La *feminització de la pobresa* es refereix al fenomen d'aprofundiment d'aquestes desigualtats en ingressos i capacitat econòmica que és especialment greu per a les dones. Però la noció de pobresa, en centrar-se en aspectes distributius i individuals, no afavoreix la incorporació de la perspectiva de gènere, sobretot quan s'utilitza a les llars com a base d'anàlisi i s'invisibilitzen així altres situacions d'exclusió (Valls i Belzunegui, 2014). Davant les situacions de risc i vulnerabilitat, amb múltiples detonants i dimensions, el concepte d'exclusió social té major capacitat explicativa. Es refereix, en definitiva, a un model social en el qual un sector de la població es troba al marge dels drets socials i de ciutadania, configurant espais de vulnerabilitat i de risc amb diferents intensitats (Castel, 1997).

Els principals àmbits d'exclusió social no estan únicament vinculats als recursos econòmics i a l'esfera productiva. Com es recull a la taula 1, s'afegeixen altres àmbits i dimensions vinculats a la formació, la vessant social i sanitària, habitacional, relacional, comunitària i espacial-territorial i, especialment, els processos de trencament de vincles socials i comunitaris. En la mesura en què es prenen en consideració altres dimensions no estrictament econòmiques, el concepte d'exclusió social facilita la incorporació de la mirada de gènere perquè es pot tenir en compte el sistema de relacions desigualitàries entre

dones i homes (De la Cal, 2009). La següent taula proposa les principals dimensions d'exclusió social, introduint-hi els usos del temps i la càrrega de treballs, també de l'esfera reproductiva, com a indicador d'exclusió econòmica fonamental.

Taula 1. Principals àmbits d'exclusió social.

Àmbits d'exclusió	Dimensions
Econòmic	Monetari (renda) Usos del temps i càrrega de treballs
Ocupacional	Accés al mercat laboral Condicions laborals
Formatiu	Accés al sistema educatiu Capital formatiu
Sociosanitari	Condicions de vida i salut, morbiditat Accés recursos sanitaris Salut física, psíquica i emocional
Habitacional	Accessibilitat Condicions dels habitatges
Relacional	Xarxes familiars i personals Vincles comunitaris
Comunitari-polític	Drets de ciutadania Participació
Espacial-territorial	Físic Socioespacial Econòmic

Nota: Elaboració pròpia a partir de Institut de Govern i Polítiques Públiques (IGOP), 2004.

No sempre és fàcil passar de la teoria a la recerca empírica dels fenòmens socials, principalment perquè depèn dels indicadors que es trien i de les fonts d'informació

disponibles. Introduir indicadors precisos que mesurin les situacions diferenciades entre homes i dones és un dels principals obstacles i reptes per obtenir un coneixement rigorós que permeti actuar en conseqüència. D'altra banda, la flexibilitat i amplitud del concepte d'exclusió social ha comportat crítiques per la seva ambigüïtat i les dificultats d'obtenir una definició precisa i metodològicament rigorosa. I, tot i que el concepte d'exclusió social genera consens, no totes les aproximacions comparteixen la mateixa perspectiva. És per això que considerem rellevant revisar les diferents aproximacions al concepte.

Paradigmes explicatius de l'exclusió social

Encara que hi ha una acceptació generalitzada del concepte d'exclusió social, també s'ha criticat el fet que no sempre defineix amb precisió les causes que motiven l'exclusió. El debat també ha plantejat quin ha de ser el seu concepte antitètic. En aquest sentit, les perspectives analítiques apunten a diferents nocions del que és exclusió social i quins han de ser els processos d'inclusió social. Aquestes propostes no només defineixen de forma diferenciada els processos d'exclusió social, sinó que aposten per respostes diferents i, en conseqüència, tenen implicacions en les polítiques públiques i en el model social al qual aspiren.

Per introduir les diverses 'línies de pensament' es presenten els paradigmes explicatius que han elaborat Silver (1994) i Levitas (2005). La primera sosté que s'han construït tres models explicatius de l'exclusió social que tenen com a referència diferents camps del pensament polític: el republicanisme, el liberalisme i la socialdemocràcia. La segona autora analitza els discursos en el context britànic i determina tres relats sobre el

concepte d'exclusió social amb diferents elements centrals: la redistribució, la integració social i, el darrer, la visió conservadora vinculada a la defensa del mercat i la integració laboral. Aquests tres discursos que identifica Levitas tenen una certa correspondència amb els tres models explicatius de Silver.

La taula 2 (pàgina 94) sintetitza aquests tres models explicatius afegint un quart paradigma entès com a perspectiva més plural, i en el qual l'explotació i la dominació són enteses com a causes principals de les desigualtats i que, per tant, defensa una transformació radical de la societat. Si bé els altres tres paradigmes entenen la inclusió social dins un determinat ordre establert, la darrera proposta considera que per revertir desigualtats de classe i de gènere cal compatibilitzar la radicalització democràtica amb polítiques d'apropiació de poder per assolir una societat sense pautes de dominació capitalistes o patriarcales. Una 'política social per la igualtat', d'aquesta manera, hauria d'incorporar el reconeixement de les identitats amb els processos de redistribució necessaris per revertir les desigualtats (Fraser, 1995).

El paradigma de les actituds individuals remet a l'esforç i la motivació de cada persona que ha d'aprofitar les oportunitats que la societat li ofereix. Des d'una visió neoconservadora, especialment vinculada al pensament liberal anglosaxó, defensen la incorporació al mercat assalariat com a via principal, o fins i tot única, per a la inclusió social. Les denominades polítiques *workfare* propugnen substituir els sistemes de protecció social per un sistema d'incentius i mesures coercitives, de diversa intensitat, per inserir-se al mercat laboral. Arguments

Taula 2. Els paradigmes explicatius de l'exclusió social.

Paradigma	Discurs	Model social	Model de Política pública	Sensibilitat de gènere
De les actituds individuals	Individualisme: esforç i motivació	Model de mercat	Polítiques <i>workfare</i> : prioritzar inserció laboral	Nul·la sensibilitat de gènere
De la desvinculació social	Solidaritat i cohesió	Integració social	Polítiques actives d'inclusió	Nul·la o baixa sensibilitat de gènere
De les desigualtats	Redistribució i igualtat	Drets socials i de ciutadania	Polítiques redistributives de benestar	Sensible al gènere (algunes propostes)
De l'explotació i la dominació	Transformació social	Model social alternatiu. Reconeixement de diferències	Polítiques emancipatòries i accions d'empoderament i autonomia	Sensible al gènere

Nota: Elaboració pròpia

com la *trampa de la pobresa* i la *cultura de la dependència* relacionen les situacions d'exclusió amb els excessius subsidis públics que desmotiven als individus, bàsicament a inserir-se en el mercat laboral (Davies, 2005). Una línia de pensament legitimadora de les retallades de l'Estat del benestar i que substitueix la idea d'inclusió social per la 'ocupabilitat' i la inserció laboral com a finalitat prioritària.

El paradigma de la desvinculació social o model de la solidaritat entronca amb les idees del republicanisme francès i proposa mecanismes d'integració social per evitar el trencament o debilitament de vincles socials, causa principal dels processos d'exclusió. Per tant, aposta per polítiques actives d'inclusió i el mercat laboral com a àmbit preferent d'intervenció per aconseguir la integració social.

Per la seva part, el paradigma de les desigualtats, també denominat del monopoli, considera el context de concentració de poder en detriment de sectors socials que es queden exclosos com una de les causes de les

desigualtats. La defensa dels drets de ciutadania i les polítiques redistributives clàssiques de la socialdemocràcia serien les seves propostes principals contra les desigualtats. Algunes propostes situen la centralitat del gènere. Per últim, el paradigma denominat de l'explotació i la dominació, considera la diversitat i és més obert a incorporar la perspectiva de gènere. Les idees radicals vinculades plantegen la transformació social i el mercat laboral ja no seria l'únic espai d'inclusió social, tal i com defensen els altres models que inclourien el reconeixement de tots els treballs.

Aquests paradigmes explicatius de l'exclusió social evidentment no són monolòtics i suposen una certa simplificació dels discursos, però la seva identificació serveix per copsar les diferents mirades sobre els factors explicatius de l'exclusió i els models de política pública que defensen. Considerem també rellevant en relació al gènere la manera com aquestes perspectives desatenen les desigualtats entre homes i dones, motiu pel qual situem el

quart paradigma com a diferenciat. Només el paradigma de les desigualtats conté algunes propostes sensibles al gènere, mentre que són les propostes més radicals les que incorporen la perspectiva de l'economia feminista i el gènere com a element rellevant, o fins i tot central.

2. Polítiques d'inclusió social i perspectiva de gènere a diferents esferes de govern

Com a principals instruments polítics de lluita contra l'exclusió social destaquen l'Estratègia Europa 2020, els Plans Nacionals d'Acció per a la Inclusió Social que desenvolupen els Estats de la Unió Europea i, en l'àmbit català, el Pla d'acció per a la lluita contra la pobresa i per a la inclusió social, així com un programa específic per a l'impuls dels plans locals d'inclusió social. A més, ajuntaments, consells comarcals i consorcis locals han impulsat plans propis d'inclusió social. El concepte d'inclusió social ha estat l'alternativa conceptual triada i que s'ha incorporat a les polítiques públiques.

Taula 3. Estratègies i plans d'inclusió social multinivell.

Esfera de govern	Estratègies i plans d'inclusió social
Unió Europea	Estratègia Europa 2020 per a un creixement intel·ligent, sostenible i integrador Pilar Europeu de Drets Socials 2017
Estat espanyol	Pla Nacional d'Acció per a la Inclusió Social (PNAIS) 2013-2016
Catalunya	Pla d'acció per a la lluita contra la pobresa i per a la inclusió social a Catalunya 2015-2016
Local	Plans locals d'inclusió social (48 municipis, consells comarcals i consorcis) *

*Segons dades Departament Afers Socials, Treball i Família del 2016.
Nota: Elaboració pròpia

La debilitat de la dimensió social i de gènere a la Unió Europea

A partir de l'aprovació de l'Agenda Social Europea l'any 2000, els països prenen el compromís d'elaborar Plans Nacionals d'Acció per a la Inclusió Social (PNAIS). Així, s'acorda millorar la coordinació en la lluita contra l'exclusió social i la pobresa, assenyalant el 2020 com l'horitzó per eliminar la pobresa de la UE i reduir dràsticament l'atur. Tot i les bones intencions, la realitat ha estat lluny dels objectius fixats. Especialment perquè la dimensió social comunitària no ha estat una prioritat: en primer lloc, degut al component voluntarista dels mecanismes a través dels quals s'aproven i s'apliquen les línies estratègiques en matèria social i d'ocupació i, en segon lloc, per les limitacions del pressupost de la Unió Europea, que s'expressa en les partides socials i el Fons Social Europeu.

Per assolir els objectius d'inclusió social s'opta per una metodologia –l'anomenat Mètode Obert de Coordinació– i uns instruments –els Plans d'Acció Nacionals– que haurien de conduir a una *harmonització* de les polítiques, amb l'establiment d'indicadors compartits i la transferència de bones pràctiques. Amb aquesta estratègia, que s'ha qualificat de *neovoluntarista*, s'impulsa el Mètode Obert de Coordinació Social que té com a finalitat coordinar les polítiques socials als països de la Unió.

L'Estratègia Europa 2020 per a un creixement intel·ligent, sostenible i integrador va ser aprovada l'any 2010 amb la intenció de millorar la competitivitat de la UE, reforçant el model d'economia de mercat i introduint altres variables no centrades exclusivament en l'augment del Producte

Interior Brut. L'Estratègia va fixar cinc objectius principals interrelacionats, entre els quals destaquen la reducció de la pobresa i l'exclusió social (abans del 2020, reduir a 20 milions de persones sota el llindar de pobresa i exclusió social, per sota del 25%) i set iniciatives emblemàtiques, una d'elles la creació de la Plataforma Europea contra la Pobresa.

La crisi econòmica ha comportat una revisió d'aquesta estratègia. Es reconeix que les desigualtats han anat en augment i que els objectius, en matèria social i d'ocupació, especialment sobre pobresa, s'han incomplert (Comissió Europea, 2014). En relació a les desigualtats de gènere, entre els compromisos que estableix l'Estratègia Europa 2020, només es menciona la desigual situació d'homes i dones en relació a la participació en el mercat laboral, assenyalant com a finalitat principal l'augment de la població activa, especialment en el cas de les dones.

En un context de crisi institucional com el que viu la UE, la Comissió Europea ha aprovat el Pilar Europeu de Drets Socials (Comissió Europea, 2017) com a intent d'impulsar les polítiques socials. La nova estratègia prioritza clarament la inserció en el mercat laboral, amb dos dels tres eixos prioritaris que es refereixen a l'ocupació: un primer capítol es refereix a la igualtat d'oportunitats en l'accés al mercat laboral i un segon sobre les condicions laborals justes. Finalment, el tercer capítol del Pilar de Drets Socials es refereix a la inclusió i protecció social. Novament, la igualtat de gènere es relaciona específicament amb la participació en el mercat laboral, tant per augmentar el volum de dones ocupades, com per les condicions en què desenvolupen la feina. Encara

que es menciona que la igualtat de gènere s'ha d'assegurar a totes les àrees, és evident que les línies d'acció s'han de vincular al mercat laboral, també en relació a la conciliació vida-ocupació. El Pilar Europeu en Drets Socials no deixa de ser, ara per ara, una declaració d'intencions de la Comissió Europea, ja que no ve acompanyat d'accions concretes ni de pressupost, sinó que més aviat es tracta d'un conjunt de recomanacions que s'hauran de desenvolupar en el futur.

En definitiva, les estratègies contra l'exclusió social que ha dissenyat la Unió Europea tenen un component voluntarista que condueix a una aplicació desigual per països i que no els compromet en les seves polítiques socials. Malgrat la situació d'emergència social, per a la Unió Europea les polítiques socials han esdevingut una càrrega més que una solució i la perspectiva de gènere no ha estat una prioritat ni es troba present com a element transversal en les polítiques comunitàries per a la inclusió social. A més, la inclusió social és entesa prioritàriament com la participació en el mercat laboral, obviant que existeixen altres treballs i enfocant les accions d'igualtat en la prioritat que les dones s'incorporin al mercat laboral.

La inclusió activa del Pla Nacional d'Acció per a la Inclusió Social (PNAIS)

És a partir del 2001 quan es comencen a aprovar els Plans Nacionals d'Acció per a la Inclusió Social –els quals haurien de tenir una revisió bianual; en el cas espanyol, el darrer és el PNAIS 2013-2016. Aquest Pla adapta els compromisos de l'Estratègia Europa 2020 de reducció de la pobresa i l'exclusió i es marca la fita d'extreure de les situacions de

pobresa i exclusió almenys a un milió i mig de persones². El concepte clau del Pla és la ‘inclusió activa’ i les accions per afavorir la integració de les persones en el mercat laboral. El Pla 2013-2016 recull les recomanacions del Consell de la Unió Europea i assumeix com a prioritat per reduir les persones en risc de pobresa i exclusió reforçar les polítiques actives d’ocupació, considerant la desocupació com el principal factor d’exclusió social. Això, acompanyat per una major “adequació, eficiència i eficàcia” de les polítiques i una crítica per no incorporar l’objectiu de la inserció laboral a totes les polítiques socials. Paradoxalment, en un moment en què l’atur augmenta i el discurs polític oficial destaca la rellevància de l’àmbit laboral, les polítiques actives d’ocupació han patit serioses retallades, com el conjunt de polítiques de benestar (en el període de 2011 a 2013 es redueix el pressupost de polítiques actives d’ocupació un 50%).

El Pla considera que la població objecte, a més del perfils més tradicionals de pobresa i exclusió, ha d’incloure persones que es trobin al llindar de la pobresa i en situacions d’entrada i sortida. En aquest punt es fa referència a la precarietat dels “treballadors pobres” com a factor d’exclusió, però no s’inclouen accions concretes per a combatre-ho. Prenent com a referències la taxa de risc de pobresa o exclusió social (taxa AROPE), es considera que la desocupació és un factor determinant en l’exclusió

---

2. A aquest indicador s’afegeixen altres vinculats a la participació en el mercat laboral (la taxa global d’ocupació hauria de ser del 74% i, en el cas de les dones, 68,5% per al 2020) i el sistema educatiu, amb la reducció de les taxes d’abandonament escolar fins el 15% i assolir que el 44% de les persones entre 30 i 44 anys tinguin educació superior.

social i que, per tant, caldria prioritzar les polítiques actives d’ocupació. Seguint amb aquest indicador, les situacions de pobresa i exclusió afecten de forma similar a homes i dones, encara que es reconeixen les carències d’aquest indicador per copsar la *feminització* de la pobresa, tenint també present que en el context pre-crisi la situació de les dones era pitjor.

Una mostra de la feblesa d’aquests instruments “voluntaris” és que en el període 2010-2014, moment àlgid de la crisi econòmica, no es va aprovar cap pla d’inclusió. Amb un impacte molt limitat, els anteriors PNAIS no aconsegueixen ni tan sols erigir-se com a espais de coordinació dels plans autonòmics, mentre que aquests s’han centrat quasi exclusivament en donar suport a les entitats locals (Quintana i Campruví, 2015).

En resum, les estratègies d’inclusió social de l’Estat valoren la inclusió social a partir de la participació en el mercat laboral, mentre que altres mesures destinades a “les persones impossibilitades per treballar” s’articulen de forma residual i la perspectiva de gènere és absent en el pla. Malgrat la institucionalització de les polítiques d’igualtat, s’ha produït un pas enrere en aquest àmbit que fa palesa l’absència de transversalitat o de *gender mainstreaming* en el conjunt de polítiques públiques i en les polítiques socials en particular (Lombardo i Leon, 2014).

La centralitat de l’ocupació remunerada i la millora de l’ocupabilitat com a objectius prioritaris connecten amb el model *workfare* que defensa el paradigma conservador de les actituds individuals. Tot i que es reconeix que l’exclusió social és un fenomen multicausal i complex,

finalment el procés d'inclusió social es situa gairebé en exclusiva en la participació en el mercat de treball. D'aquí prové la importància d'incorporar a les dones a un treball remunerat, una visió que evidentment no considera altres treballs.

El cas català i la dimensió local dels plans d'inclusió social

Des del 2006 s'han elaborat tres plans d'inclusió social a Catalunya; els dos primers per a un període de quatre anys i el darrer, bianual, que reincorpora el concepte de pobresa en el seu enunciat, prenent com a referència el Pla integral de lluita contra la pobresa i l'exclusió social 1995-2000. Tots ells van comptar amb la participació de les entitats més representatives de la iniciativa social que treballen en el camp de la inclusió. La seva voluntat és ser un instrument transversal i amb una mirada integral dels processos d'exclusió-inclusió, motiu pel qual es troben implicats diversos departaments de la Generalitat de Catalunya.

El Pla per a la inclusió i la cohesió social de Catalunya del període 2006-2009 prioritzava la coordinació amb els ens locals per a impulsar Plans Locals d'Inclusió Social (PLIS). Seguint les directrius de la Unió Europea, considerava la proximitat com l'element imprescindible per elaborar i desenvolupar polítiques d'inclusió i, per tant, el protagonisme es centrava en els govern locals. A partir del suport metodològic i amb la creació d'espais de col·laboració i seguiment dels plans, es reforçava la idea de "municipis inclusius" amb l'elaboració de polítiques d'inclusió social que haurien de comptar amb una àmplia participació, també de les persones destinatàries de les accions (Quintana i Camproví, 2015).

Les noves polítiques d'inclusió social constaten que les polítiques clàssiques de l'Estat del benestar són insuficients per fer front a nous riscos i necessitats i que cal passar d'una lògica tradicional a una d'innovadora: amb perspectiva comunitària i participació, amb visió estratègica i treball multinivell i transversal al temps que reconeixent les especificitats locals³. Això es concreta a escala local en la creació d'espais propis dels Plans d'Inclusió on canalitzar la participació i la co-producció (Taules sectorials, Consells, Acords, etc.) i en la perspectiva de donar el màxim de protagonisme a les persones que inicien itineraris d'inclusió. En segon lloc, la visió estratègica es materialitza en la necessitat de comptar amb instruments de coneixement i planificació (sistemes d'informació i seguiment de plans, organització de jornades de difusió i debat) i, en darrer lloc, donant marges d'autonomia per adaptar cada pla d'inclusió social a la realitat de cada territori.

De les accions desenvolupades en el primer pla, la gran majoria de les mesures realitzades s'insereixen en les polítiques socials, educatives i de salut (el 78%) i la meitat del conjunt d'accions tenen un caràcter assistencial i pal·liatiu (el 21% de les accions són ajudes econòmiques directes) i estan principalment dirigides al col·lectiu d'infants i adolescents (el 60%), mentre que el grup de gent gran és el menys beneficiat amb el 9% del total de les accions (Generalitat de Catalunya, 2010). No obstant això,

---

3. Departament de Benestar Social i Família (2014) "Document marc del programa per al desenvolupament de plans locals per a la inclusió social", Generalitat de Catalunya, Col·lecció Eines 19.

es reconeix que no hi ha una avaluació rigorosa i global de les polítiques d'inclusió que es desenvolupen.

El Pla d'acció per a la lluita contra la pobresa i per a la inclusió social a Catalunya 2015-2016 s'insereix en l'Estratègia Europea 2020 i es desplega en diversos eixos estratègics. Aquest darrer pla bianual (l'any 2014 resta sense 'cobertura' de cap pla) situa la pobresa i l'exclusió social de la infància i l'adolescència com a eixos prioritaris, aportant el 26% dels recursos que es destinen al pla per a 2015, un total de 1.066 milions d'euros, i també s'aprova un pla específic d'atenció a aquest col·lectiu per a 2015-2018. La resta de les 165 actuacions que detalla el Pla es distribueixen en cinc eixos generals vinculats a cobrir les necessitats bàsiques (amb gairebé la meitat dels recursos del Pla), l'ocupació (16% del pressupost) i molt menys dotats en els àmbits de l'habitatge (7% del total de pressupost) i del social i comunitari (amb el 3,7%). Pràcticament la meitat dels recursos del Pla corresponen als Departaments d'Empresa i Ocupació (29%) i Benestar Social (casi el 20%) (Generalitat de Catalunya, 2015). El Pla no suposa un esforç pressupostari afegit a les polítiques d'inclusió, sinó que recull el que cada Departament ja té assignat, amb l'intent d'aportar una mirada més global i estratègica al conjunt de polítiques⁴.

La perspectiva de gènere no s'incorpora en aquests plans i ni tan sols es menciona el col·lectiu de dones com a prioritari; només per alguna acció concreta, per exemple, en relació a la violència masclista. En el Pla d'acció tampoc no es presenten les dades estadístiques desagregades per sexe, ni a la part d'anàlisi ni al conjunt d'indicadors per fer seguiment del pla que s'annexen. Només s'introdueixen

alguns indicadors de contractació per determinats col·lectius de dones i és significatiu que el llenguatge que s'utilitza és el genèric masculí mentre que un dels conceptes més utilitzats al llarg del Pla és el de 'família'. Tampoc en el recull de bones pràctiques d'inclusió d'una quinzena d'entitats locals no hi ha cap menció a les desigualtats de gènere. En definitiva, en les estratègies d'inclusió social desenvolupades fins l'actualitat, les desigualtats entre homes i dones no han estat incorporades.

A escala local, el Programa per al desenvolupament de Plans Locals per a la Inclusió Social (2014), seleccionat entre les bones pràctiques del Pla Nacional espanyol, continua vigent. El 2016 un total de 48 entitats locals (38 municipis i 10 consells comarcals i consorcis) han aprovat plans propis d'inclusió, la meitat a la província de Barcelona. Altres institucions locals com la Diputació de Barcelona han elaborat programes de suport a les polítiques d'inclusió social⁵. Entre els ens locals, alguns ajuntaments són pioners com el de Santa Coloma de Gramenet que compta amb un Pla Local d'Inclusió Social des de 2004 i el de Barcelona des de 2005.

Dues experiències de referència: Barcelona i l'Alt Empordà
Tot i ser territoris molt diferents, els casos del Consell Comarcal de l'Alt Empordà i de l'Ajuntament de Barcelona

---

4. Departament de Benestar Social i Família (2015), Memòria justificativa de la proposta d'acord de govern pel qual s'aprova el Pla d'acció per a la lluita contra la pobresa i per a la inclusió social 2015-2016, Generalitat de Catalunya.

5. Veure Diputació de Barcelona (2012) "Plans locals d'inclusió social. Guia metodològica revisada", Col·lecció Documents de Treball, sèrie de Benestar Social, 13.

són pràctiques concretes en les quals la transversalitat de gènere i l'aposta per lluitar contra la feminització de la pobresa i l'exclusió social han entrat en l'agenda com una prioritat (De la Fuente, 2016). L'experiència comarcal del Pla per a la inclusió i la cohesió social de l'Alt Empordà 2013-2016 és interessant com a exemple de transversalització de la perspectiva de gènere en totes les fases de les polítiques d'inclusió. Les desigualtats entre homes i dones i les estratègies per eliminar-les s'incorporen en el diagnòstic i la conceptualització del Pla, en la implementació i avaluació del mateix i en l'estratègia comunicativa i de sensibilització.

Malgrat les dificultats per obtenir fonts d'informació i estadístiques amb perspectiva de gènere, en el cas de l'Alt Empordà –que comprèn 68 municipis–, s'ha donat rellevància als aspectes d'anàlisi i generació de coneixement com a base per planificar les polítiques d'inclusió. També destaca l'interès en establir mecanismes de seguiment del pla que permetin avaluar, tant quantitativa com qualitativament, les accions per a la inclusió social i fer-ho amb una mirada específica de gènere. Alguns exemples d'aquesta sensibilització de gènere són la formació interna en aquesta matèria o les bases del concurs de projectes d'inclusió social de la comarca en què es valora específicament la perspectiva de gènere. Segurament, el fet que hi hagi un equip tècnic d'inclusió sensibilitzat i amb capacitat de lideratge ha contrarestat altres limitacions com les dificultats davant una agenda d'igualtat en regressió, les limitacions competencials i de governança, la feblesa del teixit associatiu de dones o unes estructures polítiques i administratives amb baixa o inexistent sensibilitat de gènere, com apunta Quintana (2016).

Per la seva part, Barcelona és referent en relació a les polítiques inclusives i el treball en xarxa a escala europea i internacional. És un dels governs locals més actius en xarxes de ciutats mundials sobre polítiques inclusives: a escala internacional, a Ciutats i Governos Locals Units (CGLU) en anteriors mandats i, en l'actualitat, a Eurocities, on s'ostenta la presidència del Fòrum Social. Treball en xarxa que també s'aplica a escala local, ja que a la ciutat existeix un espai específic de co-producció de polítiques d'inclusió. L'Acord Ciutadà per una Barcelona Inclusiva, que des de 2006 elabora, entre les més de 600 entitats que hi participen, una Estratègia Compartida per fer front a l'exclusió social.

Des d'una perspectiva de lluita contra les desigualtats de gènere, cal destacar l'Estratègia contra la feminització de la pobresa i la precarietat aprovada el 2016 i que s'insereix en el Pla per la Justícia de Gènere 2016-2020. Aquesta estratègia representa una aposta específica per incorporar la interseccionalitat de gènere a altres factors d'exclusió i abordar la pobresa a partir de les seves causes estructurals. El seu objectiu és assolir empoderament i participació de les dones i ja s'ha treballat en aquesta línia seguint la mateixa metodologia (Cruells i Ruiz, 2016).

Un dels elements més innovadors de les polítiques que està impulsant l'Ajuntament de Barcelona és la visibilització i el reconeixement dels treballs de cura i afectes. Des d'una perspectiva feminista, un dels eixos de l'Estratègia contra la feminització de la pobresa i la precarietat és l'economia per a la vida i organització del temps, que aborda la importància dels treballs de reproducció. Al mateix temps, s'estan establint altres estratègies per donar

valor a aquesta esfera oculta de l'economia en la qual es pateix d'una situació de desigualtat i precarietat que afecta profundament a les dones. Un altre exemple és el procés de replantejament dels serveis socials, un sector professional enormement feminitzat, que aposta per enfortir la relació amb els barris i el treball comunitari i menciona explícitament mesures de cura per a les seves professionals (Projecte Impulsem⁶). Des d'una perspectiva de gènere i de lluita contra les desigualtats socials, un dels reptes serà compartir i alinear aquestes estratègies amb les noves polítiques d'inclusió social.

3. Cap a una agenda local inclusiva i feminista

L'augment de la pobresa i l'exclusió en un context de crisi afecta a dones i homes de forma desigual, reforçant les lògiques patriarcals de submissió i control social. Les estratègies de retallades dels governs han conduït a una major *mercantilització* amb la reapropiació de sectors que havien estat sota responsabilitat institucional i més *familiarisme* amb la intensificació del rol en l'esfera reproductiva de les dones. D'aquesta manera, tant les polítiques per combatre les desigualtats socials com les desigualtats de gènere es troben, des de fa anys, en regressió.

En els debats sobre exclusió social han contribuït línies de pensament que han donat lloc a enfocaments diferenciats, fins i tot antagònics. S'han assenyalat quatre paradigmes:

---

6. Iniciat el 2016, el Projecte Impulsem ha estat un ampli procés de reflexió i acció per enfortir la xarxa de serveis socials bàsics davant la pressió de les demandes socials i la necessitat de repensar els models d'atenció. Algunes de les prioritats són reforçar el treball comunitari, desburocratitzar la gestió dels Centres de Serveis Socials i ampliar els equips professionals.

els que posen èmfasi sobre les actituds individuals, els que emfasitzen la desvinculació social com a element central, i els posicionaments que conceben l'exclusió com a manca de drets socials i de ciutadania. Vinculat a aquest darrer, s'ha considerat un quart paradigma crític que situa les desigualtats capitalistes i patriarcals com factors explicatius de l'exclusió social i que, per tant, propugnaria, des d'una visió més radical, un model de societat alternatiu.

Aquests corrents de pensament no són monolítics; contenen matisos i apreciacions diverses, però tenen una agenda de resposta a les situacions d'exclusió molt diferent. Es pot constatar que el paradigma neoliberal que valora les actituds individuals com a element central ha impregnat l'acció pública, principalment de la Unió Europea i l'Estat. Són arguments que han estat utilitzats també per retallar despesa social. Quan el problema de l'exclusió social s'individualitza i es concentra en l'assumpció de capacitats i comportaments que bàsicament facin 'ocupables' a les persones, es menysté tota possibilitat d'acció col·lectiva i, per altra part, posant el focus en el mercat laboral, es continua invisibilitzant el treball de cures i afectes. Des d'aquesta perspectiva, les desigualtats de gènere gairebé no existeixen: d'una banda, la prioritat és que les dones participin en el mercat laboral i ho facin, a ser possible, en condicions d'igualtat i, de l'altra, les dones són tractades com un col·lectiu específic més al què cal destinar algunes accions puntuals.

Davant d'aquest context, un dels reptes és articular estratègies locals d'inclusió social, incorporant la justícia de gènere com a eix principal. És evident que les polítiques per combatre l'exclusió social i les desigualtats de gènere

no es poden desenvolupar només des de l'àmbit local; cal coordinació i encaix de les diferents esferes de govern i un marc normatiu per promoure els drets socials en àmbits fonamentals com l'habitatge, el mercat laboral, la salut, l'educació o l'atenció a la dependència.

Paradoxalment, en un moment en què s'intenta limitar al màxim l'autonomia de les entitats locals, emergeixen candidatures rupturistes que s'oposen a aquest neocentralisme i que articulen noves pràctiques institucionals. Experiències des del *municipalisme del bé comú* que es concreten en polítiques locals i pràctiques comunitàries que donen lloc a processos innovadors i de transformació social (Blanco i Gomà, 2016). La proximitat esdevé imprescindible per generar espais d'inclusió i empoderament, entre d'altres motius perquè no es poden considerar lògiques d'inclusió sense comptar amb la dimensió emocional i relacional de les persones. Un empoderament individual i col·lectiu que hauria d'entendre l'autonomia com a exercici constant de llibertat i capacitat de decidir sobre la pròpia trajectòria vital.

Les noves polítiques d'inclusió haurien de partir de la constatació que una "societat inclusiva és incompatible amb el capitalisme i el patriarcat" (Fraser, 2015). Al mateix temps, necessiten d'un debat ampli i plural sobre les tres dimensions claus de les polítiques públiques: els aspectes conceptuals i de discurs, els continguts i la concreció operativa i relacional de les estratègies.

– En els *aspectes conceptuals i de discurs*, l'article ha situat alguns dels principals elements de debat sobre el concepte d'exclusió social. Un concepte que és útil

per copsar una realitat complexa i dinàmica i perquè permet introduir dimensions relacionals, comunitàries i de l'esfera reproductiva, afavorint la incorporació de les desigualtats entre homes i dones en l'anàlisi. A pesar de la hegemonia del discurs individualitzador, sorgeixen plantejaments que connecten amb els paradigmes que s'han identificat vinculats al republicanisme, la socialdemocràcia i les noves corrents radicals. Una mostra és l'aparició d'un nou municipalisme que aposta per discursos rupturistes en els quals s'incorpora el feminisme i es planteja un model econòmic i social alternatiu que reconeix tots els treballs. En definitiva, un discurs que considera la inclusió com participació i autonomia, com reforçament dels vincles comunitaris, al què s'afegeix el relat feminista per construir, com a prioritat, una visió de responsabilitat col·lectiva i democràtica de les cures i el treball reproductiu. D'aquesta manera, la justícia de gènere s'aconseguirà amb la transformació radical de les relacions de poder i per fer-ho és necessària la proximitat en les pràctiques i accions.

– En la *dimensió substantiva*, les polítiques d'inclusió social haurien de vincular-se a l'emancipació col·lectiva i l'autonomia personal, reforçant polítiques per garantir les necessitats vitals bàsiques i garantint els drets i defensa dels béns comuns. Un primer pas hauria de ser revertir les retallades que ha patit el sector públic per elaborar polítiques de garantia d'ingressos, de seguretat alimentària i energètica, d'inclusió laboral i residencial, d'inclusió laboral i residencial i, al mateix temps, reforçar i interconnectar les polítiques d'educació, serveis socials, salut, cultura, etc. des d'una perspectiva d'inclusió, entenent-la com a construcció de dignitat i autonomia (Gomà i Rosetti, 2016).

Introduir les injustícies de gènere a l'agenda local també implica activar polítiques per a l'organització de la cura amb l'objectiu d'assolir una reordenació del temps superant la centralitat del treball productiu (Moreno, 2016). I afegint aquesta perspectiva a altres polítiques en àmbits clau com la mobilitat, la seguretat, l'urbanisme i espai públic, territorialitzades als barris.

Com han assenyalat alguns estudis, mentre les necessitats de cura creixen a les societats actuals, en gran mesura pel procés d'envelliment i els canvis en les estructures familiars, les polítiques locals no ho han incorporat com a element clau. Això es fa palès en la manca d'institucionalització dels serveis de cura i la seva forta feminització i precarització laboral (Torns, Castelló i Recio, 2009). En aquest sentit, les aportacions de l'economia feminista són cabdals per a incorporar la sostenibilitat de la vida com a element central a les polítiques d'inclusió i per a connectar-ho a la defensa dels béns comuns, d'una economia social i solidària i d'una economia ecològica.

– *La dimensió operativa i relacional* de les polítiques d'inclusió es refereix a com posar en pràctica les polítiques d'inclusió a partir de l'enfortiment de les xarxes comunitàries i, especialment, la participació de les persones destinatàries de les accions, un element que es posa de manifest a la majoria de plans d'inclusió social. Desplegar noves polítiques d'inclusió també implica abandonar models burocràtics i paternalistes i incorporar formes de co-producció de les polítiques públiques, amb processos d'avaluació pluralista i metodologies que permetin tenir més evidències de les desigualtats i de l'impacte de les polítiques d'inclusió amb perspectiva de gènere.

L'autonomia suposa donar veu a les persones vulnerables, entenent que el dret a decidir sobre les pròpies vides és tant important com la millora d'oportunitats⁷. Específicament, és fonamental valorar la contribució de les dones perquè sense empoderament no hi ha exercici de drets. Apostar per una economia alternativa que englobi tots els treballs necessaris per al benestar també implica enfortir l'esfera pública no estatal, el teixit associatiu i els moviments socials. Recentment han aparegut moviments reivindicatius on les dones són protagonistes i que corresponen a sectors amb condicions laborals molt precàries, lligats als serveis i les cures i que fins ara tenien moltes dificultats per a la seva visibilització i organització. Així ho mostren col·lectius com Las Kellys, Sindillar o la lluita de les treballadores de residències de gent gran a Bizkaia, un abordatge mobilitzador de les situacions d'exclusió laboral amb perspectiva feminista.

---

7. Per exemple, experiències contra la feminització de la pobresa amb un enfocament interseccional de la Fundació Surt amb dones migrades i dones gitanes (De la Fuente, 2016).

Bibliografia

Ajuntament de Barcelona (2016) Estratègia contra la feminització de la pobresa a Barcelona, Departament de Transversalitat de Gènere, CIRDA.

Blanco, Ismael i Gomà, Ricard (2016): El municipalisme del bé comú, Barcelona, Icària.

Canal, Ramon (Ed.) (2013): Ciudades y pueblos que pueden durar. Políticas locales para una nueva época, Ariel, Barcelona.

Carrasco, Cristina (Ed.) (2014): Con voz propia. La economía feminista como apuesta teórica y política, Viento Sur, Madrid.

Castel, Robert (1997): La metamorfosis de la cuestión social. Una crónica del salariado. Buenos Aires, Paidós.

Comissió Europea (2014): Balanç de l'Estratègia Europa 2020 per a un creixement intel·ligent, sostenible i integrador, Comunicació de la Comissió al Parlament Europeu, al Consell i al Comitè Econòmic i Social Europeu i al Comitè de les Regions.

Comissió Europea (2017) Establishing a European Pillar of Social Rights

Cruells, Marta i Ruiz, Sònia (2016) "L'estratègia contra la feminització de la pobresa i la precarietat de l'Ajuntament de Barcelona" a De La Fuente, M. (coord.) Exclúsio social i gènere a l'àmbit local. Transversalitat, interseccionalitat i empoderament, Barcelona: ICPS.

Bettio, F., Corsi, M., D'Ippoliti, C., Lyberaki, A., Samek Lodovici, M., Verashchagina, A. (2012): The impact of the economic crisis on the situation of women and men and on gender equality policies, Comissió Europea.

Davies, Jonathan S. (2005): "The social exclusion debate: strategies, controversies and dilemmas" a Policy Studies 26(1).

De la Cal, M. Luz (2009): "Avances metodológicos para el análisis y la comprensión de la desventaja social femenina" a Revista Internacional de Organizaciones (RIO), Núm. 3, Desembre 2009, 29-47.

De La Fuente, M. (coord.) Exclúsio social i gènere a l'àmbit local. Transversalitat, interseccionalitat i empoderament, Barcelona: ICPS.

Departament de Benestar Social i Família (2014): Document marc del

programa per al desenvolupament de plans locals per a la inclusió social, Generalitat de Catalunya, Col·lecció eines 19

Diputació de Barcelona (2012): Plans locals d'inclusió social. Guia metodològica revisada, Col·lecció Documents de Treball, sèrie de Benestar Social, 13.

Ezquerro, Sandra (2011): "Crisis de los cuidados y crisis sistémica: la reproducción como pilar de la economía llamada real" a Investigaciones feministas, Vol. 2, 175-194.

Fraser, Nancy (1995): "From Redistribution to Recognition? Dilemmas of Justice in a 'Postsocialist' Age" a New Left Review, Núm. 212, 68-95.

Fraser, Nancy (2015) Fortunas del feminismo, Madrid, Traficantes de Sueños.

Freixanet, Maria (Coord.) (2015): Gènere i diversitat funcional. Una violència invisible. Institut de Ciències Polítiques i Socials, Barcelona.

Gálvez, Lina (2013): "Una lectura feminista del austericidio" a Revista de Economía Crítica, Núm. 15, primer semestre 2013.

Gálvez, Lina (2016) "La 'post-crisis' de la austeridad: género y exclusión social" a De La Fuente, M. (coord.) Exclúsio social i gènere a l'àmbit local. Transversalitat, interseccionalitat i empoderament, Barcelona: ICPS.

Generalitat de Catalunya (2010): Pla d'Acció per a la inclusió i la cohesió social de Catalunya 2010-2013.

Generalitat de Catalunya (2015), Pla d'acció per a la lluita contra la pobresa i per a la inclusió social 2015-2016.

Gomà, Ricard i Rosetti, Natalia (2016): "Perfiles de exclusión y políticas de inclusión en España: las dimensiones del cambio" a Revista del CLAD. Reforma y Democracia, Núm.. 64, Febrer 2016.

Institut de Govern i Polítiques Públiques (2004): Un paso más hacia la inclusión social. Madrid, Plataforma de ONG de Acción Social. Colección Estudios.

Levitas, Ruth (2005): The inclusive society?: social exclusion and New Labour. Basingtoke, Macmillan.

Lombardo, Emmanuela i Leon, Margarita (2014) “Políticas de igualdad de género y sociales en España: origen, desarrollo y desmantelamiento en un contexto de crisis económica”. *Investigacions Feministas*, 5, pp. 13-35.

Ministerio de Sanidad, Servicios Sociales e Igualdad (2014) Plan Nacional de Acción para la Inclusió Social (PNAIS) 2013-2016.

Moreno, Sara (2015): “Repensar la política, prioritzar el treball de cura” a *Nous Horitzons*, Barcelona

Otero, Tereixa (2013): *Incompatibilidad del sistema hegemónico con la vida a VVAA Alternativas a la crisis*, Mundubat, Bilbao, 2013.

Pérez-Orozco, Amaia (2014): “Crisis multidimensional y ajuste feminizado: retos y oportunidades” a CARRASCO, C. (Ed.) *Con voz propia. La economía feminista como apuesta teórica y política*, Viento Sur, Madrid.

Rosetti, N. (2016) “El concepte d’exclusió social: enfocaments, perspectiva de gènere i polítiques d’inclusió” a De La Fuente, M. (coord.) *Exclusió social i gènere a l’àmbit local. Transversalitat, interseccionalitat i empoderament*, Barcelona: ICPS.

Silver, Hillary (1994): “Social exclusion and social solidarity: three paradigms”. *International Labour Review* 33.

Torns, Teresa, Castelló, Laia i Recio, Carolina (2009): “El desarrollo local y el bienestar de la ciudadanía ¿una relación necesaria?” a *Revista Internacional de Organizaciones (RIO)*, Núm. 3, Desembre 2009, 111-129.

Quintana, Imma i Campruví, Andreu (2015): “Los planes locales de inclusión social, una herramienta al servicio de las políticas sociales” a CANAL, R. (Ed.) (2013) *Ciudades y pueblos que pueden durar. Políticas locales para una nueva época*, Ariel, Barcelona.

Quintana, Imma (2016) “La incorporació de la perspectiva de gènere en el Pla d’Inclusió Social de l’Alt Empordà” a De La Fuente, M. (coord.) *Exclusió social i gènere a l’àmbit local. Transversalitat, interseccionalitat i empoderament*, Barcelona: ICPS.

Valls, Francesc i Felzunegui, A. (2014): *La pobreza en España desde una perspectiva de género, VII Informe sobre exclusión y desarrollo social en España 2014*. Documento de trabajo 2.3.

Experiències

La lluita contra la feminització de la pobresa i la precarietat a la ciutat de Barcelona

Mar Camarasa i Casals, Estel Crusellas i Sonia Ruiz
Dept. de Transversalitat de Gènere – CIRDA. Ajt. de Barcelona

Paraules clau: precarietat, exclusió social, gènere

L'anàlisi de gènere de la pobresa assenyalava que, més enllà dels recursos materials disponibles, hi ha dimensions com la manca de temps, la sobrecàrrega de treballs o l'estat de salut que configuren com les dones pateixen la pobresa i la precarietat. Aquest article presenta, en primer lloc, el programa d'acció impulsat per l'Ajuntament de Barcelona per lluitar contra la pobresa i la precarietat a la ciutat des d'una perspectiva de gènere i en clau estructural: l'Estratègia contra la feminització de la pobresa i la precarietat 2016-2024. S'apunten els seus eixos d'intervenció i es destaquen algunes de les actuacions desenvolupades durant els primers mesos de la seva implementació, així com les accions prioritàries per 2017. A continuació, l'article descriu les estratègies que s'han començat a treballar per tal de territorialitzar l'Estratègia als diferents barris de la ciutat; una territorialització que és essencial i que cal seguir impulsant amb la implicació de districtes, de diferents departaments i organismes municipals i del teixit associatiu de la ciutat.

Introducció

El 28,4% de les dones i el 27% dels homes de Barcelona es troben en risc o en situació d'exclusió social¹. Metodologies alternatives de mesura de la pobresa, però, assenyalen que, si es tinguessin en compte els ingressos individuals enlloc de la renda conjunta de la llar, la taxa de pobresa per les dones es duplicaria, esdevenint el doble

---

1. Idescat i IERMB, Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població de Catalunya, 2011.

de la dels homes². A partir d'aquestes dades, l'anàlisi de gènere de la pobresa assenyala que, més enllà dels recursos materials disponibles, hi ha dimensions com la manca de temps, la sobrecàrrega de treballs o l'estat de salut que configuren com les dones pateixen la pobresa i la precarietat. Així, les vides que s'han de sostenir en situació de pobresa, els factors que duen les persones a aquestes situacions i la incidència de les polítiques perquè puguin sortir-se'n, són diferents entre homes i dones.

En els darrers temps, els moviments socials —inclòs el feminista— han conceptualitzat com a precarietat noves situacions que no s'expressen només a partir de la pobresa econòmica. Tot i que la precarietat està estretament lligada a les condicions laborals i a la seva degradació, avui en dia engloba altres aspectes de la vida de les persones que no estan només vinculats amb el mercat de treball formal. Així, té en compte tots els treballs, remunerats o no, la carència de temps o la impossibilitat de dur a terme una vida plena degut a la falta d'oportunitats o a les discriminacions diverses.

D'aquesta manera, cal que les polítiques de lluita contra la pobresa i la precarietat tinguin en compte totes aquestes variables i ofereixin respostes específiques. Sota aquesta premissa, l'Ajuntament de Barcelona ha apostat per impulsar un programa d'acció específic des de la perspectiva de gènere i en clau estructural: l'Estratègia contra la feminització de la pobresa i la precarietat 2016-2024 (EFPP, en endavant).

Aquesta estratègia s'emmarca dins de la mesura de govern *Accions urgents de la lluita contra la pobresa: per una*

*Barcelona més justa i equitativa*³ i el seu objectiu principal és establir un full de ruta clar i compartit pel conjunt de l'Ajuntament que, més enllà d'actuacions urgents, assistencials i de caràcter puntual, ens permeti avançar cap a una equitat real i efectiva entre dones i homes i remoure els obstacles que aprofundeixen en la feminització de la pobresa i de la precarietat.

Aquest article, després d'una breu presentació dels eixos d'intervenció de l'EFPP, destaca algunes de les actuacions desenvolupades durant els primers mesos de la seva implementació, així com les actuacions prioritàries per 2017. A continuació, s'apunten les estratègies que s'han començat a treballar per tal de territorialitzar l'EFPP als diferents barris de la ciutat; una territorialització que és essencial i que cal seguir impulsant durant la vigència de l'EFPP. Finalment, es plantegen algunes conclusions.

Eixos d'intervenció de l'EFPP

El procés de treball per a fer la diagnosi i dissenyar l'EFPP va promoure i comptar amb la participació de persones expertes, entitats, sindicats, persones responsables de diferents organismes municipals i dones en situació de pobresa i precarietat. A través de la realització de grups de treball amb tots els actors implicats i de la recollida de les

---

2. Així ho constata l'anàlisi feta per Francesc Valls Fonayet (2016), de la Càtedra d'Inclusió Social de la URV, per al conjunt de Catalunya; amb l'aplicació d'aquesta metodologia alternativa fonamentada en la mesura de la pobresa sota el supòsit d'autonomia dels individus, l'any 2015, quasi la meitat de les dones de Catalunya (un 49,3%) es trobarien en risc de pobresa amb els seus ingressos individuals i vivint en solitari, vers el 24,2% dels homes. Amb aquesta metodologia, la proporció de dones en risc de pobresa es dobla, mentre que la dels homes es redueix.

3. Presentada al Ple de l'Ajuntament el 23 de juliol de 2015.

veus i les experiències de les dones mitjançant entrevistes i grups de discussió, es van definir els eixos d'intervenció, els objectius i les actuacions de l'EFPP.

L'EFPP s'estructura en 3 eixos d'intervenció, fixats a partir dels factors identificats com a claus en l'arribada, la vivència però també en la sortida de les situacions de pobresa i precarietat. Per començar, s'han definit 71 actuacions.

El primer eix de l'EFPP és el de dades i sistemes d'informació, ja que una correcta intervenció sobre els elements que incideixen en la feminització de la pobresa requereix d'un coneixement exhaustiu del fenomen, amb l'existència de dades que el quantifiquin i visibilitzin; dades que, actualment, són molt escasses. Així, aquest eix té com a objectiu dotar l'Ajuntament d'un sistema de dades i d'informació que permeti, des d'una perspectiva de gènere, conèixer el fenomen de la feminització de la pobresa de forma integral i exhaustiva. Dins d'aquest eix, es preveuen actuacions com la desagregació de les dades per sexe en totes les enquestes, investigacions i recopilacions de dades dutes a terme per l'Ajuntament, i la generació d'un indicador local de pobresa que sigui multidimensional i permeti integrar la perspectiva de gènere.

El segon eix és el de l'economia per a la vida, que és aquella que s'orienta cap a unes condicions de vida adequades per a totes les persones, reconeixent i valorant tots els treballs imprescindibles per a la subsistència, la reproducció i el benestar de la població. Així, aquest eix engloba actuacions en el mercat de treball i en l'àmbit del treball domèstic i de cures i afectes.

En relació al mercat de treball, l'EFPP parteix del reconeixement de la desigualtat en què es troben les dones a l'hora d'accedir-hi i participar-hi i les conseqüències que això té a nivell d'ingressos al llarg de la vida. Així, la mitjana d'ingressos de les dones per rendes del treball és un 18% menor que la dels homes⁴. També presenten una taxa d'atur superior (14,7% atur femení front al 13,4% d'atur masculí⁵) i suposen el 56%⁶ del total de persones aturades des de fa més d'un any a Barcelona. A més, les dones són també majoria entre les persones que treballen amb contracte temporal, a jornada parcial i sense contracte⁷. I és que, de fet, tenir una ocupació en el mercat actual degradat no és garantia de no trobar-se en situació d'exclusió; el risc de pobresa entre les dones ocupades i les formades augmenta any rere any, situant-se en el 14% front al 11,6% masculí⁸. Així, l'accés al mercat de treball és part de la solució per fer front als elements de la feminització de la pobresa però, alhora, requereix d'una reformulació perquè pugui ser una solució efectiva i no perpetui la precarietat. Per a les dones, les ocupacions seran part de la solució quan aquestes siguin dignes, es trobin en un mercat laboral sense discriminacions de gènere i en un marc on es tinguin en compte la resta de factors que precaritzen la seva vida.

---

4. Ajuntament de Barcelona, Estratègia contra la Feminització de la pobresa i de la precarietat a Barcelona (2016-2020), Regidoria de Feminismes i LGTBI, Departament de Transversalitat de Gènere - CIRD (2016).

5. Informe Dones i Treball, CESB, 2016, amb dades de 2015.

6. Informe sobre l'atur a Barcelona, CESB, 2015, amb dades de 2014.

7. Idescat i IERMB, Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població de Catalunya, 2011.

8. Idescat i IERMB, Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població de Catalunya, 2011.

Per aquest motiu, en aquest eix, l'EFPP es planteja el desenvolupament d'estratègies per combatre les desigualtats de gènere estructurals que es donen al mercat de treball i que generen una major vulnerabilitat de les dones davant la pobresa, a través d'actuacions com l'establiment de clàusules de gènere en la contractació pública o l'impuls d'un segell de qualitat de l'Ajuntament de Barcelona amb perspectiva de gènere, per al reconeixement d'empreses que ofereixen ocupacions dignes, igualitàries i amb veritables mesures de coresponsabilitat. Altres objectius d'aquest eix són la promoció de la qualificació i l'acreditació professional, la inserció i la permanència en el mercat de treball per a dones en situació de vulnerabilitat, el foment de la dignificació dels sectors més feminitzats (com la neteja, el comerç, l'atenció a persones i el turisme) i, alhora, la lluita contra la segregació ocupacional.

En l'àmbit del treball domèstic i el treball de cures i afectes, l'EFPP té en compte la distribució desigual entre homes i dones a l'hora d'assumir aquests treballs, i es plantegen objectius centrats en l'impuls de la coresponsabilitat per part del conjunt d'actors implicats (tant les persones que integren les llars, com la comunitat, el sector privat i l'Administració pública) i la reordenació dels temps en el context municipal per tal de trencar la centralitat del temps de treball productiu i que els temps de cura, social i personal passin a situar-se al centre de les prioritats polítiques. En aquest sentit, es preveu l'ampliació de serveis de cura proveïts per l'Administració pública, el reforç de projectes dedicats a fomentar la coresponsabilitat masculina o la implantació i sincronització d'horaris amplis dels serveis públics.

Per últim, el tercer eix és el de la ciutat de drets, entesa com aquella que garanteix el gaudi dels drets humans, pensats i viscuts també des de la perspectiva de gènere. En aquest eix, l'EFPP es centra en els àmbits d'actuació considerats prioritaris per a un treball estructural de lluita contra la feminització de la pobresa i la precarietat: l'habitatge, la salut, les condicions socials bàsiques, l'empoderament i la participació sociopolítica de les dones.

La diagnosi de gènere de la pobresa femenina a la ciutat realitzada durant l'elaboració de l'EFPP va posar de manifest que les vides precàries estan marcades per no tenir accés a un habitatge digne o haver de fer malabarismes amb els consums energètics. I és que, de fet, quan es renuncia a la llar, abans s'han hagut d'afrontar altres situacions de pobresa, com ara l'energètica, l'alimentària o la precarització de les condicions de cohabitació. L'any 2015, el 61% d'habitatges assignats per emergència social es van destinar a dones⁹. En aquest marc, en l'esfera de l'habitatge es planteja la necessitat d'ampliar l'oferta d'habitatge assequible; de garantir l'accés prioritari de les dones en situació de pobresa o vulnerabilitat a aquesta oferta, i d'assegurar que les llars compleixin unes condicions de salubritat i confort adequades, tot combatent la pobresa energètica i millorant l'habitabilitat.

En l'àmbit de la salut, l'EFPP té en compte que la salut, les cures als altres i a una mateixa, el temps i la conciliació són factors que afecten de forma directa la qualitat de vida de les persones i que, en cas de mancança, són generadors

---

9. Registre de Sol·licitants d'Habitatge amb Protecció Oficial de Barcelona (2015).

de pobresa i precarietat. Al seu torn, la sobrecàrrega de treballs de les dones, les situacions de desocupació o precarietat laboral, l'angoixa per no arribar a final de mes i davant la pèrdua de l'habitatge, tenen severos impactes sobre la seva salut. Així, tot i que les dones tenen una esperança de vida superior als homes, un 26% considera que el seu estat de salut és regular o dolent, enfront al 16% dels homes¹⁰ i això moltes vegades està vinculat al seu excés de treball (al mercat laboral, el treball domèstic i de cures). En aquest àmbit, l'EFPP persegueix la lluita contra la malnutrició derivada de les situacions de pobresa; la garantia d'accés universal a la salut, amb un èmfasi especial en els drets sexuals i reproductius de les dones, i la millora de la seva qualitat de vida mitjançant la pràctica de l'esport.

Finalment, en relació a les condicions socials bàsiques, l'empoderament i la participació sociopolítica, l'EFPP parteix de la base que, en moltes ocasions, la precarietat en la vida de les dones s'expressa en situacions d'estrès, de submissió, en una reducció de la capacitat de participació i, fins i tot, en un procés de desempoderament. D'aquesta manera, l'EFPP planteja propiciar contextos econòmics i socials que garanteixin vides plenes, revisant el model de serveis socials i impulsant projectes i programes dirigits a oferir i facilitar eines a les dones per la seva autoorganització, a través de la dotació d'un suport econòmic d'inclusió a les llars més vulnerables, el foment de les xarxes de dones a través del treball comunitari i la inclusió de la perspectiva de gènere als serveis socials, entre d'altres.

Actuacions destacades de 2016 i propostes d'acció prioritàries per aquest 2017

La posada en marxa d'una actuació pública com l'EFPP, tan necessària com ambiciosa, no és una tasca senzilla. Durant els seus primers 9 mesos de vida, s'han iniciat diverses actuacions previstes, algunes de les quals ja s'han assolit. La majoria, però, estan en procés d'execució i tindran continuïtat, almenys durant el 2017. Així es va fer palès a la primera reunió de treball del Grup Tècnic de l'EFPP, que es va celebrar a finals de novembre de l'any passat amb els diversos departaments i organismes municipals implicats en la seva implementació, per tal de fer seguiment de l'estat de les actuacions previstes per 2016. A continuació en destacarem algunes que són d'especial interès.

Eix 1: Dades i sistemes d'informació

- *Actuació 2. Generació d'un indicador local de pobresa que sigui multidimensional i permeti integrar la perspectiva de gènere.* Des del Departament de Recerca i Coneixement de l'Àrea de Drets Socials s'ha elaborat un Índex sintètic de desigualtat i vulnerabilitat social disponible per als 73 barris de la ciutat. Malauradament, però, després d'analitzar-lo es va descartar el seu ús com a indicador local de pobresa amb perspectiva de gènere en no poder desagregar per sexe la renda familiar disponible, que és un dels tres indicadors que el componen. Així doncs, es va seguir treballant per trobar alternatives. Des d'aquest mateix departament es va fer un treball exhaustiu d'anàlisi de l'Índex d'Igualtat de Gènere de la Unió Europea i de les possibilitats d'adaptar-lo per tenir-ne un a escala local. Si bé dins les dimensions que constitueixen aquest segon Índex, hi ha indicadors rellevants per la pobresa femenina (per exemple, indicadors d'ocupació, temps o

10. Idescat i IERMB, Enquesta de condicions de vida i hàbits de la població de Catalunya, 2011.

salut), s'orienta a determinar el nivell d'igualtat i no de pobresa, que és el que es vol arribar a conèixer en el marc del desplegament de l'EFPP. Per tant, i sobre la base de tota aquesta feina prèvia i d'altres propostes que existeixen, s'ha decidit treballar internament per tal de construir *ad hoc* un sistema d'indicadors de pobresa i precarietat que inclogui la perspectiva de gènere. Aquestes actuacions es fan en coordinació amb drets socials i les iniciatives entorn a la lluita contra les desigualtats i la inclusió a la ciutat.

- *Actuació 4. Difusió de l'informe anual amb dades de gènere i mercat laboral del CESB (Consell Econòmic i Social de Barcelona).* Aquest informe s'ha de revisar per tal de garantir la inclusió de nous indicadors. Inclourà recomanacions per lluitar contra la precarietat, la bretxa salarial, i oferirà un recull de bones pràctiques. Durant l'any 2016, s'ha iniciat una col·laboració entre el CESB i el QUIT-UAB, per tal d'obtenir noves perspectives, indicadors i recomanacions de millora de l'anàlisi i de la situació de les dones en els diferents treballs, remunerats i no remunerats a la ciutat de Barcelona. L'estudi estarà finalitzat abans de l'estiu de 2017 i aportarà directrius metodològiques i recomanacions de contingut amb la finalitat d'orientar els futurs informes de Dones i Treball que elabora anualment el CESB.

Eix 2: Economia per la vida i organització del temps

Actuació 12. Establiment de clàusules d'equitat de gènere en tota la contractació pública de l'Ajuntament. El passat mes d'octubre es va presentar la Guia de contractació pública social, que incorpora com a condicions d'execució contractual la inclusió d'una bateria de clàusules d'equitat de gènere i que, en alguns casos, preveu sancions econòmiques en cas d'incompliment. Aquestes clàusules

inclouen aspectes com la necessitat de comptar amb un Pla d'Igualtat o de mesures d'igualtat a l'empresa, la paritat de gènere als perfils i categories professionals del servei, l'ús de la comunicació inclusiva i mesures contra l'assetjament sexual i per raó de sexe. La publicació de la guia és el primer pas per a donar compliment a l'actuació. En els propers mesos caldrà treballar per a fer el seguiment del compliment i aplicació de les clàusules i el seu impacte en la pobresa i la precarietat de les dones de la ciutat, també tenint en compte el recentment publicat Decret de Contractació Pública Sostenible del 24 d'abril de 2017.

- *Actuació 22. Ampliació dels serveis del SAD, teleassistència, escoles bressol i àpats socials amb una prioritització per barris.* Durant el 2016 es van ampliar serveis claus de l'Àrea de Drets Socials com el SAD, a partir de la millora de les condicions laborals de les treballadores familiars, l'augment del pressupost i de les hores d'atenció. Els Àpats a domicili i els Àpats en companyia també van créixer en volum de places ofertes. Respecte al servei de teleassistència, el 2016 hi va haver una ampliació automàtica del servei. En la seva prestació es segueix la proporcionalitat tenint en compte, a cada territori (districte), el volum de gent gran i el grau d'envelliment. Així, el creixement és lineal correlacionat amb l'augment progressiu del nombre de persones grans a cada territori. Per últim, pel que fa a les escoles bressol, durant el 2016 es va realitzar la internalització de tres escoles bressol municipals.

Eix 3: Ciutat de drets

Per aquest 2017, i donada la importància d'una participació de qualitat al mercat de treball com a via per poder sortir de

situacions de pobresa i precarietat, es destinaran especials esforços a dur a terme actuacions en aquest àmbit, dins de l'Eix Economia per la vida i organització del temps de l'EFPP. Així, es proposarà a la Taula contra la feminització de la pobresa, que es reunirà aquesta primavera, que es prioritzin les actuacions següents:

- *Actuació 45. Reforç de les actuacions de formació i sensibilització per a la prevenció d'embarassos no desitjats, amb especial èmfasi entre adolescents (programa SIRIAN).* En el context del programa de Salut als barris s'han augmentat els recursos del programa SIRIAN que durant el 2017 s'impulsarà especialment en barris amb més vulnerabilitat i pobresa, ja que s'ha constatat que incideix efectivament en la disminució del nombre d'embarassos no desitjats. A més, en el marc de l'Estratègia de salut sexual i reproductiva s'ha llençat una campanya sobre el dret a l'avortament.

- *Actuació 47. Dotació d'un suport econòmic d'inclusió per a les llars i les persones amb dificultat per cobrir qualsevol necessitat bàsica, tot iniciant aquesta dotació per a les dones grans amb pensions no contributives, pensions per invalidesa i dones monoparentals.* Durant el 2016 es van aprovar i executar els ajuts especials d'emergència social, en forma de targetes: d'una banda, les targetes del Fons 0-16 que estan destinades a cobrir necessitats bàsiques de roba, alimentació i material escolar de criatures i adolescents fins a 16 anys. D'altra banda, les targetes adreçades a famílies monoparentals, que estan enfocades a cobrir despeses d'alimentació, roba i necessitats bàsiques. I per últim, les targetes per dones que cobren prestacions no contributives, que cobreixen tot tipus de despeses.

En primer lloc, l'actuació número 5, que preveu el desenvolupament d'un programa integral de formació, acreditació i inserció de qualitat i estable per a dones en situació de vulnerabilitat. Aquest ha d'oferir un servei d'acompanyament continuat per usuària amb una durada mínima de dos anys.

I en segon terme, l'actuació número 6, que planteja la incorporació de la perspectiva de gènere al programa LABORA, que és un programa pel foment de l'ocupació de les persones amb dificultats d'accés al mercat de treball. El programa impulsa i gestiona un mercat laboral reservat a persones vinculades a algun dels programes i serveis de l'Àrea de Drets Socials. Està liderat per l'Institut Municipal de Serveis Socials de l'Ajuntament de Barcelona amb la col·laboració de les entitats socials, representades per ECAS (Entitats Catalanes d'Acció Social), FEICAT (Empreses d'Inserció de Catalunya), i Creu Roja, i del teixit empresarial de la ciutat. Per tal d'incorporar la perspectiva de gènere es treballarà per obtenir més dades segregades per sexe (per exemple, insercions per ocupació i per sexe, insercions per sector i per sexe, o durada i tipologia del contracte per sexe), i poder, així, fer una diagnosi de l'ocupació de les dones del LABORA i plantejar propostes de canvi.

Territorialització de l'EFPP

Mesos després de la posada en marxa de l'EFPP per tota la ciutat, aquest 2017 estem iniciant l'aterrament d'aquesta als diferents barris de Barcelona, sobretot a aquells que presenten majors índexs de pobresa i exclusió social. Per a aquesta territorialització s'estan dissenyant i portant a terme tres processos de treball complementaris.

D'una banda, un treball conjunt amb el Pla de Barris de l'Ajuntament de Barcelona, per tal que la concreció de l'EFPP a cada territori es faci de la mà de les entitats i dones dels barris en el marc dels processos estratègics que implica aquesta iniciativa.

D'altra banda, a través del treball directe amb diversos districtes de la ciutat mitjançant els Consells de Dones o de Feminismes i LGTBI, i de les tècniques de feminisme de districte. I, per últim, a través del treball amb les noves referents de transversalitat de gènere a 5 districtes de la ciutat.

Pla de Barris

Pel que fa a l'enllaç de l'EFPP amb els Plans de Barris, l'objectiu és aconseguir que les actuacions previstes a l'EFPP es concretin al territori; és a dir, que a partir del diagnòstic de la realitat de cada barri, les actuacions definides de forma genèrica a l'EFPP s'adaptin a les necessitats i idiosincràsia de cada territori i de les persones que hi viuen. Per dur-ho a terme, la Secretaria Tècnica de l'EFPP ofereix suport als Plans de Barris a través de diversos mecanismes: la participació en grups de treball durant la fase d'elaboració de disseny del projecte del Pla de Barris, la revisió de documents (diagnòsis, propostes dels grups de treball, documents preliminars dels propis Plans de Barri, etc.), o l'acompanyament en el contrast del document del Pla de Barris amb l'EFPP.

Així, per exemple, aquest 2017 s'ha treballat especialment amb el Pla de Barris de La Marina de Port i del Prat Vermell. Des de la Secretaria Tècnica de l'EFPP es va participar en el grup de treball de desenvolupament

econòmic, ja que una de les propostes que s'inclouen dins d'aquest àmbit és la de Mesures contra la feminització de la pobresa. També s'han revisat documents en diversos moments del procés d'elaboració del Pla de Barris, no només per vetllar per la incorporació de mesures contra la feminització de la pobresa, sinó també per incloure la perspectiva de gènere en actuacions més generalistes (com per exemple, les orientades a un oci saludable, a promoure la salut entre joves i adolescents o bé al foment de l'economia social i solidària). Així, s'ha previst assessorar específicament les empreses dels polígons del barri en temes d'igualtat de gènere i de foment de la qualitat de l'ocupació femenina, i desenvolupar un programa a mida de pre-emprenedoria, adreçat a veïnes interessades a crear una iniciativa socioempresarial de forma col·lectiva amb altres dones.

Districtes i Consells

La segona línia de treball per territorialitzar l'EFPP és, tal i com apuntàvem, treballar conjuntament amb els districtes de la ciutat. Un dels mecanismes per fer-ho és implicar els seus Consells de Dones o Consells de Feminismes i LGTBI en la identificació de necessitats i en la concreció de mesures de l'EFPP que tinguin sentit per combatre la feminització de la pobresa i la precarietat al territori. Des del llançament de l'EFPP l'estiu passat, la Secretaria Tècnica ha participat a Consells de Dones dels districtes de Gràcia, Nou Barris i Sants-Montjuic, per tal de donar-la a conèixer i recollir propostes des dels propis territoris. Algunes de les aportacions que es van recollir van ser l'interès, des de Nou Barris, per les actuacions de cooperativització de les treballadores de les llars. A Gràcia, les dones del Consell van manifestar la importància de

que es tinguin en compte les necessitats específiques d'habitatges de les dones en situació de pobresa que, a més, tenen alguna diversitat funcional.

D'altra banda, al districte de Sants-Montjuic, des del Consell de Feminismes i LGTBI s'ha creat un grup de treball de feminització de la pobresa que ha analitzat les necessitats del territori i plantejat recomanacions sobre quines actuacions de l'EFPP es podrien concretar en el seu districte.

La secretaria del Consell de Dones de Barcelona va convocar a la Secretaria Tècnica de l'EFPP per començar a definir estratègies de territorialització de les polítiques en el seu grup de treball de Territori. En aquesta reunió hi van assistir Consellers/es, tècniques i representants dels Consells de diversos districtes. Es va començar a reflexionar sobre les actuacions existents de l'EFPP que es podrien potenciar als diversos districtes, així com aquelles necessitats que no quedaven cobertes amb les actuacions previstes de l'EFPP. Des dels districtes es va mostrar el compromís de seguir-hi pensant per tal de poder avançar en la concreció territorial.

En qualsevol cas, en el treball de territorialització de l'EFPP a districtes, és important comptar amb les diagnosis que puguin realitzar les tècniques de Feminismes i LGTBI i el treball amb entitats de dones dels barris.

Referents de transversalitat en els districtes

Durant el proper any, la tasca de territorialització de l'EFPP serà reforçada pel treball de les noves referents de transversalitat de gènere que s'incorporaran aquesta

primavera a 5 districtes de la ciutat (Horta-Guinardó, Sant Martí, Ciutat Vella, Sants-Montjuic i Nou Barris).

La seva funció serà la de promoure i fer efectiu el desplegament de la transversalitat de gènere als districtes, a través, entre d'altres, de l'aplicació del Pla per la Justícia de Gènere (2016-2020) i del desplegament de l'EFPP. Així, donaran suport al desenvolupament d'actuacions de l'EFPP que siguin pertinents pel districte, d'acord amb la seva realitat i les seves necessitats.

A partir d'aquestes línies de treball i de les sinergies creades amb el personal de districtes i de Pla de Barris, així com amb el teixit associatiu i les dones dels diversos barris de la ciutat, esperem poder seguir treballant per reduir la feminització de la pobresa i la precarietat al conjunt de la ciutat de Barcelona.

Conclusions

Una actuació pública de l'abast i l'ambició de l'EFPP és, en si mateixa, un gran repte, ja que la seva finalitat és esdevenir un motor de canvi estructural capaç, més enllà de donar resposta a les necessitats particulars, d'incidir en les condicions que situen i mantenen a les dones en la pobresa i la precarietat. Durant els primers mesos de la seva implementació s'ha avançat en diverses de les actuacions plantejades però manca encara molta feina per fer fins al 2024.

El plantejament actual és el de seguir impulsant les actuacions inicialment definides i donar especial empenta a aquelles que estan vinculades al mercat de treball, en tant que aquesta és una via clau per poder sortir de les situacions de pobresa i precarietat.

Enguany també estem prioritzant la territorialització de l'EFPP als barris amb majors índexs de pobresa i precarietat. A través del treball conjunt amb Pla de Barris, de la col·laboració directa amb diferents districtes de la ciutat i del suport de les noves referents de transversalitat de gènere a 5 districtes, es tindran en compte les necessitats específiques dels diferents territoris i, en el marc de l'EFPP, es concretaran les actuacions més pertinents per a fer-hi front.

A partir de la implicació i empena dels diferents departaments i organismes municipals rellevants en la lluita contra la pobresa i la precarietat, dels districtes i del teixit associatiu de la ciutat, confiem poder seguir treballant per aconseguir la finalitat de l'EFPP.

Bibliografia

Ajuntament de Barcelona, Estratègia contra la Feminització de la Pobresa i de la precarietat a Barcelona (2016-2020), Regidoria de Feminismes i LGTBI, Departament de Transversalitat de Gènere - CIRD (2016), <http://www.bcn.cat/dones> – Plans, programes i mesures de govern

Cruells, M. I Ruiz, S. (2016) “L’estratègia contra la Feminització de la Pobresa i de la precarietat de l’Ajuntament de Barcelona” a De la Fuente, M. (coord), Exclusió social i gènere a l’àmbit local, Institut de Ciències Polítiques i Socials, <http://www.icps.cat/archivos/CiPdigital/cip-g34delafuente.pdf>

Valls Fonayet, F. (2016) “Cartografia de la feminització de la pobresa a Catalunya” a De la Fuente, M. (coord), Exclusió social i gènere a l’àmbit local, Institut de Ciències Polítiques i Socials, <http://www.icps.cat/archivos/CiPdigital/cip-g34delafuente.pdf>

Sindillar i Las Kellys: de la precarietat a l'auto-organització

Homera Rosetti

Ajuntament de Barcelona

Paraules clau: Las Kellys, Sindillar, precarietat laboral, treballadors de la llar, sindicats

Experiències com les de Sindillar i Las Kellys posen sobre la taula la realitat invisibilitzada de les treballadores de la llar i les cambres d'hotel. Les dues associacions demostren la necessitat de cercar formes reivindicatives per organitzar els sectors que pateixen una major exclusió social a banda dels grans sindicats i partits polítics. Tenen clares les seves reivindicacions i s'han convertit en petits referents de lluita laboral i feminista a l'Estat espanyol.

Les cambres d'hotel i les treballadores de la llar s'organitzen al marge dels grans sindicats per fer sentir la seva veu

Com ja és tradició, cada 1 de maig el moviment obrer organitzat surt al carrer. Pel matí, la principal convocatòria és la dels sindicats majoritaris, on federacions sectorials, comitès d'empresa i grans partits polítics impulsen una marxa festiva i reivindicativa. Per la tarda surten al carrer col·lectius anarquistes, independentistes, petits sindicats i lluites de treballadores i treballadors que no se senten identificats amb el sindicalisme de concertació de CCOO i UGT. Entre ells, es trobaven enguany Las Kellys i Sindillar, organitzacions que reuneixen dos dels sectors més precaris i menys beneficiats per la negociació col·lectiva: les cambres d'hotel i les treballadores de la llar.

Les dues associacions tenen molts elements en comú. En primer lloc, s'organitzen amb una manca total de recursos i de forma independent a les grans organitzacions polítiques i sindicals. Es tracta d'experiències on les pròpies treballadores, totes elles dones i la majoria immigrants, s'auto-organitzen davant la manca d'espai on fer efectives les seves reivindicacions. Les principals eines de lluita de què

disposen són el suport mutu, la solidaritat d'altres col·lectius i, especialment en el cas de Las Kellys, les xarxes socials.

El primer sindicat de treballadores de la llar

Sindillar s'auto-defineix al seu bloc com un “col·lectiu de dones organitzades per lluitar contra la precarietat laboral, econòmica, política, social i emocional” de les treballadores de la llar i la cura. Creat l'any 2011, es tracta del primer sindicat a l'Estat espanyol que agrupa aquest sector. En l'assemblea fundacional hi van participar mig centenar de dones de 16 nacionalitats diferents, i la diversitat continua sent una constant.

Entre els seus objectius, destaca visibilitzar la feina de les seves afiliades i desenvolupar tasques de formació sindical, ocupacional i emocional. Per fer-ho, compten amb la complicitat del centre de Cultura de Dones Francesca Bonnemaison –“La Bonne”–, espai des d'on treballen en el seu “projecte integral d'autonomia i empoderament” amb altres dones i col·lectius feministes. La música, la gastronomia i la creativitat són els principals ingredients de les activitats que desenvolupen.

La tasca sindical, tanmateix, no és fàcil. La normativa per a les treballadores de la llar i la cura tendeix a la desprotecció de les dones que es dediquen al treball domèstic. Segons denuncia Sindillar, un 85% de les treballadores no té contracte per escrit, no tenen dret a la prestació d'atur i, en conseqüència, després de 20 o 30 anys treballant, poques d'elles tindran finalment accés a una pensió de jubilació.

A més, la majoria d'aquestes treballadores –dones migrades– es troben amb greus dificultats per accedir

als papers, ja que no disposaran mai d'un contracte d'un any i 40 hores setmanals, tal i com requereix la Llei d'Estrangeria. La manca de documentació en regla, permisos de residència i treball, sumada al desconeixement en molts casos de l'idioma i al fet de no tenir un suport familiar ha fet que les dones immigrades treballadores de la llar siguin un dels segments més vulnerables de la societat.

“Mirem d'afrontar plegades la discriminació que patim en el terreny laboral”, explica en una entrevista a La Directa Isabel Escobar, una de les més compromeses activistes de Sindillar. “Hem de saber plantar cara, perquè el treball domèstic ha esdevingut una forma d'esclavatge”, denuncia amb contundència. A banda de l'explotació laboral, moltes dones pateixen artrosis derivades de l'esforç per la seva feina o malalties a causa de la manipulació de detergents i altres materials tòxics.

Es calcula que a l'Estat espanyol hi ha unes 700.000 treballadores de la llar. D'una banda, sectors de classe mitjana s'han anat progressivament afegint als de classe alta en la contractació de mà d'obra per al treball de la llar i les cures. A més, un darrer fenomen és el de sectors amb recursos econòmics reduïts –en bona part, persones grans que requereixen ser cuidades– que contracten treballadores perquè els atenguin. El fet que la feina es desenvolupi en l'àmbit privat dificulta que els abusos laborals surtin a la llum, i invisibilitza encara més aquest col·lectiu. En aquest context, la Inspecció de Treball té difícil fer la seva feina.

Les que netegen hotels trenquen el silenci

Un altre sector silenciats els darrers anys ha estat el de les cambres de pis. Col·loquialment conegudes

com Las Kellys –“les que netegen”–, s’han organitzat des de fa un any a través d’un grup de Facebook per denunciar les pèssimes condicions laborals que pateixen. L’externalització de les tasques de les cambreres de pis ha posat aquesta feina en mans d’empreses de treball temporal que han acabat amb els drets conquerits els darrers anys arran de les protestes. Les noves netejadores cobren uns 700 euros mensuals, són contractades de manera eventual i, en molts casos, a temps parcial.

Las Kellys lluiten per limitar la càrrega de treball, contra les hores extres gratuïtes (denuncien que “és impossible endreçar 24 habitacions en 6-7 hores”), així com pel reconeixement de malalties professionals associades a la realització de sobreesforç continu. Entre les seves principals reivindicacions està que s’apliqui el conveni col·lectiu d’hostaleria –que fixa un sou de 1.200 euros–, fins i tot en el cas que es treballi mitjançant empreses externalitzades. Amb la subcontractació d’aquesta feina, les treballadores passen a ser meres netejadores enlloc de cambreres de pis cobertes pel conveni d’hostaleria, amb la conseqüent pèrdua de categoria laboral, sou i condicions.

Des del març de 2016, moment en què inicien la seva activitat, l’associació ‘Las Kellys’ ha posat més de 30 denúncies davant la Inspecció de Treball a cadenes hoteleres i empreses externes per incompliment del conveni i més de 15 denúncies als jutjats. També han dut a terme més d’una dotzena de mobilitzacions en protesta de la vulneració dels seus drets. Aquí a Barcelona, les seves denúncies han arribat a l’Ajuntament, el qual s’ha compromès a no fer difusió d’aquelles ofertes laborals del sector amb condicions abusives.

Es calcula que actualment hi ha 100.000 cambreres de pis a l’Estat espanyol i, segons Las Kellys, la meitat estan fora de conveni. El seu perfil és el de dones amb càrregues familiars, migrants i amb molta por de denunciar les irregularitats al lloc de treball. Finalment, a través de Las Kellys algunes d’aquestes dones han perdut la por a donar la cara. Un dels factors determinants per a què donessin aquest pas han estat els problemes de salut generalitzats que pateixen. Haver de fer vuitanta llits en una sola jornada, dia rere dia, pot comportar lesions greus (lumbàlgies, tendinitis, lesions cervicals). També l’ús de productes de neteja, com en el cas de les treballadores de la llar, els pot causar malalties cròniques i inhabilitants, com és el cas de la fibromiàlgia.

“Les treballadores d’hotel ens hem agrupat perquè els sindicats no han fet bé la seva feina”, apuntava la portaveu de Las Kellys Lanzarote, Myriam Barros, a l’emissora Ona Mediterrània. “No volíem formar part de cap sindicat majoritari, perquè fins ara allò que han realitzat ha estat totalment insuficient. Si no, no ens hauríem d’unir de cap manera per tal de defensar els nostres drets”, afegia.

El sindicalisme majoritari, en crisi

El crit del 15M de “no ens representen” també es va adreçar per moments als grans sindicats. Joves sense futur, col·lectius feministes, associacions d’immigrants sense papers i sectors ultra precaris del mercat laboral que es van sumar la gran mobilització ciutadana del 2011 tampoc se sentien representats pels portaveus habituals del món del treball. I això fou evident en veure la composició i el funcionament de les places.

El sindicalisme majoritari, amb la seva absència evident al 15M –i, posteriorment, a moviments com la PAH o les mareas– posava en evidència la seva crisi de representativitat. Si no, per què s’ha organitzat un Sindicat de Manters, un dels sectors de treballadors més exclosos, de forma totalment independent? Per què Las Kellys, amb mitjans tan precaris com un twitter i un facebook, han aconseguit per primera vegada fer-se escoltar? Per què treballadores de la llar, migrants, o músics s’organitzen al marge de les grans centrals sindicals?

Les lluites laborals a vegades sembla que es reactiven per on menys s’espera. De forma precària i espontània, però les experiències d’auto-organització es diversifiquen. Mentrestant, els sindicats majoritaris perden afiliació i credibilitat. Escàndols com el dels ERO a Andalusia, els comptes milionaris de l’històric dirigent asturià José Ángel Fernández Villa, l’ús de targetes *black* de Caja Madrid per part de representants dels treballadors i els diners públics dedicats a mariscades i viatges de plaer que ha publicat la premsa han contribuït al desprestigi de les centrals.

Dos indicadors assenyalen aquesta davallada. Segons el baròmetre del CIS, d’una banda, els sindicats es troben –al costat dels polítics, partits i entitats financeres– entre les institucions pitjor valorades per la població. D’altra banda, les darreres xifres publicades en premsa confirmen que els sindicats majoritaris durant la crisi han perdut més de mig milió d’afiliats a tot l’Estat, el que representa una cinquena part de les seves bases.

El “precarisat” i la classe explotada de sempre

La manca de connexió amb la precarietat probablement també ha estat un element clau en l’esmentada crisi del

sindicalisme. Els nous moviments han representat un revulsiu d’aire fresc que ha fet reaccionar ràpidament els col·lectius que se sentien fa temps distants dels sindicats, com la joventut i les dones. I aquests són precisament els sectors socials que més pateixen la temporalitat i més necessiten organitzar-se.

Per l’economista britànic Guy Standing es tracta del “precarisat”, una nova classe social caracteritzada per la inestabilitat i la inseguretat. En una entrevista al Crític explicava que “el precariats és la nova classe del capitalisme global” i assenyalava que “a Espanya, avui, és un 40% de la població”. Però encaixa amb aquesta descripció la realitat de les treballadores de la llar o les que netegen els hotels? Formen elles part d’una nova classe social de caràcter mundial i híper explotada?

El periodista i escriptor també britànic Owen Jones explica al pròleg del llibre “La Clase obrera no va al paraíso” (Akal, 2016) que, quan Marx i Engels van escriure el Manifest Comunista l’any 1848, el gruix de la classe obrera britànica el conformaven criades i personal domèstic. No va ser fins a les dècades de 1940 i 1950 quan es va viure l’auge de la classe treballadora industrial que avui es troba en clara minoria. Es tracta, doncs, d’una massa assalariada que mai ha estat homogènia. Les transformacions que ha patit durant els darrers anys, amb un enorme creixement del sector serveis i una brutal precarització de les condicions de treball, per Owen Jones tenen a veure amb els canvis que també ha patit el sistema econòmic i social.

És en aquest context que apareixen Las Kellys i Sindillar. Igual que a les criades del segle XIX, a les treballadores

de la llar i les que netegen els hotels no se les valora, tot i realitzar una tasca imprescindible, perquè no se les veu. El seu treball s'associa a les tasques de cures que tradicionalment han fet les dones a casa. Ser dones, dedicar-se a un treball manual, mal remunerat i amb una gran presència de migrants fa que, quan es parla d'aquests col·lectius, s'activin tots els prejudicis elitistes de classe, gènere i procedència.

Experiències d'auto-organització com les de Sindillar i Las Kellys posen sobre la taula realitats invisibilitzades i també la necessitat de cercar noves formes reivindicatives i de fer sentir la veu dels sectors que pateixen una major exclusió social i laboral. La creativitat, el suport mutu i el funcionament assembleari semblen ingredients imprescindibles per les noves receptes. I les dones empoderades seran les cuineres.

Departament de Recerca i Coneixement

Àrea de Drets Socials

Ajuntament de Barcelona

València 344, 5è | 08009 Barcelona

T. 93 413 26 69

barcelona.cat/revistabarcelonasocietat

Ajuntament de
Barcelona